

Svensk hortikultur i forna dagar

Förra afdelningen: Före Linnés tid
Senare afdelningen: Linné, hans samtid och närmaste efterföljare

af

Magnus Bernhard Swederus

Med personalia om författaren

Avskrift 2013 av artikel ur:

Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift 1880–1882:
Förra afdelningen 1880: Första häftet s. 8–16; Tredje häftet s. 77–80;
Fjärde häftet s. 117–122; Femte häftet s. 141–147.
Senare afdelningen 1881: Fjärde häftet s. 116–122; Femte häftet
s. 145–147; Sjätte häftet s. 161–173.
Senare afdelningen 1882: Första häftet s.18–21; Andra häftet s.41–47;
Tredje häftet s. 69–75; Fjärde häftet s. 101–109.

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Enheten för de areella näringarnas historia, ANH

Magnus Bernhard Swederus föddes 1840 i Fellingsbro i Västmanland. Han kom som 20-åring till Uppsala för att studera vid universitetet och disputerade också här på avhandlingen om *Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807* (Falun 1877). År 1884 tillträdde han en tjänst som adjunkt i naturlära, historia och svenska vid Uppsala högre läroverk, en tjänst som han upprätthöll i hela 24 år, till 1904. Han avled några år senare 1911, 71 år gammal i Uppsala, den stad han blev trogen i hela sitt liv och parallellt med sin lärargärning ägnade ett omfattande och seriöst historiskt forskarstudium.

Swederus är okänd för den stora allmänheten. Hans namn, forskargärning och publikationer saknas t.ex. i våra uppslagsverk och encyklopedier (med något undantag). Nationalencyklopedin (NE) nämner honom inte ens vid namn. För den trädgårdshistoriske forskaren går det dock inte att komma förbi Swederus. Han har genom sitt idoga och kvalificerade arkivarbete lagt en grund på vilken många senare forskare arbetat vidare. Det gäller hans mycket omfattande excerperingar av landets äldre trädgårdsförhållanden i en mycket vid kontext. Dessa förvaras på Uppsala Universitetsbibliotek (UUB). På excerpterna baserade t.ex. Sten Karling stora delar av sin epokgörande avhandling *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nötrestilens genombrott*, Stockholm 1931.

Själv lät Swederus ge ut ett 20-tal längre och kanske lika många kortare artiklar, flera unika för sin tid och till stora delar baserade på det primära källmaterialet i arkiven. Staden Uppsala, och historiska förhållanden i Uppsala, intresserade honom mycket. Han behandlade i ett historiskt sammanhang så vitt skilda ämnen som Sveriges bergshantering från 1600-talets början, boklåddorna i Uppsala från samma tid, den botaniska trädgårdens historia i staden, olika studentnationers historia, Olof Rudbeck d.ä. och d.y., Linné, Sveriges allmänna trädgårdshistoria från äldsta tider, romarnas trädgårdskultur, våra kulturväxter m.m.

Om än Swederus möjligen är någorlunda känd av de etablerade forskarna inom de historiediscipliner där han verkat, och i Uppsala, och ev. till namnet bekant för något flera inom ämnet trädgårdshistoria så stannar nog kunskapen där; möjligen har också något av hans verk studerats. För det är just att nå hans artiklar som utgör stöttestenen. Verken är många, de är spridda i svåråtkomliga tidskrifter, ofta i flera på varandra följande nummer och de är av mycket olika längd. Framför allt skulle Swederus pionjärbete, företrädesvis inom svensk trädgårdshistoria genom ett urval av de viktigare artiklarna och opublicerade föredragen, göras tillgängligt för flera och kunna bedömas efter förtjänst. Äras den som äras bör. Flera skriver idag, med ambitionen att komma med nyheter, om det som Swederus själv utrett och kommit fram till för hundra år sedan. Publiceringen av Swederus artiklar torde öka intresset hos allmänheten och samtidigt stimulerar de till vidare forskning, ibland

för att bekräfta eller vederlägga hans rön. Man må inte förglömma att Swederus excerperingsarbete både direkt och implicit har lagt grunden till framställningen av hela den svenska trädgårdens historia; en *kompndietradition* är sålunda för handen, vilken det självfallet är angeläget att diskutera och kanske konfrontera. Swederus olika artiklar på hortikulturens och naturforskningens många områden är således dubbelt aktuella, dels som tidiga bearbetningar av ett primärt källmaterial vilket fortfarande står sig och må spridas, dels som tendensiösa barn av sin tid med en mission som gärna bör skärskådas.

Det bör också framhållas att Swederus var en utmärkt språkbehandlare och hans texter kan även idag läsas med största nöje. Han skildrar både långa förlopp och speciella frågor med skicklig penna. Det gör att hans artiklar förhoppningsvis skulle kunna nå utanför forskarnas krets. Läsning av artiklarna skulle kunna öka förståelsen för äldre tiders trädgårdsarbete, leda till att fler äldre sorter och metoder användes idag och att kanske rester av äldre växtmaterial i gamla trädgårdar bevaras och utvecklas.

Följande verk publiceras på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens enhet för de areella näringarnas historias hemsida, ANH:

1877 *Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807. Ett bidrag till den svenska naturforskningens historia*, Uppsala 1877, [xi s.] 141 s.

1880–82 *Svensk hortikultur i forna dagar*, I & II, Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1880–82, 51 s.

1885 *Hortikultur hos de gamle Romarne*, Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1885, 25 s.

1886 *En trädgårdsbok för svenska adelsmän på 1600-talet* [Oeconomia av Shering Rosenhane] Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1886, 16 s.

1887 *Blad ur tobakens historia*, Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1887, 52 s.

1907 *Linné och växtodlingen*, Uppsala universitets årskrift 1907, 102 s.

1909 *Konung Karl IX:s förtjenster om Sveriges hortikultur*, Sveriges Pomologiska förenings årskrift 10 (SPF) 1909, 14 s.

1911 *Trädgårdsförhållanden i Uppsala under förra hälften av 1800-talet, föredrag*, (opublicerat, ca 90 manussidor. Utskrift 16 sidor).

Text: docent och akademiledamot Kjell Lundquist (1955–2011). Redigering: chefsbibliotekarie Lars Ljunggren i juni 2013.

Svensk hortikultur i forna dagar.

Af M. B. Swederus.

Förra afdelningen: Före Linnés tid.

Efterföljande uppsats framträder ingalunda med några anspråk på att uttömmande behandla det föresatta ämnet. Den äldre svenska trädgårdslitteraturen är nämligen ytterst ringa, och vill man erhålla någon vidare kännedom om hortikulturen och dess utveckling inom vårt land på 1500–1600-talen, så är det vanligen endast af de i våra allmänna och enskilda arkiv förvarade jordeböcker och egendomshandlingar, som någon upplysning kan stå att vinna. Äfven dessa upplysningar, spridda som de äro bland massor af dokument, något som i ej ringa grad försvårar arbetet med deras uppsökande, äro tarfliga nog, och oftast inskränker sig alt, hvad man kunnat finna, till några kortfattade redogörelser för trädgårdarnes afkastning vid kungsgårdarne eller högadelns gods. Så knapphändiga de uppgifter än äro, som vid detta tillfälle om landets äldre trädgårdssodling kunnat erhållas, så hafva vi dock här vågat framlägga dem dels såsom ett litet bidrag till Sveriges odlingshistoria och dels för att på samma gång fästa forskarnes uppmärksamhet på detta endast obetydligt kända område.

Som nyss sades, är det vid kronans slott i Stockholm och landsorten samt på adelns gårdar, man har att söka de egentliga trädgårdsanläggningarna under dessa framfarna tider. Flere af våra regenter hafva varit älskare af trädgårdsskötsel, och bland dem må först nämnas den gamle landsfadern GUSTAF WASA. Kändt är huru han, för att så mycket som möjligt blifva qvitt den betungande införseln af humle från hansestäderna, bemödade sig om att inom landet befordra planteringen af denna växt. Humleplantering var väl redan långt före GUSTAF WASAS tid påbjuden i allmänna lagen och anbefaldes bland andra af STEN STURE d. ä., men påbudet måtte föga hafva hjälpt, efter som landets behof af denna växt fortfarande hemtades utifrån. Om vidden af denna handel kan man bilda sig en föreställning däraf, att värdet af omkring 1,200 skepp. järn gick utom lands för humleinförseln, och ändock var denna vara så dyr, att konungen år 1558 klagar, att ett pund humle kostade lika mycket som en hel tunna malt. Åren 1531, 1541 och 1558 utfärdade han påbud om humleplantering och utsände i landsorten förfarne personer, som skulle gifva menige man undervisning i odlingen af denna växt. Under denna period, då ölet vid måltiderna ännu till allra största del intog soppans nuvarande plats, och det hos både hög och låg, var konsumtionen af denna dryck högst betydlig, och för att blott anföra ett exempel, så åtgick år 1539 på Stockholms slott 505 läster bättre och sämre öl, till hvars brygd användts ej mindre än 53 skepp. humle.

Äfven för odlingen af andra trädgårdsväxter nitälskade den upplyste konungen, och för att sköta kronans trädgårdar i Stockholm införskrefs år 1545 en tysk, vid namn HANS FRIESE, hvilken måtte hafva varit en mångkunnig man, efter som i hans kontrakt finnes stadgadt, att han ej blott skulle hafva uppsyn öfver trädgårdarne, utan han skulle äfven under vintern väfva lärft och dräll åt drottningen. Till slottet hörde denna tid flere trädgårdar i Stockholm, bland hvilka särskildt nämnes Kålgården på Norrmalm, från hvilken år 1546 levererades till slottet 10½ tnr rödlök och något öfver 2 tnr morötter. Bland trädgårdsfolket nämnas detta år »BENEDICTUS lökegårdsmästare» och »WALBORG MATTSDOTTER, kålkåna på Närre malm», hvilken i början af juni uppbär en summa penningar att därför anskaffa plantor till trädgården. Några uppgifter om inköp af frö till

dessa trädgårdar hafva bevarats till våra dagar: så t. ex. inköptes år 1547 omkring 43 skålp. lökfrö och 1550 anskaffades »till lökegården» 10 skålp. lökfrö, 2 skålp. persiljefrö, 2 skålp. morotfrö, 8 lod gurkfrö, 2 lod brödkummin, 1 lod basilika samt mindre quantiteter frö af rättika, isop, *Salvia* m. fl. Särskildt namngifvas några personer, hvilka skänkt frö af diverse växter till hofvets trädgårdar. Af räkenskaperna synes äfven, att dessa frön dels blifvit utsådda i Stockholm och dels skickats till kungsgårdarne ss. Upsala, Svartsjö m. fl., hvilka sedermera levererade åtskilliga trädgårdsalster till hofvet i Stockholm. Kungsgårdarnes produktion af grönsaker o. dyl. torde väl ändock ej hafva motsvarat behofvet. Detta ådagaläggas af de betydande inköpen af äpplen, kål, morötter o. dyl., som skedde dels från utlandet dels från t. ex. Gotland och Enköping, hvilket sist nämnda samhälle redan då var känt för odling af köksväxter till afsalu. Flerstädes lät konungen anlägga nya trädgårdar, och sålunda inrättades vid Kalmar 1554 kålgård, kryddegård och trädgård, hvilken senare redan år 1568 lemnade i afkastning 17 tnr äpplen samt 7 tnr päron, och torde den samma således efter den tidens förhållanden hafva varit rätt betydlig.

En ej obetydlig handel med trädgårdsalster – osäkert är dock om dessa alla odlats inom landet, – drefs på Stockholms torgplatser, och bekant är hurusom ERIK XIV första gången uppmärkkammade den sedermera blifvande drottningen KATARINA MÅNSDOTTER, då hon som barn satt och sålde nötter på hufvudstadens Stortorg. Äfven ERIK var en stor älskare af trädgårdsskötsel, lade stundom personligen hand vid dylika arbeten, och vid ett tillfälle på våren 1564 fick hans lifmedikus dr LEMNIUS tillsägelse att infinna sig vid Svartsjö, och det redan innan konungen hunnit stiga upp på morgonen, samt medhafva åtskilligt trädgårdsfrö, emedan ERIK denna dag föresatt sig att »hafva någon korttweil» (tidsfördriv) med frösådd, ympning eller något annat trädgårdsarbete. Året efter denna händelse upprättar ERIK med en fransk trädgårdsmästare JEHAN ALLARD ett kontrakt, att denne skulle ordna och hafva inseende öfver konungens trädgård på Norrmalm (den nuvarande Kungsträdgården), hvilken inom ett år skulle vara planterad med åtskilliga utländska växter, till hvilkas inköp anslogs en summa af 2,000 daler. I kontraktet bestämmes, att ALLARD skulle med nit och skicklighet sköta sin befattning samt lemna frukt och grönsaker till konungens behof, och brast han i sina förbindelser, skulle han utom annat straff böta en betydlig peningesumma. ALLARD synes hafva väckt uppmärksamhet genom utmärkt insigt i sitt yrke, så att en dansk, troligen omkring 1565, inberättar till Köpenhamn, att till Sverige hade kommit en utländsk mästare, som ämnade i ett för ändamålet särskildt bygd och med ugnar försedt hus drifva upp »muskatell (drufvor), pomeranser och dylika specerier». Bland ERIKS trädgårdsmästare nämnes 1568 äfven HANS GÄRDENER (Gartner), som i början af april får befallning att sända ympqvistar till Svartsjö, där konungen efter återkomsten från kriget ville roa sig med trädgårdsskötsel. JEHAN ALLARD stannade kvar på sin plats äfven efter ERIKS afsättning, och år 1573 upplåter konung JOHAN åt honom större delen af kungsträdgården i Stockholm mot ett årligt arrende af 4,000 mark. Hans senare öden voro egendomliga nog, ty som han tyckes hafva varit sin förre herre mycket tillgifven, inlät han sig redan följande år i en stämpling med skottska krigsfolkets anförare CHARLES DE MORNAY, att befria ERIK ur hans fångelse. Som bekant upptäcktes denna komplott, innan den samma hann utbryta, och MORNAY fick med hufvudet plikta för sitt djärfva tilltag. ALLARD hade dock redan förut satt sig i säkerhet genom att lemna Sverige, men i september 1579 kommer han plötsligen till baka med ett par med fransmän bemannade skepp och gör strandhugg på

svenska kusten, så att JOHAN såg sig nödsakad att båda upp krigsfolk från Småland och Vestergötland för att afslå »den förrädaren ALLARDS» angrepp.

Till de få förtjänster, som tillkomma konung JOHAN, hör dock att han var en vän af byggnads- och naturförsköningskonst, och åtskilliga af hans skrivelser till ståthållare och fogdar i landsorten bära vitne om hans nit för trädgårds- och parkanläggningar. Hans upplåtelse af kungsträdgården åt JEHAN ALLARD är redan nämnd, och att kronans trädgårdar i Stockholm äfven sedermera vårdades och höllos vid makt, kan man bland annat sluta af den mängd trädgårdsfolk, som finnas upptagna bland hofvets personal. År 1583 nämnas femton trädgårdsdrängar; 1592 voro de fem vid slottet samt tre på Norrmalm, och deras förman LASSE MÅRTENSON uppbär detta år i aflöning 25 daler, en omgång kläder samt diverse naturprodukter.

Likaledes bemödade sig JOHAN om att försköna åtskilliga af rikets slott med trädgårdsanläggningar, och bland dessa har i synnerhet Kalmar varit ett föremål för hans omsorger. I början af år 1574 skrifver han således till ståthållaren därstädes, att som trädgårdsmästaren vid den utanför södra porten anlagda trädgården vanskött den samma, så skulle han allvarligen tillhållas att göra sin pligt, inhägnat och plantera den nya anläggningen med bärande träd och alla slags växter, som kunde användas i konungens kök, och med första sjölägenhet skulle lämpliga träd införskrifvas från Tyskland. Mot slutet af maj samma år skrifver JOHAN å nyo med tillsägelse, att trädgårdsmästaren skulle jämna samt med grästorfvor belägga jorden i trädgården vid Söderport till konungens ankomst, och vidare skulle han från Tyskland anskaffa och plantera de vinrankor och andra växter, som han vore tillsagd om. I andra därefter utfärdade skrivelser påminner JOHAN om, att man skulle anskaffa äple-, päron- och valnötträd att planteras vid Kalmar och Borgholm samt att man från Tyskland skulle anskaffa en duglig trädgårdsmästare, efter som konungen ej hade någon att undvara. Alla bref och förmaningar synas dock hafva gjort mindre verkan, att döma af en konungens skrifvelse i början af 1579, däri han yttrar sitt stora missnöje öfver trädgårdsmästaren, som ännu ej kommit längre, än att han i trädgården planterat «en hop arme och små trä, en alens höge och en part mindre», och det oakadt han både hos adel, prester och andre i närheten, »som store trädgårder hafve», lätt kunde hafva bekommit bättre träd. Han förmanas därför å nyo, och vid fara af straff, att göra sin skyldighet härutinnan samt att dessutom från Tyskland skaffa lefvande karpar till konungens fiskdammar vid Kalmar. För trädgårdens behof inköptes sedermera unga fruktträd bland annat från Öland, hvarifrån äfven såldes frukt till hofvet.

De flesta af kungsträdgårdarne synas äfven efter JOHANS död hållits i godt skick, och för att nämna Svartsjö, så var denne trädgård så rik, att år 1594 kunde därifrån till hofförtäringen lemnas bland annat 25 tnr morötter, 8 tnr äplen, 1 tna plommon, 6 tnr kål, 4 tnr palsternackor, 2 tnr pepparrot, 3 fjärd. körsbär, 75 st. »pomponer» m. m. Kungsträdgården i Stockholm befann sig äfven i godt stånd. År 1601 t. ex. lemnar LARS trädgårdsmästare därifrån 14 lisp. lök samt 2 tnr morötter. År 1612, då den samma var 50 famnar lång och 36 famnar bred, funnos därstädes till sammans 48 äple- och päronträd, 20 plommonträd, 12 körsbärsträd m. fl., utom åtskilliga krus- och vinbärsbuskar samt på sängar växande örter; och fyra år efteråt var trädgården så uppdrifven, att man kunde därifrån sända meloner till enkedrottning KRISTINA.

År 1619 förordnas en särskild trädgårdsmästare öfver trädgårdarne på Norrmalm, »Lustholmen» samt på slottet och altanerna, men fyra år därefter nämnas bland slottsfolket i Stockholm tvänne sådana, af hvilka den ene i lön uppbar 48 tnr spanmål och lika många daler penningar, den andre endast hälften så mycket, och som deras

medhjälpare upptagas 12 träd- och 5 humlegårdsdrängar. Särdeles omsorg egnades detta år åt trädgårdarna både vid Svartsjö och i Stockholm, och den senare undergick till sina hus en större reparation samt förseddes med en mängd nödiga verktyg. Samtidigt härmed upprustades äfven slottets humlegård och på Djurgården inrättades en löfsal, »som gjordes till H. M:ts Drottningens och Fruentimbers behof». Här af synes, att konung GUSTAF ADOLF, hvilken året förut förmält sig med MARIA ELEONORA, troligen velat glädja sin unga drottning och hennes uppvaktning med de nämnda trädgårdsanläggningarna både vid Svartsjö och i Stockholm. Följande året antogs vid konungens trädgårdar en ny trädgårdsmästare, vid namn VALENTIN TREMPER, och den för honom af konungen utfärdade instruktionen finnes ännu i behåll. Enligt denna skulle den nyantagne trädgårdsmästaren förestå alla konungens trädgårdar i Stockholm, och icke allenast vidmakthålla de därstädes redan befintliga träd och andra växter, utan också på det högsta beflita sig att årligen genom ympning och frösådd alt mera föröka deras antal. Vidare skulle han äfven öka antalet af trädgårdens qvarter, därstädes så och plantera allehanda växter »och i alle måttan så laga, att samma trä- och örtegårdar måge icke allenast vara Oss till en konungslig plaisir, utan Wi ock kunne hafva deraf hvad som till Wårt kök och Taffel heldst behöfvas kan», hvarjämte han skulle vara förbunden att därför aflägga räkenskap. Som lön för honom och en gesäll bestämdes i ett för alt 1,000 daler, men alla öfriga trädgårdsdrängar skulle aflönas särskildt. Som exempel på huru konung GUSTAF ADOLF under krigsbullret hade tid att tänka äfven på jämförelsevis obetydligare saker, må anföras, att man af honom äger en skrifvelse, utfärdad kort efter landstigningen i Tyskland, och hvori han påbjuder, att man skulle vara betänkt på att i Nord-Tyskland inköpa lefvande buxbom till trädgårdarne i Stockholm.

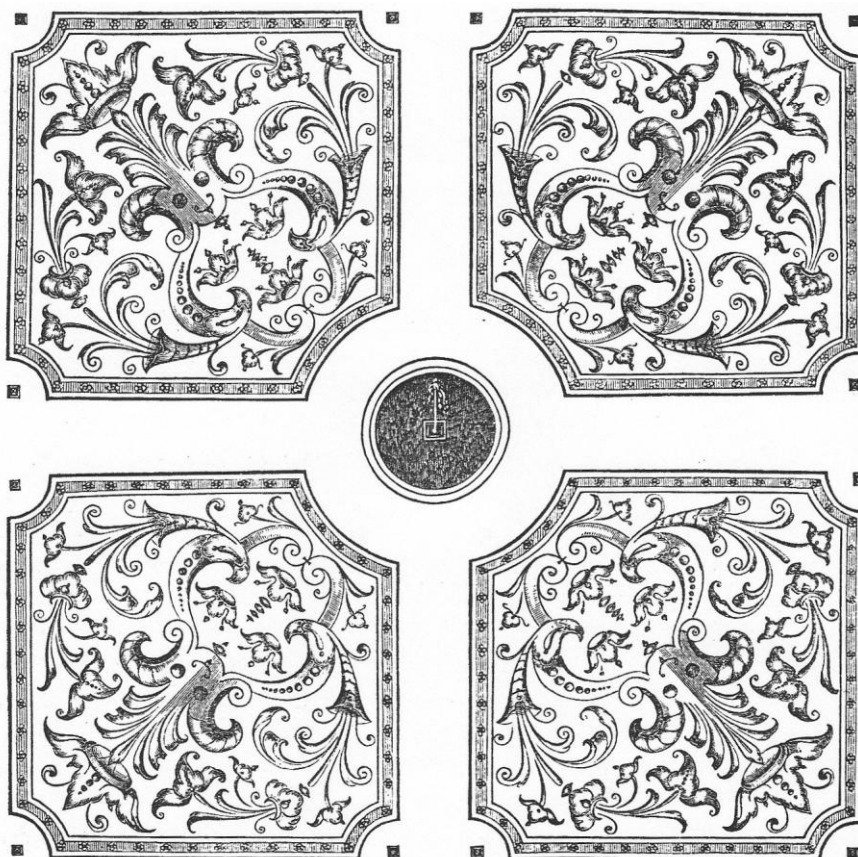
En god inblick i svenska trädgårdsväsendets dåvarande ståndpunkt lemnar det år 1622 utfärdade påbudet om den s. k. lilla tullen, som stadgar afgift till staten af i städerna tofgrörda varor. Bland »allehanda slags Fruckt, Rötter, kål och gröne kryddor», som utbjödos till salu och i detta påbud omtalas, förekommo, med undantag af potatis och några få andra, nästan alla de köksväxter, som ännu i dag odlas, oberäknadt de hvilka nu kommit ur bruk. Svenska trädgårdarne lemnade således vid denna tid äpplen, päron, körsbär, plommon, vinbär, gurkor, kål, rofvor, rättikor, rädisor, palsternackor, pepparrot, morötter, krasse, sallat, mejram, dill, lök, ärter samt meloner och valnötter, fastän de båda senare samt möjligen några af de förra troligen voro importerade. Bland nu för tiden mindre brukade köksväxter, som då höllos till salu på torgen, må nämnas körfvel, timjan och två slags *Salvia*.

Under KRISTINAS förmyndare synes trädgårdsskötseln i Sverige hafva pågått på ungefär samma sätt som förut, åtminstone att döma af de uppgifter därom som vi lyckats finna. Utan tvifvel medförde också deltagandet i trettioåriga kriget i detta hänseende någon utveckling, då man därunder fick tillfälle att i Tyskland göra bekantskap med en högre stående hortikultur. Efter krigets slut begynte det högre krigsbefälet att åt sig uppbygga ståtliga slott, sådana som t. ex. Skokloster, och till dessa hörde gemenligen efter den tidens förhållanden vidsträckta trädgårdsanläggningar, hvilka ej sällan sköttes af förfarne utländska trädgårdsmästare. Att dylika anläggningar torde hafva bidragit att gifva en ny impuls åt den inhemska hortikulturen, torde man väl få antaga.

Till svenska hortikulturens utveckling under drottning KRISTINAS tid bidrog också utan tvifvel, att man från denna period äger den första dugliga i Sverige utgifna handbok i trädgårdsskötsel, hvilken med kongligt privilegium utkom i Stockholm år 1651. Författaren var drottningens dåvarande trädgårdsmästare, en fransman vid namn ANDRÉ

MOLLET, som förut varit i tjänst hos konungen och drottningen i England samt prinsen af Oranien, och hvars fader också varit trädgårdsmästare hos HENRIK den IV i Frankrike och dennes båda efterträdare. Som detta arbete numera är ganska sällsynt och på samma gång lemna en god inblick i samtidens hortikultur, torde det ej vara öfverflödigt att af dess innehåll lemna en kortare framställning.

Arbetet, som är i folio med text på franska, tyska och svenska, heter på svenska »Lustgård, uthi hwilken, innehålles afrijtningar på trääwärcck, så wäl Parterrer medh Lööfwärck, afdeelningar med Jord, som träägårdar och annat slijkt» etc., är för sin tid en god bok. Af dess elfva kapitel, som dock äro tämligen kortfattade, handlar det första om jordens beskaffenhet och huru den samma genom gräfning och gödning skall kunna förbättras. De båda följande kapitlen handla om trädplantering; till trädskola bör man i trädgården utvälja en lägre plats i närheten af vatten, som, då den blifwit uppgräfd och indelad i sängar, besås i ränder med kärnor af päron, äplen, qvitten m. fl., men moreller och persikor böra helst sättas. De däraf uppkomna plantorna afflyttas sedan och ympas, då tiden därtill är inne. Åtskilliga ädlare fruktträd ss. Bons-Chrétiens, bergamotter, persikor m. fl. göras af förf. till föremål för en särskild framställning, hvarunder han får tillfälle att tala om flere slag af dverg- och spaliertäd, hvilka senare kunna uppdrages efter murar. Hvad beskärningen angår, så bör man spara

Rabatter, föreställande i lefvande växter svenska riksvapnet, omgifvet af ymighetshorn, och anlagda af ANDRÉ MOLLET kring midten af 1600-talet vid enkedrottningens palats i Stockholm.

Ur MOLLET'S »Lustgård»

därmed till våren, om de planterats på hösten, men hafva de planterats på våren, böra de deskäras strax och så nära som möjligt, ty ju närmare detta sker, desto vackrare och fruktrikare blir trädet. Dessa träd kunna också planteras i trädgård och förvaras inne öfver vintern i något tjänligt rum, hvarifrån de efter behof kunna flyttas: »ja, man kan ock them upp i Salarne på Banqueter och Gästebudh bära och medh stoor Lust Fruckten af bemeldte Trää öfwer Bordet afhemta». Bland nyttiga fruktträd uppräknas för öfrigt mispel, körsbärs- och mullbärsträd, hvaraf det svarta lemnade »en mächta godh och helsosam Fruckt till att äta». Plantering bör hälst ske på hösten, och verkställes den samma om våren, så borde det vara vid den tid, då man kunde vara säker för frostnätter. Ymnig vattning under första sommaren vore också af nöden.

Öfver ympning, som var af tre slag, nämligen att »suga, ympa i kärnan och ögla», lemnas tämligen fullständig beskrifning. Vid okulering bör den därtill använda knifven vara af ben eller elfenben och operationen skall ske i juli eller augusti, men icke under månskifte. All möjlig försighet bör iakttagas, emedan den aflösta knoppen är så späd och ömtålig, »at han intet länger tåhl vara i Lufften än ett ögnebleck, ja han warder och förderfwat aff hans Andadrächt, som ther medh umgåår, ther han honom alt för starck och illa luchtande hafwer».

Bland ädlare trädgårdsväxter erhåller vinrankan en särskild beskrifning, som dock hufvudsakligen går ut på dess beskärning. MOLLET tror, att man här i landet kan odla denna växt på kalljord på soliga platser mot söder, men om vintern måste rankorna lindas med halm och nedgrävas i jorden. Äfven vinrankan kan ympas, och sålunda kan man för kuriositetens skull på ett och samma exemplar få både hvita och röda drufvor.

Åt köksträdgården egnas tvänne kapitel, och de därstädes omnämnda växterna äro – potatis naturligtvis undantagen – till största delen de samma, som ännu i dag odlas. Bland den tiden odlade köksväxter, hvilka ännu finnas kvar i gamla trädgårdar, fast de nu kommit ur bruk, må nämnas körfvel och stofferblomma (*Borrago officinalis*), hvilken senare uppgifves vara »mechta tiänligh at läggia på Sallat eller på bordet». Om hvitlök får man den öfverraskande uppgiften, att den samma så förgiftar jorden, att man måste låta denna undergå en särskild behandling, innan man där kan odla någon annan växt.

Odlingen af meloner, hvilken här i landet anses vara svår, för sig går bäst i varmbänkar, som ligga mot söder och som under nätterna böra täckas med halmmattor. I likhet med gurkor kräfva de ymnig bevattning, och för öfrigt bör man på den gren, som skall bära melonen, afplocka de falska blommorna och största delen af fruktämnen. Bland större buskar uppräknas vin- och krusbärsbusken samt *Berberis*, och af mindre buskar, som äro välluktande, böra lavendel, *Salvia* (troligen *Tanacetum Balsamita*), *Ruta*, rosmarin, isop, timjan och mejram äfven hafva en plats i köksträdgården.

Blomsterträdgården, hvartill fordras en lätt sandjord, indelas i tvänne afdelningar för buskar och mindre växter. Af buskar nämnas flere ss. törnrosor och *Caprifolium*, och bland örtartade växter upptagas bland andra näjlikor, »wälsk fiol» och »Bärsanickel» (?), hvilken senare säges vara den vackraste växt man kan få. Af »knutige och lökachetige» växter uppräknas *Poeonia*, *Lilium*, *Iris*, *Tulilpa*, *Anemone*, *Fritillaria*, *Hyacinthus* m. fl., och dess utom funnes det »många handa slagz små och enfalle Läkedomsörter medh Blomster», hvilka väl förtjänade att odlas, för att bilda en vacker omskiftning med de förut nämnda.

I nionde kapitlet uppräknas de vilda träd, som förtjänade att odlas i trädgårdar, och det tionde är egnadt åt drifhusväxter, sådana som pomerans-, citron-, lager-, fikon-, granatträd m. fl. Elfte eller sista kapitlet handlar om »prydnad i lustgården» eller huru dess byggnader, växter, statyer, springvatten och på väf målade perspektiv skola ordnas för att göra den bästa effekt. På samma gång innehåller detta kapitel förklaringar till de af författaren själf tecknade planscher – till antalet 30 – öfver trädgårdsanläggningar, hvarmed boken slutar.

Bland de kungsgårdar, om hvilkas trädgårdsafkastning under KRISTINAS tid vi varit i tillfälle att se några uppgifter, befinna sig Ultuna och Svartsjö, och att döma af dessa synes trädgårdsskötseln – låt nu vara att den på det hela taget hufvudsakligen sysselsatt sig med att framalstra vanligare köksväxter – hafva varit ganska betydlig. Under året 1650 aflemnades sålunda från trädgården vid Ultuna dels till kröningen och dels till hofvets förtäring vid andra tillfällen bland annat 19 tnr morötter, 18 tnr palsternackor, 12 tnr hufvudkål, 2 tnr pepparrot, ½ tna savoykål, omkring 5 tnr rödbetor, öfver 1 tna rättikor, 1 åtting vinbär, 3 åttingar insyltade gurkor, 1 åtting sockerrötter, 16 st. ärtskockor och 360 st. färska rädisor. Under årets lopp hade man utsått frö för 50 daler. Humlegården hade också lemnat en riklig afkastning, nämligen 102 lisp. humle.

Ännu betydligare torde trädgårdarne hafva varit vid Svartsjö, att döma af deras afkastning. År 1654 t. ex. levererades därifrån bland andra trädgårdsalster i rundt tal 43 tnr hvitkål, 4 tnr blåkål, ½ tna blomkål, 38 tnr rofvor, 3 tnr jordärtskockor, 4 tnr äpplen, 4 tnr päron, 6 tnr plommon, omkring 7 tnr körsbär, 1½ tna vinbär, 7 knr krusbär, öfver 1 tna färska samt 2 åttingar insyltade gurkor, 1 tna turkiska bönor, 3½ tna morötter, 20 st. (kron?)-ärtskockor, 26 st. meloner, ½ tna berberis, 106 lisp. humle m. m. Anmärkningsvärdt är, att man denna tid, åtminstone vid kungsgårdarne, så litet odlade ärter; hela afkastningen af denna växt steg nämligen under ofvanstående år vid Svartsjö till endast 50 knr. Spenat hörde också till de sällsyntare köksväxterna, men odlades dock här och där.

Öfver kungsträdgården i Upsala hafva vi under denna period ej lyckats finna några detaljerade uppgifter, men att en sådan fans, ser man af utassignerade penningar till trädgårdsfolkets löner och trädgårdens reparation m. m. Bland den ved, som var anslagen till Upsala slott, plögade trädgårdsmästaren årligen erhålla 10–12 lass »att bränna rosenvatten med.»

Af andra kronans trädgårdar, som voro af någon betydenhet, må också nämnas den vid Gripsholm, hvilken år 1654 afkastade produkter till ett värde af något öfver 200 daler. Det förtjänar kanske att nämnas, att en person i början af år 1648 erhöll regeringens uteslutande tillstånd att i Stockholm samt större delen af landet handla med »kryddefrö», men detta privilegium är hållet i så allmänna ordalag, att man ej med säkerhet kan afgöra, om utsädesfrön förekommo bland hans varor. Under denna tid anträffas också en särskildt embetsman, som kallas »inspector öfver Cronones lust- och trädgårdar» och för sitt arbete uppbär tionde.

Redan under konung GUSTAF ADOLFS tid och sedermera äfven under KRISTINAS regering hade man börjat underhålla sällsyntare lefvande djur vid de lustslott, som af hofvet disponerades, och det ej blott däggdjur ss. hjortar och rådjur, utan äfven foglar, som lifvade dessa anläggningar med sin sång eller färgprakt. År 1637, för att anföra ett exempel härpå, omtalas ett hus till fogelbur i »lille trädgården» i Stockholm, som kostade öfver 550 daler, och åtta år efteråt upptages bland hofvets tjänstepersonal en fogelvaktare med 114 daler i lön. Vid flere af lustslotten underhöllos dylika djurgårdar

och det berättas äfven, att drottning KRISTINA lät plantera ut näktergalar bland de lummiga parkerna vid Svartsjö.

Bland trädgårdsanläggningar strax efter KRISTINAS tid intages första rummet af Botaniska Trädgården i Upsala, som sedermera otvifvelaktigt var den rikaste i landet och genom OLOF RUDBECKS outtröttliga nit omsider blef en verklighet år 1655. Som likväl grunddragen af denna institutions historia redan i ett föregående arbete (*Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807*. Falun 1877.) meddelats, torde nu vara öfverflödigt att å nyo ingå därpå.

Svenska trädgårdskonstens utveckling främjades under denna tid ej obetydligt af en bland landets förnämsta män, nämligen den praktälskande och mecenatiska MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE. Genom arf och KRISTINAS frikostighet en af landets störste egenomsegare, hade han vid flere af sina gods ss. Läckö, Höjentorp, Käggleholm, Mariedal, Ekholmen, Karlberg, Jakobsdal (nu Ulriksdal) samt Venngarn storartade trädgårdsanläggningar, hvilka det var hans lust att utvidga och förse med de fagraste växtalster, som inom eller utom lands kunde anskaffas. I dessa sista bemödanden hade han lyckan att erhålla bistånd af Sveriges då skickligaste växtkännare och trädgårdsodlare, den mångkunnige OLOF RUDBECK. Redan alt ifrån anläggningen af botaniska trädgården i Upsala uppvaktade RUDBECK, som för DE LA GARDIE hyste den varmaste tillgifvenhet, sin höge gynnare med presenter af sådana växtalster, hvilka i dennes trädgårdar förtjänade en plats. Af RUDBECKS brevexling ser man, huru han oupphörligt skickar frön, rötter, lökar och ympqvistar; meddelar, hvilka rariteter funnos i de från utlandet ankomna trädgårdskatalogerna; och, om så behöfdes, anskaffar och undervisar han trädgårdsmästare för kanslerns behof. Själff kunde han också af egen erfarenhet meddela många nyttiga råd om odlingen af den ena eller andra växten, och skicklig byggmästare, som han var, konstruerade han i Upsala för DE LA GARDIES räkning glas- och pomeranshus, såsom drifhus då kallades, samt lät under sina egna ögon uppsätta dem på Venngarn eller andra af grefvens gods. Vid den af honom inrättade lerkärlsfabriken i Upsala förfärdigade han krukor till DE LA GARDIES drifhus samt uppgjorde till och med smakfulla ritningar till de prydnader, festoner och djurhufvud, hvarmed de voro försedda. Härtill kommer också den omständigheten, att RUDBECK personligen hade uppsigt och vård öfver åtskilliga af DE LA GARDIES trädgårdar och parkanläggningar. RUDBECKS orubbliga tillgifvenhet för sin mecenatiska förman hör till de många vackra dragen i hans upphöjda och ädla karaktär, och när DE LA GARDIE dignade under ålderdomens och reduktionens tunga börda, var RUDBECK ej den, som öfvergaf honom i likhet med nästan alla andra, utan han sökte på alt sätt, och äfven genom gåfvor af allehanda växtalster, lindra hans bekymmer.

En af DE LA GARDIES största trädgårdsanläggningar befann sig vid det nu varande Ulriksdal, hvars naturliga skönhet ännu mera förhörde af de ståtliga trädgrupperna med lummiga grottor, långt ifrån ditledda springvatten och marmorstatyer. Drifhus för sällsyntare växter, djurgård, fogelhus och fiskdammar buro också vitne om egarens vettgirighet och skönhetskänsla. Öfver dess växter utgaf RUDBECK år 1666 en ännu i behåll varande katalog, hvilken lemnar en god inblick öfver beskaffenheten af den hortikultur, som den tiden idkades på ett gods, tillhörigt en af landets förnämste män. Till antalet äro de därstädes både på kalljord och inom hus odlade växtformerna, som ordnats i alfabetisk ordning, 827, hufvudsakligen prydnadsväxter af ännu odlade släkten. Sådana äro t. ex. släktena *Aquilegia*, *Bellis*, *Crocus*, *Hyacinthus*, *Iris*, *Lilium*, *Citrus*, *Narcissus*, *Papaver*, *Rosa*, *Saponaria*, *Tulipa*, *Viola*, m. fl. Bland den tiden sällsyntare växter må

anföras *Opuntia Tuna*, *Cercis Siliquastrum*, *Rhamnus Alaternus*, *Tamarix gallica* samt *Syringa vulgaris*, hvilken den tiden torde hafva varit rätt sällsynt. Bland näringsväxter, till största delen vanliga nu för tiden, må upptagas majs, sparris, blomkål, anis, samt – hvilket torde förefalla ovanligt – äfven potatis, hvilken växt DE LA GARDIE troligen fått från Upsala botaniska trädgård, där den redan odlades 1658 – ungefär 100 år före den tid, då den samma vanligen upptages såsom för första gången odlad i vårt fädernesland. Ett ej obetydligt antal växter, som i medicinskt afseende voro af betydelse, förekommo äfven vid Jakobsdal, ss. *Aconitum Napellus*, *Acorus Calamus*, *Aristolochia rotunda*, *Atropa Belladonna*, *Colchicum autumnale*, *Datura Stramonium*, *Digitalis*, *Inula Helenium*, *Juniperus Sabina*, *Valeriana officinalis*. Åtskilliga inhemska växter, fastän såsom sådana troligen icke alla uppmärksammade, hade äfven fått en plats vid sidan af trädgårdens utländska praktformer och de förnämsta af dem äro *Allium ursinum*, *Annagallis arvensis*, *Astragalus glycyphyllus*, *Iris Pseudacorus*, *Origanum vulgare*, *Lonicera Periclymenum*, *Trollius europæus*, *Platanthera bifolia* samt några andra orkideer.

För att upphjälpa trädgårdarne vid Läckö och Höjentorp – det senare beläget i det natursköna Valle härad och båda, såsom redan nämnts, tillhöriga DE LA GARDIE – införskrefvos år 1670 många lefvande växter från Holland och däraf kom största delen till Läckö. Särskildt upptagas bland dem, som sändes dit, 4 pomerans- och 2 citronträd, 10 vinstockar, 10 andra spanska, 10 aprikos- och 8 persiketräd, 30 äpleträd, 30 morellkörbärsträd, 6 d:o spanska, 24 plommonträd, 6 fikonsträd, 6 lagrar, 2 myrtnar, 2 cypreser, 150 stora krusbärsbuskar och 300 st. buxbom. Höjentorp fick vid samma tillfälle 30 vinstockar, 6 aprikos-, 4 persike-, 20 äple- och lika många päronträd, 24 körbärs- och 16 plommonträd, 50 krusbärsbuskar och 100 st. buxbom. För öfrigt omtalas bland de vid samma tillfälle införskrifna växterna äfven röda vinbärsbuskar, jasminer, rosmarin, mispel, granaträd, qvitten, m. fl.

Trädgården vid Karlberg anlades af DE LA GARDIE själf med biträde af OLOF RUDBECK, som ledde uppförandet därstädes af åtskilliga drifhus och hade inspektion öfver det hela, i likhet med hvad förhållandet i detta afseende äfven var med Venngarn. Om Karlberg uppgifves också, att till trädgården därstädes, såsom vid flere andra af DE LA GARDIES egendomar, t. ex. Käggleholm, äfven hörde en djurgård och fogelhus. På det förra stället nedlades också betydliga kostnader och bland annat uppgjorde DE LA GARDIE år 1678 kontrakt med en fransk skulptör, att han för 150 Rdr skulle förfärdiga dels ett passande hufvud till den Neptunibild, som var uppställd i stora dammen vid Karlberg, och dels tvänne sjöhästar, som sprutade vatten.

I äldre handlingar omtalas äfven den stora trädgården vid Ekholmen i Upland, som egde 400 alnars längd och 220 alnars bredd, var försedd med en stor mängd parterrer, lusthus och portiker, och ansågs på sin tid vara en af de förnämsta i hela riket; dessutom fans där en betydlig köksträdgård, som var upptagen ur ett moras, med 9 stora dammar samt en ansenlig humlegård. Stilen i denna trädgård var den franska, såsom vanligt den tiden, med stela, snörräta alleer, träd och buskar klippta i matematiska figurer, såsom pyramider, kuber, klot o. s. v., och lägre växter planterade i rutor eller siratliga fasoner. Där omständigheterna så tilläto, funnos äfven vattenkonster med tritoner och hafsvidunder, som sprutade vatten på åtskilliga sätt. Den regelbundna och tröttande stelhet, som framträdde nästan öfveralt i detta alongeperukernas och styfkjortlarnes tidevarf, sträckte sig, som man ser, äfven till trädgårdskonsten och det länder en senare tid till heder att härutinnan hafva infört en annan och naturligare smak.

– Trädgårdsanläggningarna vid Ekholmen, hvilket af Karl XI indrogs till kronan och först utarrenderades till bönder, men 1691 återlemnades till DE LA GARDIES SON, fortforo att häfda sitt rykte, och t. ex. år 1726 heter det därom: »Twänne trädgårdar äro wid gården af ansenlig widd, af hvilka den ena är med wackra aleer, berecauer eller hwalfbogar, häckar, qwarter och gewächthuus samt rijtningar beprydd, jemwähl uti kiöcz Trägården äro åtskillige slag wilda Trän planterade och med många breda och artigt anlagde Ruddammar igenomskurin. Humlegården, som är nyligen anlagd med Brunswijkzrötter, gier 60 Lispund god humla om åhret.» – Vid denna tid var Ekholmens trädgård, den ännu något större köksträdgården oberäknad, 440 alnar lång samt 220 alnar bred, och humlegården egde 175 alnar i längd och 165 alnar i bredd.

En af de utmärktaste trädgårdsanläggningar i början af 1700-talet och troligtvis något före denna tid måtte också hafva funnits vid Noor, beläget vid den vackra sjön Valloxen i Stockholms län och då tillhörigt NILS GYLDENSTOLPE. Att döma af samtida uppgifter torde denna trädgård hafva varit ganska rik på sällsyntare växter, och för att blott anföra ett exempel härpå, så hemtade OLOF RUDBECK den yngre därifrån till Botaniska trädgården i Upsala sommaren 1701 ej mindre än 21 olika växtformer, hvaribland må nämnas arter af släktena *Mirabilis*, *Malva*, *Myrtus*, *Phillyrea*, *Syringa*, *Lupinus*, *Laurus*, *Lavandula*, *Jasminum* m. fl. Lika väl försedda med dyrbarare växter torde också drifhusen hafva varit, och så till exempel blommade därstädes till allmän förundran i början af 1700-talet en så kallad »hundraårig aloe» (*Agave*), hvilken den tiden troligtvis högst ovanliga företeelse manade OLOF RUDBECK den yngre – andra författare att förtiga – att stämna sin lyra till den sällsynte gästens lof. I ett längre skaldestycke besjunger han, hurusom denna växt under GUSTAF ADOLFS dagar kommit från Holland till Karlberg, hvarifrån den samma framdeles skänktes till Noor:

»Ther finner hon sin lust, ther växer hon och grönskas,
Hon gror och tager till hvar dag en tid så lång,
Ja, hela nijo år (tå alt gick som thet önskats)
Til thes hon hastigt skiöt tre stänglar på en gång.»

Efter en skildring om dess blomning beskrifver förf. sedermera växtens utseende och användning i ekonomi samt medicin. På ett ännu vackrare och varaktigare sätt har han också bevarat den egendomliga växtens utseende för efterverlden, ty i det jättestora praktverket »*Campi Elysii*» (en af de outgifna, på det DE GEER'SKA godset Löfsta förvarade, delarne) finnes den samma naturtroget aftecknad med OLOF RUDBECKS egen mästarehand.

Bland andra af högadelns gods, där hortikulturen i slutet af 1600- och början af 1700-talet drefs med stor omsorg och, att döma af trädgårdsväxternas rikhaltighet, med framgång, var också det i Spånga socken af Stockholms län belägna Hesselby. Efter KARL BONDE kom detta gods år 1699 till sonen, riksrådet GUSTAF BONDE, som därstädes tillbragte största delen af sin lediga tid och anlade parker och trädgårdar med sådan smak, att gården på sin tid ansågs vara den vackraste af alla i hufvudstadens närhet. Från år 1729 eger man ännu i behåll en uppgift öfver alla de fruktsorter, som förekommo och odlades i trädgårdarna vid Hesselby, hvilka då stodo under ledning af trädgårdsmästaren JOHAN FRIEDRICH OHRM, sannolikt en tysk att döma af namnet. Förteckningen, som lemnar en särdeles god öfversigt öfver de olika slag af fruktträd, som ansågos förtjänta af odling i en af samtidens förnämsta trädgårdar, meddelas här nedan i sin helhet med den an-

märkning, att fel och inkonsekvenser i de främmande namnens stafning få skrivas på den obekante upptecknarens räkning.

Körsbär.

1. Guignes. 2. Bigarreax. 3. Kirschen von der Nath. 4. Courtegeux. 5. Moreller. 6. Klara. 7. Hvita spanska. 8. Svarta spanska. 9. Röda spanska. 10. Jean Arien k. 11. Prager körsbär. 12. Cölniska. 13. Spanska Weixel. 14. Dubla Maji k. 15. Svarta italienska. 16. Muscateller. 17. Printzen k. 18. Hiert k. 19. Lod k. 20. Ungerska. 21. Blå k. 22. Folgers. 23. Glas k. 24. Gedrops. 25. Orange k. 26. Schwolliska. 27. Canel k. 28. Fouse watiering.

Plommon.

1. Aprikoos pl. 2. Hvita grafplommon. 3. Röda dito. 4. Smärre dito. 5. Hvita ungerska. 6. Röda dito. 7. Bogesunds pl. 8. Damascener. 9. Mirabeller. 10. Spräckliga Spilling. 11. Gula Spilling. 12. Perdrigons Violettes. 13. Reine Claude. 14. Perdrigons blancs. 15. Drap d'or. 16. Cathrine pl. 17. Diapre. 18. Grane Royale. 19. Gröna pl.

Persikor.

1. Malcatons. 2. Schowilliska.

Aprikoser.

1. Stort slag. 2. Ungerska. 3. Bittida små. 4. Bittida röda. 5. Stora hvita.

Nötter.

1. Lambertska. 2. D:o med röd kärna.

Cornouille.

Vinrankor.

5 slag.

Muhlbär.

Fikon.

1. Små gröna. 2. Stora blå.

Päron.

1. Beurées, mognas i Octob. 2. Rousselets Sept. 3. Keijserinnor Sept. 4. Morfars p. Octob. 5. Mouille bouche Octob. 6. Svanhalsar Aug. 7. Taffelpäron Sept. 8. Bon chretien d'été Sept. 9. Vinter Bergamotter Octob. 10. Miraculeuse. 11. Gamla gässlebylaget Aug. 12. Canelpäron Sept. 13. Holländska såcker p. Aug. 14. Sommar Bergamott. 15. Gros Sertaux elack D. 16. Franc Royal Decemb. 17. Beurées gris Octob. 18. Guise madame Aug. 19. Beurées blancs Octob. 20. Martin Sees Nov. 21. Colmar

Decemb. 22. Muscat Robert Aug. 23. Ambrette Decemb. 24. Virgouleuse Decemb. 25. Louise bonne Dec. 26. Espina Decemb. 27. Crassane Nov. 28. S:t Germain Decemb. 29. Vertelongue Nov. 30. Robine Sept. 31. Messire Jean Nov. 32. Bezid hery Octob. 33. Marquise Octob. 34. Gros blanche Juli. 35. Bourdon Aug. 36. Röda Stoipken Sept. 37. Pundpäron Nov. 38. Arnaudel elack Octob. 39. Schwartzburgiske Sept. 40. Dubla Rittbirn elacka Octob. 41. Pfaltzgrefve p. Sept. 42. De Perrelle. 43. Musqué Parable Nov. 44. Monsieur elacka Octob. 45. Sommarsafft p. 46. Stora Carmeliter. 47. Clairville longue. 48. Italienska. 49. Nya engelska. 50. Miraculeuse d'hyver vid. N:o 10. 51. Poire de Prune Aug. 52. Cassolette Aug. 53. Espargne Aug. 54. Eschasserie Jan. 55. Pondante de Brest Aug. 56. Orange d'été Aug. 57. Petitoin Decemb. 58. Sucre vert Nov. 59. Coule Soif. 60. Double Fleur Mart. 61. Bergamotte bouge. 62. Engelska Rabeaux. 63. Gros Rosats. 64. Poire D'Anjou. 65. Oignette d'été. 66. Jargonel elacka Jan. 67. Poire de perle. 68. Petit muscat Aug. 69. Muscateller. 70. Bateau de Bourgogne. 71. Zaide bonne Sept. 72. Aresariere. 73. Zansac. 74. Bellissime. 75. Bon chretien d'hiv. 76. Amadette Decemb. 77. Poire de Demoiselle Octob. 78. vide 58. 79. Portuel Febr. 80. S:t Augustin Decemb. 81. Magdaleine Julii. 82. Doyenée Octob.

Äplen.

1. Bullerhussen. 2. Passes pommes. 3. Sommar muscateller. 4. Sommar Calviller. 5. Vinter dito. 6. Rosenäplen. 7. Larmässäplen. 8. Hvit Pipping. 9. Arcangelska eller muscoviska. 10. Röd gyllen. 11. Hvit dito. 12. Renetter. 13. Stora Kantäplen. 14. Borsdorffer. 15. Stettiner. 16. Non Pareiller. 17. Naliver. 18. Calvil rouge dehors et dedans. 19. Renettes gris. 20. Dito jeunes. 21. Pommes de nôtre Dame. 22. Hennegau. 23. Pommes de Mons:r. 24. Apis rouge. 25. Aclamsäplen. 26. Cardinal. 27. Peremenes. 28. Pater noster. 29. Actiesäplen. 30. Ziplier el:r Lökäpl. 31. Pomme de Demoiselle. 32. Pigeon rouge. 33. D:o blanche. 34. Courpendu rouge. 35. Fenouillet Decemb. 36. Fursteäplen. 37. Jerusalemsäple. 38. Pundäplen. 39. Rambour rouge. 40. Dito Vert Aug. 41. Engelska Klockäplen. 42. Rambouillette. 43. Cyrus. 44. Vinteräplen. 45. Pomapis.

Många flere bidrag till kännedomen om hortikulturens beskaffenhet inom Sverige torde nog återfinnas i arkiven vid våra äldre gods, och af dem vilja vi särskildt i detta afseende påpeka: Rosersberg, som mot slutet af 1000-talet egdes af BENGTT OXENSTJERNA, hvilken mycket förskönade detsamma med anläggningar af trädgårdar och parker; Mörby, då tillhörigt en annan medlem af OXENSTJERNNSKA släkten, där trädgården anlågts af OLOF RUDBECK den äldre; Forsmark, hvarifrån OLOF RUDBECK den yngre åtminstone tvänne gånger erhöill sällsyntare växter till Upsala botaniska trädgård; samt vidare Tidön, Eriksberg, Skokloster, Lindholmen i Vestergötland, Kungsträdgårdarna i Stockholm och Upsala – den senare alltifrån år 1665 under OLOF RUDBECK den äldres öfverinseende – samt den botaniska trädgård, som dennes svåger dr GUSTAF LOHRMAN år 1694 anlade på Kungsholmen i Stockholm. Åtskilliga andra förtjänade naturligtvis också nämnas, om utrymmet det tilläte, och hvad södra Sveriges hortikultur angår uppskjutes skildringen däraf till det följande.

Vi kunna dock ej underlåta att åtminstone med några ord nämna en trädgård i Upsala, som troligen var af ringa omfång, men där åtskilliga mindre vanliga växter med synnerlig förkärlek odlades af LINNÉ'S välgörare, den vördnadsvärde och för botanikens

studium så nitälskande teologie professorn OLOF CELSIUS. Välbekant är troligtvis, hurusom denne i många år arbetat på att bestämma de växter, som i Bibeln omtalas, och som anteckningarne därom år efter annat antogo allt större omfång, utgaf han 1745–1746 ett mindre utdrag däraf under titel »*Hierobotanicon*». Han var en särdeles flitig botanist, samlade herbarier, hvaraf han skänkte ett till drottning ULRIKA, som genom en guldmedalj visade sin tacksamhet mot gifvaren, och utgaf år 1732 en förteckning öfver Upsalatraktens vilda växter. Ett exemplar af detta arbete, som förvaras i Upsala universitets bibliotek, bringar oss någon kännedom om den lilla trädgård i Upsala, hvars skötsel utgjorde ett af hans största nöjen. På bladen af detta exemplar har han om denna sin trädgård nämligen gjort åtskilliga anteckningar, och huru obetydliga de än må synas, torde äfven de lemna sitt bidrag till kännedomen om den lärde teologie professors kärlek för blomstergudinnans alster. De första anteckningarne äro från 1735, då han utsådde 42 olika sorter frön, som han erhållit från Paris, och bland dem kunna nämnas arter af släktena *Argemone (mexicana)*, *Hedysarum*, *Anemone*, *Heliotropium*, *Datura* och *Mimosa*. Följande år utsådde han i drifbänk och på fritt land till sammans 68 species, hvilka han bekommit dels från Paris – och däribland 5 sorter »träd ifrån Calmuckiet af LE RENAT» – och dels från annat håll. Släktena *Zea* och *Helianthus* upptagas bland dessa frön och därtill kom frö af raps från Skåne, ett obekant gräs, också därifrån, samt *Malva moschata*. År 1737 erhöll han frön från Lund, Dresden samt från dr LITHENIUS, hvilken troligen vid tillfället befann sig utomlands, och af dem må nämnas *Colutea vesicaria*, *Isatis tinctoria*, *Lathyrus odoratus*, *Bryonia*, *Verbascum Blattaria*, *Tagetes*, *Adonis*, *Hedysarum clypeatum*, *Lychnis chalcedonica*, *Nigella*, *Papaver*, *Ricinus*, *Convolvulus*, *Cheiranthus annuus* samt några *Medicago*-arter. CAROLUS LINNÆUS, som denna tid vistades i Holland, glömde ej heller sin gamle välgörare, då han befann sig i hortikulturens egentliga hemland, utan sände honom från Leyden 1738 öfver 50 olika sorter frön af växter, hvilka till största delen voro för CELSIUS alldeles obekanta. För öfrigt erhöll han äfven frön från Upsala botaniska trädgård samt från Noor, och åtskilliga anteckningar om deras groning ådagalägga det intresse, hvarmed han följde sina älsklingars utveckling.

Till perioden före år 1700 höra äfven tvänne inhemska arbeten i trädgårdsskötsel, hvilka förtjäna att i korthet omnämnas, ej minst därför att de båda såsom sällsynta torde vara ganska svåråtkomliga.

Det första af dem bär namnet »*Horticultura nova Upsaliensis*», utgafs år 1664 såsom ett disputationsprof inom medicinska fakulteten under præsidium af OLOF RUDBECK och har till författare dennes svåger medicine studeranden GUSTAF LOHRMAN.

I företalet uttalar förf. sin farhåga att många skola finna det uppgifna ämnet ovärdigt som föremål för en akademisk afhandling, men han fäster uppmärksamheten på de märkvärdiga drifhus, som hans svåger för några år tillbaka uppfört i Upsala och där han med tillhjälp af artificiell värme kunde uppdrifva och hålla vid lif utländska växter från så aflägsna länder, som t. ex. Indien. Till tjänst för allmänheten samt för befordrandet af närmare kännedom af trädgårdsskötseln hade förf. utgifvit sin afhandling och funnes däri något, som ej fölle alla i smaken, anhåller han att detta måtte skrivas på räkningen af hans ungdom.

För en framgångsrik hortikultur fordrades till en början trenne saker: godt läge för trädgården, god jord samt tillgång på vatten. Läget bör vara mot söder, och om platsen är utsatt för de i vårt land så vanliga nordanvindarne, bör man omgifva den samma med en hög mur. Som stöd för så väl denna åsigt som för andra längre fram i

afhandlingen meddelade föreskrifter åberopas dels flere af antikens författare i trädgårdskonsten, såsom PALLADIUS, COLUMELLA, CATO och VARRO, och dels äfven en och annan af de nyare.

Om jordens beskaffenhet kan man göra sig en föreställning genom syn, lukt, smak och känsel, och en god jord är således den, som är mörk till färgen, eger en behaglig lukt, i synnerhet efter regn, och som kännes klibbig samt har en mild smak. Vattnets beskaffenhet är vid trädgårdsskötseln af stor vigt och man bör endast använda det, som är fritt från salt och svafvel, sådant som det strömmar fram direkt ur källan, klart och smaklöst och af lämplig temperatur.

Sedan dessa ofvan nämnda förhållanden blifvit vederbörligen tillgodosedda, återstår att genom gräfning och gödning göra jorden ännu mera tjänlig för plantering och frösådd. Ändamålet med dessa operationer utredes af förf. i korthet, och hvad gräfningen angår bör densamma ske tvänne gånger årligen eller höst och vår. Efter en öfversigt af äldre åsichter om gödselns beskaffenhet uttalar förf. i öfverensstämmelse med PALLADIUS som sin öfvertygelse, att gödsel efter får och getter vore den för trädgårdsodling lämpligaste. Man bör också hålla i beredskap en grop, där man samlar gödsel af diverse djur, afskräden, hafsalger, löf och dylikt, som får jäsa vid vattnets tillträde och detta kan man sedermera bruka som gödning. I brist på dylikt kan man också begagna ruttnadt trä samt aska af pil och andra växter.

Angående frösådden, särdeles af utländska växter, så kan denna ske antingen höst eller vår, och sålunda i förra fallet under månaderna september–oktober och i det senare från februari till och med april. Fröna böra sås i fet jord, somliga djupt, andra blott vid pass två tvärfinger under ytan. Huru bördig jorden än må vara och huru välbelägen trädgården än är, så torde likväl framgången blifva tvifvelaktig, om man ej med konst förstår att besegra de svårigheter, som vårt oblida klimat lägga i vägen. Växter från varmare länder kunna för den starka kylan i Sverige knapt komma upp och den korta sommaren tillåter dem ej att hinna till någon fullständig utveckling. För att öfvervinna dessa olägenheter hade man tagit sin tillflykt till åtskilliga medel, såsom t. ex. klockor och fönster af glas, hvarmed man betäckte de unga växterna, men ej ens detta hade haft tillräcklig verkan. Under sådana förhållanden hade emellertid hans svåger OLOF RUDBECK i sin trädgård i Upsala konstruerat ett särdeles lämpligt drifhus, där dylika växter uppdrefvos med tillhjälp af artificiell värme. En stor del af afhandlingen egnas åt beskrifningen här af, men som vi redan i vårt förut anförda arbete öfver den äldre botaniska trädgården i Upsala lemnat en skildring däraf, torde det vara öfverflödigt att här återgifva densamma å nyo. Egendomligt är emellertid, att förf. ej egnat någon uppmärksamhet åt trädplantering, ympning och dylikt.

Den andre af de ofvan afsedda trädgårdsböckerna är af större omfattning och betydelse samt har till författare OLOF RUDBECK den yngre. År 1686 hade nämligen denne med medicinska fakultetens tillstånd offentligen försvarat en åt drottning ULRIKA ELEONORA tillegnad afhandling med namnet »*Propagatio plantarum*», som egentligen är ett arbete inom hortikulturens område. Arbetet rönne emellertid sådant bifall af drottningen, att hon skall hafva belönat den unge författaren med en rik penninggåfva och befalt, att detta hans verk skulle, för att att blifva mer tillgängligt för den stora allmänheten, öfversättas på svenska, och – troligtvis – sedermera befordras till trycket. Öfversättningen verkställdes också, men trycktes aldrig. Af den samma eger Upsala universitets bibliotek ett exemplar, som bär spår av att hafva varit bundet i blått siden och

kanske är det samma, som en gång egdes af drottningen själf. Dess fullständiga titel är: »Een Lijten Trägårdz Book, hwaruthinan korteligen författas dhe brukeligaste och beqwämaste sätt allehanda slagz Träan och Örter att föröka. Igenom sielfwa förfarenheten bekräftad, medh Kåppar och Träfigurer utsijrad och till vårt Fädernesland med flijt lämpad af Oluf Rudbeck den yngre Åhr 1686.»

Arbetet indelas i fjorton kapitel med särskilda paragrafer och det första handlar om rätta tiden för frösåddens förrättande. Denna bör ej ske under sommaren, utan endast höst och vår, då jorden är saftig och låter väl arbeta sig. På våren kan man så, strax kälén gått ur jorden, och under hösten bör man passa på strax efter regn. Månskiften äro också af vigt för frösådden och därför bör man sätta lökar och rötter i ny, men frön däremot i nedan. Hvad de andra planeternas och stjärnornas inflytande på växtverlden angår, så är detta dels för oss ännu föga bekant, och dels kan det mera vara till gagn för dem, »som förlustas af subtiliga speculationer, än dem, som sökia att vinna ett rätt sätt och maneer till att umgås medh dee liuffliga öhrter.»

Orsaken till uppkomsten af jordens vegetation ser författaren i det Gudomliga skapelseordet och motiverar på ett särdeles vackert och anslående sätt detta sitt uttalande. Det egendomliga växsätt, som utmärker den på träd parasiterande *Viscum album*, leder dock författaren in på hypotesen om en själfständig eller spontan alstring (*generatio æquivoca*), som han synbarligen omfattar och söker bevisa bland annat genom den i arbetet omtalade historien om huruledes grodor kunde uppkomma ur pannkakor, som voro gjorda af ankägg. För oss förefaller detta naturligtvis vidunderligt, men man måste dock komma ihåg, att detta var ett ungdomsarbete, att RUDBECK var ett barn af sin tid och att han, jämförelsevis åtminstone, ännu ej börjat med några vidt omfattande studier i djurriket ute i naturen. Till hans heder hör, att han framdeles troligen insåg sitt misstag i detta afseende, ty något dylikt förekommer ej i hans senare verk, utan fastmera intager han genom sina undersökningar och förträffliga arbeten ostridigt rummet af vår förste zoolog, uti hvars skrifter LINNÉ aldrig skulle så snart blifvit hemmastadd åtminstone med vår fogelfauna som händelsen var.

I annan mening kunna dock växter sägas uppkomma af sig själfva, men därmed menar förf. endast det, att de framträda utan att vara sådda af människohand, och detta ådagaläggas dels af andras uppgifter och dels af egen erfarenhet. – Beträffande fröns förmåga att bibehålla sin groningskraft har förf. uppställt en intressant tabell, och enligt denna kunna frön af *Digitalis* ligga 2 år utan att förlora den samma, *Asparagus* 4 år, *Beta (vulgaris) rubra* 2, *Delphinium* 2, *Pimpinella (Anisum)* 3, (*Vicia*) *Faba* 1, *Spinachia* 2, *Tulipa* 1, *Papaver* 5 o. s. v.

Ganska fördelaktigt är att före utsåendet blöta somliga frön i vatten, hvari man upplöst gödsel eller salpeter. Några brukade äfven att blöta dem i vanlig jäst för att uppnå samma ändamål. I sammanhang härmed behandlar förf. den frågan, huru man skall med konstens tillhjälp kunna sätta annan färg på blommor, än de hafva i sitt naturliga tillstånd; men då måste fröna ovilkorligen vara hemtade från en växt med hvita blommor enligt det af erfarenheten bekräftade förhållandet, att hvit ull kan antaga hvilken färg som helst, men icke så den svarta. Vill man sålunda hafva gröna blommor, så skall man koka bär af getapel i vatten och därmed vattna de utsådda, fröna 2–3 gånger dagligen; för att få dem röda, vattnas med bresiljevatten; gula åstadkommas af saffranstinktur; svarta med bläckvatten m. m.

Tidigt om våren skall man så frön af beta, kål, ringblomma, lök, körfvel, bönor, lavendel m. fl., men först något längre fram sådana som till exempel ärtskockor, syra,

sparris, anis, sammetsrosor, sallat, fenkol, solrosor och allra sist meloner, mejram, timjan o. s. v. Att uppdrifva växter i drifbänkar och sedan vid mildare väderlek utplantera dem, synes vara förf. välbekant. Öfver fröns groningstid har han också gjort åtskilliga iakttagelser, och enligt dessa gro t. ex. *Triticum* på en dag, *Lactuca* på 4, *Spinachia* på 3, *Hyssopus* på 30, *Petroselinum* på 40, men *Amygdalus*, *Castanea*, *Juglans* behöfva 1 år och *Corylus*, *Cornus* och *Mespilus* ligga 2 år i jorden innan de gro; »doch kan god jord, himmelens temperament och een flitig skiötsel myckit desse dagar afdraga».

Efter en från MALPIGHIS mikroskopiska undersökningar hemtad redogörelse för utvecklingen dag efter annan af en pumpas frö öfvergår förf. till frågan om saftcirkulationen hos växterna, hvilken beror på kapillariteten. Att växterna ega saftkärll motsvarande djurens arterer och vener är enligt förf. alldeles säkert och eget nog anför redan han bland exemplen härpå vår vanliga »Swaleöhr» (*Chelidonium majus*).

Växternas näring skall enligt äldre uppgifter endast bestå af rent vatten, men däremot opponerar sig förf., emedan fullkomligt rent vatten icke finnes på jorden, hvilket genom försök är lätt att uppvisa, och i regn torde också finnas åtskilliga närande beståndsdelar. För öfrigt bero alla växters »dygder» på deras olika blandningsförhållanden af salt, svafvel, vatten och jord.

Det är ej uteslutande genom frön som växterna fortplantas, detta kan äfven ske genom telningar, rötter, lökar, ympning, okulering samt afläggare, och öfver hvart och ett af dessa förfaringssätt lemna förf. utförliga och för det mesta goda och praktiska föreskrifter. Några växter kunna ej förökas med telningar såsom tall och gran, hos andra går det endast med svårighet, men åter andra, såsom lind, hassel, asp, vinbär m. fl. hafva »miukare rötter fulla med ögon och derföre giärna låta beqwäma sig att på detta sättet förökas». Dylika telningar böra dock för vinnande af ett lyckligt resultat vara 2–3 år gamla samt vackra och saftfulla, hvarjämte planterandet bör ske vår eller höst. Sedan man med en knif eller såg afskilt telningen från moderväxten, nedsätter man den samma så fort som möjligt i jorden, och är dess ved af hård beskaffenhet, så bör man klyfva den nedre änden och däri insätta en liten sten, emedan telningen då fortare tager till sig näring och alstrar kraftigare rötter.

Bland växter med lökar uppräknas *Tulipa*, *Narcissus*, *Lilium*, *Allium*, *Fritillaria*, *Scilla* m. fl., och alla dessa sätta årligen smålökar, hvarigenom de med lätthet kunna förökas. När detta skall ske, uppgräfvär man dem någon torr och solig dag under juni eller juli månader, hvarefter antingen smålökarne skiljas från de större och genast utplanteras, eller också kunna de läggas i en torr källare för att utsättas på hösten eller allra sist följande vår. Vill man fördubbla deras blommor, kan detta ske på det sätt att man klyfver tvänne lika stora lökar, med den försigtighet, att kärnan blir så oskadd som möjligt, och sedan tager man hälften af den ena löken och häftar den samma med bast till sammans med motsvarande halfvan af den andra. Genom att borra hål på lökarne, sedan de först legat någon tid i ättika, och fylla dessa hål med någon viss färg, löst i franskt vin, kan man förändra färgen på deras blommor.

Ympning och okulering beskrivas ungefärligen på samma sätt som de ännu i dag ske, och för den senare upptagas ej mindre än 14 regler. – Åtskilligt skulle ännu kunna anföras ur detta arbete, hvare förf. visserligen på god tro anført åtskilligt af orimlig beskaffenhet, men som detta oaktadt troligen är det bästa inhemska arbete vi i hortikultur ega från tiden före 1700-talets början.

I samband med dessa båda arbeten torde böra anföras en af dåvarande studenten NILS CELSIUS uppsatt förteckning öfver »hvad Blommor man alla Månader hafva kan heela Åhret igenom», hvilken i en almanacka för år 1679 finnes intagen under de särskilda månaderna. Som denna förteckning är ganska kort, införes densamma i sin helhet här nedan med samtida stafning (dock med rättning af en mängd påtagliga tryckfel), som ett litet bidrag till kännedomen om vår hortikultur för tvåhundra år sedan:

»*Januarius.*

Hoos oss kan man om Wintertijd allenast uthi Pomerantz Huss hafwa Blommor, såsom uthi dhenne Månaden blomstre. *Hyacinthus brumalis*, Marssblommor, *Cyclamen hyemale*, Winter jordäpple. *Elleborus niger*, swart Prustört. *Aconitum hyemale*, Winter Ulffzört.

Februarius.

Hyacinthus brumalis, Marssblommor. *Narcissus*, Stiernblomma eller Jacobstaff. *Crocus*, Saffran. *Leucojum trifolium*, Snödroppar. *Leucojum hexaphyllum*, hwijta Marssblommor. *Iris Persica*, Persisk Swerdzillia. *Primula veris*, Guldwifwor. *Hepatica nobilis*, Blåsippor. *Aconitum hyemale*.

Martius.

Jacobstaff. *Crocus*. *Leucojum trifolium*. *Cyclamen Britannicum*, Engelsk Jordäpple. *Chamaeiris*, lilla Swerdzillia. *Viola Martia*, Marsvioler. *Iris Persica*. *Primula veris*. *Hepatica nobilis*. *Acon. hyem.*

Aprilis.

Corona, imperialis, KonungzCrona. *Fritillaria*, Narciss-lillia. *Dens caninus* *Ranunculi*, Hwijtsippor. *Anemone*, Wäderrosor. *Lilium Convallium*, Bockeblad. *Bellis*, Mariæblommor. *Lunaria Græca*, Grekisk Munruta. *Viola Martia*. *Tulipa*. *Narcissus*. *Hyacinthus*. *Chamaeiris Florentina*.

Majus.

Lilium purpureo-croceum, röda Lillior. *Asphodelus*, Guldroot. *Aquilegia*, Åkerleijor. *Umbilicus Veneris*, Nafflegräs. *Millefolium*, Nässegräs. *Galega*, Bockruta. *Calendula*, Ringeblomma. *Digitalis*, Klockeblommor. *Flos Trinitatis*, Hel. Treefaldigh. blommor. *Irides*. *Orchides*. *Thalictrum*.

Junius.

Hemerocallis, Guldört. *Viola matronalis*, bruna Winterfioler. *Lychnis Chalcedonica*, Studentrosor. *Opuntia*, Indisk Fikon. *Piper Indicum*, Indisk Peppar. *Pilosella*, Mussöron. *Consolida regalis*, Riddarsporre. *Nasturtium Indicum*, Indisk

Krassa. *Cyanus*, Blåklint. *Lysimachia*, Pillört. Hwijta Lillior. *Iris bulbosa et marina*.
Lupini. *Papaver sativum et erraticum*.

Julius.

Malva hortensis, Romersk Kattost. *Amara dulcis*, Ju längre ju kärare. *Branca ursina*, Welsk Biörnklo. *Chamemelum* Kamillblomma. *Matricaria*, Matram. *Eryngium*, Krusstistel. *Flammula Jovis*, Bränneört. *Stramonium*, Röökäpple. *Amaranthus*, Tusendskiön. *Aster Atticus*, Stiernört. *Flos Africanus*, Sammetzblomma. *Phaseoli Brasiliani*, Turske bönor. *Nigella*, swart Coriander. *Scabiosa*, Munknopp.

Augustus.

Anagallis, Hönsekåhl. *Lathyrus*, JordCastanier. *Linaria*, Lijngräs. *Flos Passionis Christi*, Passions blomma. *Canna indica*, Indisk Röör. *Malva Venetiana et crispa*. *Convolvulus Hispanicus*, Hispanisk Åkerwinda. *Nasturtium aquaticum*, Watnkrassa. *Thlasi Pannonicum*, Ungersk Penninggräs. *Vinca per Vinca*. *Saponaria*. *Clematis*. *Eryngium*. *Ricinus*. *Cyclamen* *Veronicum*. *Lychnis Chalcedonica, coronaria et silvestris*. *Datura*. *Millefolium*.

September.

Narcissus Persicus. *Cyclamen Bizantinum et autumnale*. *Cariophylli*. *Lychnis coronaria*. *Canna Indica*. *Matricaria*. *Millefolium*. *Malva hortensis*. *Amaranthus*. *Calendula*. *Consolida regalis*. *Convolvulus Hispanicus*. *Pilosella*. *Scabiosa*. *Flos Trinitatis*. *Geranium moschatum*. *Saponaria*. *Aster Atticus*. *Nasturtium Indicum*. *Anag. Lusit.*

October.

Narcissus Persicus. *Tuberosa*. *Cyclamen autumnale*. *Canna Indica*. *Malva hortensis*. *Amaranthus*. *Aster Atticus*. *Calendula*. *Phaseoli Brasiliani*. *Nasturtium Indicum*. *Scabiosa*. *Flos Trinitatis*.

November.

Elleborus niger, swart Prustört.

December.

Elleborus. *Cyclamen hiemale*.»

Svensk hortikultur i forna dagar.

Af M. B. Swederus.

Senare afdelningen: Linné, hans samtid och närmaste efterföljare.

Med *Carolus Linnæus* tog en ny period inom naturvetenskapen sin begynnelse. Han bröt genast med både antikens af fabler vimlande åsigter och samtidens lärda kammarteorier samt anvisade den enda rätta väg, som vetenskapen hade att följa, då han nämligen flyttade den samma ut i själfva naturen. Också räknar den nya naturforskningen honom för sin fader, som genom sina lysande upptäckter, sin snillrika och dock så klara uppställning af alla tre naturens riken och sitt hänförande framställningssätt utan all fråga var samtidens förnämsta vetenskapsman inom hela den bildade verlden.

Äfven i ett annat afseende gaf han naturvetenskapen en alldeles ny riktning. Förut egde nämligen den samma en väl mycket skrämessig karaktär, då den var endast de lärdes egendom, hvilka nästan afundsjukt rufvade öfver sina upptäckter utan att gifva dem någon synnerligen praktisk tillämpning, utom då det gälde läkarevetenskapen. LINNÉ däremot, som sträfvade att gifva den en allännare spridning, ingaf sina lärjungar det varmaste intresse för naturforskningen och bemödade sig om att popularisera dess resultat, så att hvarje bildad person skulle kunna få njuta af dess frukter. Under sina arbeten glömde han aldrig att gifva naturvetenskapen en praktisk tillämpning, på det att fäderneslandet skulle därpå kunna skörda den största nytta, och till de önskemål han föresatt sig hörde äfven upphjälpanDET af den inhemska trädgårdsskötseln. Han var sålunda alldeles outtröttlig att i Sverige införa sådana växter, som kunde tåla vårt klimat och hvilka ej blott i medicinskt eller ekonomiskt afseende voro af vigt, utan äfven dylika, som genom sin fägring kunde blifva våra trädgårdars prydnad. Botaniska Trädgården i Upsala blef det experimentalfält, där han gjorde sina rön på både inhemska och utländska växter, om de i något afseende förtjänade odlas, och där han genom sitt exempel sökte väcka andra till efterföljd. På detta sätt kom »blomsterkonungen» helt naturligt att äfven blifva den nyare svenska hortikulturens fader.

LINNÉ'S verksamhet på trädgårdsodlingens område infaller dock först närmare midten af 1700-talet, och därför torde det vara skäl att förut kasta en blick på den inhemska hortikulturen under KARL XII och Frihetstidens första skede. Uppgifterna härom äro dock fortfarande knapphändiga, och som de för det mesta gömma sig i arkivens damhöljda vrår, äro de också ganska svåråtkomliga. Med anledning härpå kan det nu ej blifva fråga om att gifva en totalbild af hela Sveriges hortikultur under denna period, utan vi måste inskränka oss till att meddela det lilla vi kunnat finna, och detta afser hufvudsakligen endast dithörande förhållanden inom Mälaredalen. Denna brist på fullständighet torde dock ej vara af så synnerligen stor betydelse, då hortikulturen på de stora godsen, eller de enda ställen där någon sådan i större skala kom i fråga, troligen, med undantag möjligtvis af våra sydligaste provinser, i det närmaste var sig lik öfver alt.

Af en redogörelse från åren 1717–1718 öfver enkedrottning HEDVIG ELEONORAS († 1715) lifgeding kan man erhålla någon föreställning om huru trädgårdarne vid åtskilliga af kronans slott i Mälaretrakten voro beskaffade i början af 1700-talet, men man får då också taga i betraktande, att de långa, kostsamma krigen naturligen haft till följd, att ej alla dessa anläggningar kunnat hållas i sådant skick, som behofvet fordrat och den praktälskande drottningen utan tvifvel önskat.

De till lifgedinget hörande slott och lägenheter, där större och mindre trädgårdar omnämnas, äro Svartsjö, Ulriksdal, Drottningholm, Gripsholm, Räfsnäs, Kongsberg, Tynnelsö, Eskilstuna, Sundbyholm, Ribbingelund (de båda senare belägna i Östra Rekarne härad) samt Strömsholm och Fiholm.

Det förnämsta af dessa slott, som synnerligen omhuldats, var utan tvifvel Drottningholm, men beskrifningen öfver dess trädgårdsanläggningar är tyvärr ganska knapphändig. Där omtalas dock en stor, med murar och plank instängd lustgård, prydd med vattenkonster och metallstatyer; en fruktträdgård med plank; en liten blomsterträdgård; ett stort, nyss uppbyggt orangeri af sten samt ett gammalt sådant af trä. Något utförligare är beskrifningen öfver Ulriksdal, hvarest fanns en stor trädgård vester om slottet, bestående af åtskilliga blomster- och gräsparterrer, häckar, granar och andra inhemska träd. I denna trädgård var äfven en grotta med en vattenkonst af 291 rör till största delen i ordning, hvilken troligen var den samma, som omtalas under M. G. DE LA GARDIES tid, fastän nu i stånd satt. Tvänne smärre anläggningar med lusthus, blomster-rabatter och berberishäckar lågo söder om slottet och dess utom omtalas en köks-trädgård, hvilken väl till största delen förstördes af den ovanligt starka kölden under vintern 1708–1709, men sedermera blifvit nyplanterad med åtskilliga fruktträd. I orangeriet, som var af sten samt »af propre Architecture», funnos tvänne stora salar med träd och blomster. Så väl öfver trädgårdens som orangeriets växter åberopas en speciell förteckning, men denna senare har icke kunnat återfinnas.

Med undantag möjligen af Strömsholm torde de öfriga trädgårdsanläggningarna vid lifgedingets slott vara nyss verkställda, emedan de samtliga förstörts af den nämnda kalla vintern. En och annan af dem synes dock hafva blifvit mindre väl skött, så t. ex. trädgården vid Svartsjö, hvilken i början af år 1718 omtalas i sådana ordalag, att man väl kan förstå, att den samma var något förfallen. Där fanns dock en trädgårdsmästare med fem drängar, som till sammans uppbyro 430 daler silfvermynt i lön. Slottets humlegård, som sköttes af dem samt »någre gamble försvarskarlar», synes också vara i mindre godt skick. Troligen var det brist på medel som gjorde, att de fordom så väl skötta och gifvande trädgårdarne därstädes fått förfalla.

Vid Gripsholm hade trädgården vester om slottet ett mindre fördelaktigt läge, emedan den samma höst och vår öfversvämmades af vatten. För att afhjälpa denna olägenhet hade man alt ifrån år 1709 börjat ditföra jord i stora massor, så att vattnet sedermera ej kunde stiga upp och skada trädgården. År 1715 inplanterades därstädes en stor mängd fruktträd, och ett litet orangeri af sten uppbygdes. Sämst bestäldt var det vid Ribbingelund, hvarest blott omtalas »en Trädgårdstäppa, men nu inga fruktträn däruti, utan brukas samma täppa till kohl- och ärteland. Humlegård vid gården finnes ingen».

På de allra flesta ställena hade man, så godt sig göra lät, försökt bota de skador 1709 års vinter medförde, då både träd och buskar synas hafva bortfrusit. Den gamla eken i Räfsnäs trädgård, som enligt berättelsen planterats af konung GUSTAF WASA, stod dock emot den bistra kölden och var 1717 »ännu frisk och växtelig». I Kongsbergs trädgård hade, för att anföra några exempel, arrendatorn inplanterat omkring 80 ympade äple- och päronträd; vid Eskilstuna slott planterades unga fruktträd af goda sorter »till ett anseeligt antahl»; och vid Sundbyholm hade man också satt en mängd dylika, anlagt flera nya plantbänkar samt gräft några ruddammar.

Den lifligaste verksamheten i detta afseende utvecklades dock vid Strömsholm af dess nitiske trädgårdsmästare, hvars namn JOHAN EKEBOM väl förtjänar att bevaras åt efterverlden. Blomsteranläggningar och drifhus måtte åtminstone för tillfället hafva varit

af anspråkslösare beskaffenhet vid Strömsholm, men frukt- och köksträdgårdarne, på hvilka EKEBOM synes hafva nedlagt en synnerlig möda, voro ganska betydliga. Dessa båda senare trädgårdar intogo en yta af 600 alnars längd och 280 alnars bredd söder om borggården och voro inhägnade af ett staket. På sista åren hade man äfven anlagt planteringar af pil utomkring trädgården »till förtagande af den skada, som den starka blåsten under tiden tillfogar berörde Trädgård». Efter 1709, då trädgården led stor skada, hade den samma blifvit omlagd och fördelad i 16 kvarter, kantade med buxbom, för köksväxter och fruktträd. Dessa senare hade till ett antal af öfver 350 planterats i tvänne långa alléer öster och vester om de nämnda kvarteren, och åtskilliga af dem började just nu att bära frukt. Efter hand skulle ännu flera sådana utplanteras, som för tillfället sannolikt stodo i trädskolorna. Mot norr hade EKEBOM planterat en lindallé samt anlagt några melonbänkar, och midt i trädgården hade han gjort en rundel af huggen sten för en blifvande vattenkonst. Ett litet varmhus omtalas äfven. Att döma af den knapphändigade redogörelse, som stått oss till buds, synes JOHAN EKEBOM hafva varit en både skicklig och nitisk man, och det bästa beviset därför är, att han kunde hålla trädgården i så godt stånd under en tid, då det var ondt om både folk och pengar. – Redan af gammalt var Strömsholm bekant för sina präktiga trädgårdsanläggningar, hvartill utan tvifvel den omständigheten bidragit, att GUSTAF WASAS sista gemål, KATARINA STENBOCK, bodde därstädes som enka i mer än ett halft århundrade. Af HEDVIG ELEONORA förskönades slottet och trädgårdarne ännu mera, och det täcka Strömsholm kunde också anstå en drottning som bostad med sitt intagande läge samt den härligaste utsigt öfver det omgifvande landskapets glittrande vatten, fagra ängar och lummiga ekdungar.

En ej obetydlig odling af humle egde rum vid flera, af lifgedingets egendomar. Vid Gripsholm till exempel fanns sålunda en humlegård i sju kvarter med 500 kupor, vid Räfsnäs tre stycken med till samman 400 kupor, vid Tynnelsö 500, vid Kongsberg 600 o. s. v. Några af dem voro dock så nyligen anlagda, att de ännu ej kunnat lemna någon synnerlig afkastning.

Till trenne af lifgedingets slott hörde rätt stora djurgårdar. Vid Svartsjö underhölls ej mindre än 200 djur, vid Ulriksdal omkring 30 stycken och vid Gripsholm fanns »ett anseeligt antahl af små hiortar, dåfhiortar kallade, vid pass, effter de ey gärna kunna så netto rächnas, till 2 à 300 st.»

Bland egendomar tillhöriga enskilda personer, där hortikulturen idkades i något större omfång under första hälften af 1700-talet, må också nämnas Frösåker, Johannisberg, Gäddeholm och Fullerö, alla belägna i Westeråstrakten. Vid Gäddeholm, som har det härligaste läge med en grann utsigt öfver Mälaren och den vackra Björnöns grönskande stränder, funnos den tiden tvänne större fruktträdgårdar samt en köks-trädgård, hvilka alla höllos i ett förträffligt skick. Ännu utmärktare voro trädgårdarne vid Fullerö, som anlagts af den för inhemsk hortikultur så nitälskande öfverintendenten C. J. CRONSTEDT, och hvilka ansågos vara de största och rikaste i hela Vestmanland. Söder om gården låg en fruktträdgård med de utvaldaste träd, och åt öster befann sig köksträdgården och trädskolorna. Anläggningarna voro, som man kunde vänta sig, i den gamla franska stilen med snörräta gångar samt klipta häckar och pyramider af lönn, syrén, alm med flera trädslag. Orangeriet synes också hafva varit rikt försedt med vinrankor, fikon, mullbär och dylika växter, som förekommo i den tidens varmhus. I trädgårdarne, som till sammans omfattade flera tunland, funnos enligt en på 1700-talet upprättad förteckning öfver 900 ädla fruktträd, ss. af äplen Astrakaner, Rosenhäger och

Calviller. Af päron förekommo bland andra Bons chrètiens, Bergamotter, Muskateller, Mouille-bouche, Larsmess- och Fullerö-päron samt dess utom Persikor, Aprikoser, Reine-Claude, gula och blå Mirabeller, röda, hvita och svarta Körsbär, Moreller, Majkörsbär och Bigarråer. Också voro dessa ståtliga trädgårdar vida berömda, och de kunde, såsom en samtida författare uttrycker sig, »med sina lustbarheter otroligen förnöja en åskådare».

Kungsträdgården i Stockholm hade sedan midten af 1600-talet undergått växlande öden. Till dess förbättring införskrefs år 1666 från Holland en trädgårdsmästare, vid namn CHRISTIAN HORLEMAN, som med tillhjälp af tvänne gesäller skulle sköta den samma för en årlig lön af 500 rdr. Dessa medel torde dock hafva utfallit ganska oregelbundet och stundom alls icke, så att HORLEMAN, som vid flera tillfällen klagat däröfver, slutligen hade att fordra ej mindre än 6,000 daler silfvermynt. En naturlig följd af penningbristen blef också att trädgårdsanläggningarna förföllo, och i en till den unge KARL DEN ELFTE stäld skrifvelse framhåller HORLEMAN deras usla tillstånd, hurusom plank och stängsel hade ruttnat ned, brunnarne rasat igen och byggnaderna befunno sig i ett annat än tillfredsställande skick. Denna regeringens uraktlåtenhet att sörja för kungsträdgårdens vidmakthållande bildar en skarp motsats till dess nit straxt HORLEMAN ankom till Sverige, ty redan år 1667 erhöll han ett anslag af ej mindre än 2,000 daler silfvermynt, för hvilken summa han i Holland skulle inköpa lefvande växter till trädgården.

CHRISTIAN HORLEMAN dog 1687 och efterträddes i ämbetet af sonen JOHAN, hvilken redan förut gått honom till handa därutinnan och som 1697 fick inspektion öfver alla kongl. träd- och lustgårdar i hela Sverige. JOHAN HORLEMAN synes hafva varit en både skicklig och nitisk man, och under hans tid utvidgades och förbättrades kungsträdgårdarne i Stockholm i betydlig grad, sedan konungens uppmärksamhet blifvit riktad på behovet däraf. Som sött vatten till trädgården ej fanns i närheten utan med stor omkostnad måste hämtas från annat håll, hemstälde HORLEMAN 1693 till konungen, om man ej skulle kunna få taga vatten från den så kallade träsksjön, som låg blott 1,500 alnar därifrån, genom hvilken åtgärd man ej blott skulle kunna fylla trädgårdens behof, utan äfven därstädes inrätta vattensprång. Förslaget bifölls af konungen, som till dess utförande anslog en summa af omkring 1,700 dal. s:mt., hvarefter arbetet fullbordades. Snart fann man dock, att detta ej motsvarade behovet, emedan åtskillige industriidkare, färgare och andre äfven betjänade sig af träsksjön, och man kom därför på den tanken att rensa och uppdämma den till stor del igenvuxna vattensamlingen. En rörledning härifrån kom dock till stånd, så att en vattenkonst kunde inrättas ungefär på den plats, där nu KARL XIII:s staty befinnes sig.

Under KARL XII:s första regeringsår undergick kungsträdgården en fullständig reparation och ett orangeri uppfördes på tillstyrkande af HORLEMAN, som för att studera inrättningen af dylika byggnader gjort en resa till Holland och Frankrike. JOHAN HORLEMAN, som för sina förtjänster år 1698 adlats under namnet HÅRLEMAN, dog 1707, men lemnade efter sig en son, CARL HÅRLEMAN, hvilken upphöjdes i friherrligt stånd och bland andra befattningar äfven var öfverintendent öfver kongl. maj:ts slott och trädgårdar alt sedan 1741.

Bland trädgårdsmästare vid kungsträdgården under förra hälften af 1700-talet nämnes LARS LUNDBERG, hvilken i början af år 1741 uppgifves som död. Till hans efterträdare antogs detta år JOHAN WOLFGANG MEIJERHÖFVER – namnet stafvas i samtida handlingar på flera olika sätt – hvilken såsom trädgårdsmästare vid Fredrikshof under en

längre tid gjort sig känd för nit och skicklighet, och fullmakt för honom utfärdades den 13 januari 1741. Enligt denna fullmakt skulle han draga försorg om trädgårdens behöriga häfdande och bruk, sköta orangeriet så att alla dess växter blefvo väl bevarade, tillse att vattenkonsterna höllos vid makt och att arbetena med plantering och frösådd m. m. i rätt tid verkställes. Dess utom skall han låta tvänne lärlingar höst och vår biträda humlegårdens trädgårdsmästare med ympning och okulering. »In summa han skall så uti alt sig förehålla som en redelig och trogen tjenare samt en flitig, capable, och drifvande trädgårdsmästare ägnar och väl anstår, och han det inför Gud, Hans Kongl. Maj:t, Herr Riksrådet och Öfverste Marschalken eller den, som des vices företräder, och hvar vederbörande ärlig man väl och tryggeligen kan försvara.»

Mot slutet af september samma år skedde inventering af trädgården i närvaro af LARS LUNDBERGS enka, MEIJERHÖFVER och några andra personer, hvarefter den samma hel och hållen öfverläts åt den nye trädvärdaren. Som detta inventarium, hvilket ännu finnes i behåll, lemnar en god inblick i den dåvarande kungsträdgårdens förhållanden, särskildt hvad drifhusväxterna angår, så torde det ej vara öfverflödigt att där af meddela ett kort utdrag.

De i förteckningen upptagna växter, som vid denna tidpunkt funnos i kungsträdgårdens orangerier, äro till största delen vanliga prydnadsväxter af släktena *Citrus*, *Laurus*, *Myrtus*, *Olea*, *Punica*, *Myrtus*, *Jasminum*, *Pinus*, *Ilex*, *Buxus*, *Viburnum*, *Daphne*, *Ruscus*, *Aloë* (*Agave*), *Nerium*, *Passiflora*, *Arbutus*, *Morus*, *Solanum*, *Genista*, *Canna*, *Ficus*, *Rosa*, *Persica*, *Prunus*, *Dianthus* jämte åtskilliga andra, som med anledning af de ofullständiga och godtyckliga namnen ej kunna med full säkerhet bestämmas. Hvad som genast väcker uppmärksamheten är den stora mängden exemplar af en och samma art. Så t. ex. funnos därstädes ej mindre än 178 större och mindre pomerans- och citronträd i krukor, baljor och stora järnbeslagna kistor af ek. Af dessa hade 19 stycken anskaffats från Frankrike år 1700 och ett »silfvercroniskt pomeransträd» hade befunnit sig i trädgården ända sedan 1689, då det samma inköptes i Holland. Af myrten i åtskilliga varieteter funnos 139 exemplar, af fikonsträd 95, jasminer af diverse färger (troligen mest *Jasminum officinale*, *grandiflorum* och *odoratissimum*) 70, lager 111, mullbär (arten ej uppgifven) 18, *Viburnum Tinus* 10, *Buxus sempervivens* i flere varieteter, somliga klipta till pyramider och andra figurer, 18, cypresser 24, rosmarin 31 o. s. v. För öfrigt märkas 1 exemplar af *Pinus Cedrus*, 4 *Daphne Laureola*, 2 *Syringa vulgaris* med blå blommor, 4 *Nerium Oleander*, 200 nejlikor »af diverse sortamenter», 40 dubbla löfkojor, 6 »Moldaviske nöteträn» och 10 »påtter med semperviva».

Orangerierna pryddes invändigt af åtskilliga stora blyurnor med konungens namn och vapen stående på höga piedestaler, och uti själfva blomsterkrukorna utvecklades en ej obetydlig lyx. I förteckningen omtales sålunda bland andra 144 blomsterkrukor »af different storlek gjorda af Roans porcelaine eller fayance, hvaraf sammaledes en del med Kongl. Maj:ts namn», 11 finare af Delffts porslin med vridna öron samt 677 med och utan prydnader också af holländskt porslin. Åtskilliga af dem buro ULRIKA ELEONORAS namn, på andra såg man svenska riksvapnet eller också voro de utsirade med lejonhufvud och dylikt.

Midt i trädgården befann sig den stora vattenkonsten med omkring 170 pipor, hvarur vattnet framströmmade, men i förteckningen omtalas den samma i så korta ordalag, att man endast med svårighet kan göra sig en föreställning om dess utseende. Utom denna nämnes äfven en mindre sådan med två smärre vattensprång. Omkring den större hade åtta huggna piedestaler af gotländsk sandsten sin plats.

På östra och vesta sidan omslöt trädgården af tvänne alléer af lindar och almar med omkring 140 träd i vardera, och åt söder fanns en häck af lind. Dess utom omtalas häckar på östra och vestra sidan, löfsalar, gräsplaner samt 18 stycken huggna piedestaler af sandsten, som stodo här och där i trädgården.

Till kungsträdgården i Stockholm, som hufvudsakligen var afsedd för uppdrifning af prydnadsväxter, hörde äfven en humle- och köksträdgård, till hvars föreståndare utnämndes WILHELM KREBS i början af år 1744. I denna egenskap skulle han tillse, att planteringarna därstädes erhöles nödig vård samt att nya sådana anlades, att trädgården var väl försedd med nyttiga jordfrukter, att träd uppdrogos tjänliga till löfsalar m. m. Till hans tjänst hörde också, att han skulle biträda vid orangeriväxternas ut- och inflyttning, att han årligen borde undervisa tvänne lärlingar i ympning samt att han skulle till vederbörande lemna redogörelse för trädgårdens afkastning.

Synbarligen befann sig intresset för den inhemska hortikulturen i ett visst stigande under denna period, och ett af bevisen härför torde man kunna hämta däraf, att en literatur i ämnet, om också till en början efter utländska mönster, begynte uppstå. Såsom sådana alster kunna till exempel upptagas trädgårdsböcker af ALICH, DAHLMAN och KAMMECKER, och för ämnets närmare belysning vilja vi här i korthet redogöra för det första af de nämnda arbetena.

År 1722 utgaf nämligen JOHAN ALICH, troligen en till Sverige inkallad tysk, en trädgårdsbok, som har till titel: »*Den svenske lust-, örte- och trädgården beprydd med blomster, kökskryddor och örter samt fruktbarande trän*», och denna rönte sådan framgång, att en ny upplaga med tillägg trycktes år 1744, hvilken senare vi hafva begagnat.

Arbetet indelas i fyra böcker, hvaraf den första handlar om trädgårdar i allmänhet, den andra om blomstergårdar, den tredje om köksträdgården och den fjärde om fruktträdgården.

Sedan författaren hållit ett litet loftal öfver trädgårdsskötselns behag och nytta, uppräknar han några af antikens och samtidens trädgårdar och bland de senare upptagas i Sverige anläggningarna i Stockholm, vid Drottningholm, Ulriksdal, Karlberg, Ekholmssund och Fredrikshof. Till fäderneslandets nytta hade författaren utarbetat denna bok, mest efter egen erfarenhet, och han börjar med att skildra en trädgårdsmästares ställning och egenskaper i följande ordalag: »När man rätt besinnar en örte- och trädgårdsmästares stånd, kan man det i sanning för andra skatta lycksaligt, emedan det icke allenast är det äldsta ibland alla stånd, utan ock så välsignadt af Gud, att man med rätta det beprisa, och derom säja kan, at han lefver af himmelens dagg och jordenes fetma, fastän icke nu som uti oskyldighetens stånd för den förste trädgårdsmästarens syndafall, utan efter använd flit med möda och arbete. — — — I följe deraf fordras ett qvickt hufvud och icke någon dum eller later sälle till att blifva rätt mästare i lust-, örte- och trädgårdsmästarekonsten. » Efter en utförligare skildring af en trädgårdsmästares förstånd, förfarenhet och nödiga verktyg öfvergår författaren sedermera till själfva anläggningen af en trädgård i allmänhet med dess jordmån och inrättning samt därstädes förekommande arbeten.

Till en blomsterträdgård fordras en jord, som hvarken är för fet eller för mager, och sålunda måste den samma vara af svart färg och söt smak samt ega en behaglig lukt. Omkring trädgården bör vara ett spjälstaket, utefter hvilket man sätter låga fruktträd i spalierform och vid de större gångarne därstädes planteras häckar af vinbärs-, krusbärs-, berberis- och törnrosbuskar eller också liguster och buxbom. Löfsalar och hvälfda gångar, klädda af buskväxter, kunna anbringas här och där.

Prydnadsväxterna i denna trädgård böra rangeras på sådant sätt, att de dels åstadkomma en harmonisk anblick, och dels att deras blomning sker i jämn följd. På en med lökväxter t. ex. narcisser, tulpaner och hyacinter planterad rabatt bör man sålunda sätta rosmarin och nejlikor samt emellan dem så vallmo, för att därigenom under hela den vackra årstiden hafva ständigt florerande växter.

Till en väl ordnad blomsterträdgård hör ovilkorligen en drifbänk, och denna beskrifves ungefär på samma sätt som den nu för tiden är inrättad. Frösådd i drifbänken bör ske i februari eller mars under sydlig eller vestlig vind. För ömtåligare växter behöfves äfven ett drifhus, för hvars inrättning författaren redogör i första boken.

I samma bok uppräknas åtskilliga växter, som förtjänade odlas i blomsterträdgården, ss. arter af släktena *Aconitum*, *Agave*, *Aquilegia*, *Aristolochia*, *Aster*, *Bellis*, *Briza*, *Campanula*, *Colchicum*, *Crocus*, *Cyclamen*, *Dianthus*, *Digitalis*, *Fritillaria*, *Gladiolus*, *Hesperis*, *Hyacinthus*, *Hyssopus*, *Leucojum*, *Lilium*, *Malva*, *Matthiola*, *Narcissus*, *Poeonia*, *Solanum*, *Stipa*, *Tulipa*, *Yucca* m. fl. Öfver deras odling och skötsel lemnas rätt goda och praktiska föreskrifter. Sista kapitlet af denna bok egnas åt beskrifningen, huru man i ett blomsterglas kan drifva upp åtskilliga lökväxter såsom hyacinter, tazetter och jonqviller – ett förfaringssätt, hvilket sålunda var känt redan före midten af 1700-talet eller kanske ännu tidigare.

I köksträdgården, hvars inrättning och beskaffenhet beskrifves i tredje boken, odlades den tiden på det hela taget samma växter som nu. Potatis («Tartufler») var äfven bekant för ALICH, som därom säger i den korta beskrifningen: »är et annat slag af jordartiskocker och tjänar väl i köket såsom en behagelig spis och kan ther til brukas öfver hela vinteren.» En utförligare skildring egnas däremot åt odlingen af sparris och meloner.

Frukträdgårdens anläggning, beskaffenhet och skötsel behandlas i sista boken. »Här uppkommer en strid», säger författaren, »emellan blåmstergudinnan Flora och presidentskan öfver trädgårdarna Pomona, i det at hvar berömmar sitt och ingendera vil unna den andra företrädet. Den förre visar de sirligaste mönster efter circel och lineal afdelte och putsade. Den sednare des skuggerika gångar under de efter snöret nedsatta träd. Den förre prålar med de aldraskönsta blåmster uti kostbara käril: Den sednare med de smakeligaste frukter til sådan myckenhet, at grenarne böja sig dervid. Efter lång ordaträta faller Apollo såsom skiljoman domen altså. Flora kan skänka mera lust än nytta, men Pomona både lust och nytta tillsammans.»

Som det är af vigt att i en väl inrättad trädgård alltid hafva dugliga träd till hands, så måste därstädes också finnas trädskolor, och af dylika beskrifver författaren en större och en mindre. När träden sedan efter ympningen, om sådan behöfves, skola utsättas i trädgården, sker detta i quadrater, rundlar eller i quincunx, hvaröfver figurer lemnas. Att författaren sedermera egnar behörig uppmärksamhet åt de fullvuxna trädens skötsel, är naturligt. Ympning, som behandlas med mycken utförlighet, beskrifves på ungefär samma sätt, som den ännu sker. Här ibland var också ett sätt, som kallas »ympande genom rör eller pipor» och hvilket bestod däri, att man från en qvist af ädlare träd aflossar en sammanhängande barkhylsa med därå sittande knopp och sedermera uppträder denna på den telning, som skall ympas och på hvilken man försigtigt afskalat barken lika långt som den nämnda barkhylsan.

Frukträden kunna uppdragas i olika form, och denna omständighet gifver ALICH anledning till en längre beskrifning öfver spalterträd, deras beskaffenhet, skötsel och beskärning. Dylika anläggningar kunna ske antingen efter murar med soligt läge eller

också – de så kallade »Contr’Espaliers – på båda sidor om ett spjälstaket. Därefter uppräknas de träd och buskar, som tåla vårt klimat, och slutligen meddelas några regler för orangeriväxters skötsel. – I ett bihang, författadt af konstträdgårdsmästaren SVEN BREHMER, lemnas en minneslista öfver en trädgårdsodlares arbeten för hvarje månad och detta »memorial» hade förläggaren så mycket hållre velat bifoga, som, enligt hvad han trodde sig veta, något dylikt ej fanns i andra länders trädgårdsliteratur.

På hösten år 1728 ankom till Upsala en fattig småländsk student, vid namn CAROLUS LINNÆUS, hvilken af sin förre lärare i Wäxiö, assessor ROTHMAN, blifvit rådd att fortsätta sina studier vid Sveriges första Universitet, emedan »där woro Medicinæ professorer: den lärda ROBERG uti sjelfva medicinen, den stora RUDBECK uti botaniquen, huru där wore ett ståtligt Bibliotek och en wacker akademisk trädgård» med flera förmåner. Brist och fattigdom mötte dock den unge forskaren vid hans första steg på den akademiska banan i Upsala. Naturvetenskapen höll emellertid hans sjunkande mod uppe, och under sysselsättningen med Floras alster gjorde slumpen honom bekant med den ädle professor OLOF CELSIUS, hvilken, förtjust öfver hans för den tiden ovanliga insigter i botanik, räddade honom för tillfället ur hans nödstälda belägenhet. Som denna senare sannolikt ändock var ganska tryckande, sökte LINNÆUS år 1729 den lediga platsen som örtagårdsmästare vid Botaniska Trädgården, men professor OLOF RUDBECK, till hvars öron hans stora kunskaper trängt, satte sig genast däremot, »sägandes sig hafwa större tanka om LINNÆUS». Detta visade han också genom att föreslå honom, som då blott var tre års student, till sin vikarie på våren 1730. Till denna befattning hörde också, att han under sin vård erhöll den förfallna Botaniska Trädgården, hvilken han med all flit sökte upphjälpa genom att från andra trädgårdar och landsbygden hemta de raraste växter, som kunde anträffas.

En vidt omfattande literär verksamhet utmärkte LINNÉ redan under hans ungdomsår i Upsala, men flera af dessa alster blefvo då icke offentliggjorda och hafva ända till våra dagar hvilat i glömska. Ett af dessa förstlingsarbeten med titeln »*Adonis Sive Hortus Uplandicus*,» som ännu blott finnes i manuskript, har af dess upptäckare dr E. ÄHRLING benäget stälts till vårt förfogande. Detta arbete lemnar goda bidrag till kännedomen om Uplands hortikultur under tiden närmast före åren 1730–31. Detta verk, hvartill planen synes hafva uppstått hos LINNÆUS redan kort efter hans ankomst till Upsala, innehåller nämligen en förteckning öfver de växtformer han kunnat finna i provinsens för honom tillgängliga trädgårdar. Som en nyhet kan man betrakta det förhållandet, att de upptagna växterna äro ordnade efter sexualsystemet. Själf säger LINNÉ sig hafva utarbetat denna uppsats till handledning för åhörarne på de botaniska föreläsningar han fått i uppdrag att hålla för den ålderstigne och i följd däraf tjänstlediga OLOF RUDBECK.

De trädgårdar, hvarur materialet hemtats till det nämnda arbetet, äro till antalet tretton, nämligen Botaniska, Celsiska och Slottsträdgårdarne i Upsala, Kungsträdgården, Pipers, Warmholtz’, Golnitz’ samt Ingemarshofs trädgårdar i Stockholm och slutligen anläggningarna vid Karlberg, Ulriksdal, Drottningholm, Leufsta och Wäsby.

Af de i arbetet upptagna växter – till antal öfver sexhundra – må här anföras följande i den ordning de förekomma: *Syringa vulgaris*, *Ligustrum vulgare*, *Crocus sativus*, *Canna indica*, *Ilex Aquifolium*, *Primula Auricula*, *Viola odorata*, *Convolvulus tricolor*, *Mirabilis Jalappa*, *Viburnum Tinus*, *Rhus Toxicodendron*, *Vitis vinifera*, *Solanum tuberosum*, (»*Potatoës et Tryffel vulgo*»), *Eryngium planum*, *Nerium Oleander*, *Leucojum vernum*, *Galanthus nivalis*, *Agave americana*, *Yucca gloriosa*, *Tulipa*

gesneriana, Asparagus officinalis, Rumex scutatus, Lychnis chalconica, Asarum europæum, Amygdalus communis, Prunus armeniaca, Philadelphus coronarius, Cactus (Opuntia) Ficus indica, Aconitum Anthora, Adonis vernalis, Helleborus viridis, Rosa Eglanteria, Digitalis purpurea, Hesperis matronalis, Hibiscus Trionum, Lavatera arborea, Lathyrus odoratus, Cytisus Laburnum, Tragopogon porrifolius, Bellis perennis, Tagetes patula, Helianthus annuus, Rudbeckia laciniata, Zea Mays, Cucumis Melo, Spinacia oleracea, Laurus nobilis, Ficus Carica, Chamærops humilis, Bromelia Ananas, Punica Granatum, Citrus Aurantium, Olea europæa.

Mycket mera skulle visserligen kunna anföras ur detta intressanta och nyligen återfunna arbete från LINNÉ'S första studentår, men som det samma snart torde komma att offentliggöras i sin helhet, vilja vi ej gå den nitiske och förtjänstfulle utgifvaren af LINNÉ'S förut otryckta arbeten i förväg.

I början af år 1735 begaf sig LINNÉ till utlandet, där han vann sin medicinska doktorsgrad, och denna resa, som varade nära tre år, gaf honom ett utmärkt tillfälle att vidga sina insigter. Största delen af denna tid vistades han i Holland, med hvars förnämsta naturforskare han knöt bekantskap, och därstädes egnade han all sin flit åt studiet af de ovanligare växtformer, som förekommo i detta lands rikt försedda trädgårdar. Hans stora kunskaper gjorde också, att han fick öfverinseendet öfver den präktiga trädgård, som den rike bankiren G. CLIFFORD egde på Hartecamp nära Leyden, »där han», efter sin egen utsago, »får lefwa som en prins, får den största trädgård under sin inspection, får forskrifwa alla de örter, som saknas i trädgården, och köpa de böcker, som fattas i bibliotheket». Denna befattning skötte han också på ett sätt, som tillvann honom CLIFFORDS bifall, och 1736 företog han på dennes bekostnad en resa till England för att från trädgårdarne i Oxford och Chelsea söka skaffa nya växter till Hartecamp. Resan synes också hafva burit goda frukter, så att LINNÉ hemkom med en rik skörd af både lefvande och torkade växter.

När han fått trädgården vid Hartecamp i ordning, företog han sig att öfver därstädes odlade växter utgifva en fullständig beskrifning. Under arbetet härmed erfor han den stora glädjen, att få se den praktfulla *Musa paradisiaca* år 1736 utveckla sina blommor, något som den tiden var en högst sällsynt företeelse, alldenstund växten ej blommat mer än tre gånger förut i Europa. LINNÉ lemnade ej detta ovanliga tillfälle obegagnadt, utan utgaf öfver växten en hans välgörare tillegnad beskrifning, som under namn af »*Musa Cliffortiana*» utkom 1736. Orsaken till den omständigheten, att denna växt endast få gånger frambragt blommor i Europas varmhus, låg enligt författarens åsigt däri, att man ej riktigt förstått sig på, huru den samma skulle skötas, men vid Hartecamp hade man fått den att blomma genom ökad värme och rikare bevattning. – Följande året utkommo de arbeten öfver CLIFFORDS trädgård, hvarmed LINNÉ länge varit sysselsatt, och dessa voro »*Hortus Cliffortianus*» samt »*Viridarium Cliffortianum*,» hvilket senare endast var ett sammandrag af det förra. Genom den skarpt kritiska metoden och lättfattliga uppställningen skilde sig dessa arbeten fördelaktigt från alla andra dylika, hvarjämte LINNÉ tog flera förut åsidosatta förhållanden i betraktande. »Här blef», säger han i sina egenhändiga anteckningar därom, »en oändelig myckenhet af Afrikanske och Indianske växter först förde till sina rätta genera; och i detta wärk måste hvar ört bekänna sitt hemwist och sin födelseort, såsom det wore grunden till hennes cultur, men hwilket tillförene aldrig blifwit i någon Horto återfrågadt.»

Som prof på LINNÉ'S verksamhet på hortikulturens område under denna tid förtjänar också nämnas, att han bistod prof. VAN ROYEN att ordna växterna i Leydens

universitets Botaniska Trädgård, samt att han erhöll anbud att få resa till Hollands kolonier för att studera den tropiska naturens alster. Han afböjde dock detta senare för hans insigter så hedrande anbud, och sedan han gjort en resa till Frankrike, återkom han till fäderneslandet på hösten år 1738 med en rik skatt af vetande, ej minst hvad trädgårdsskötseln angick.

Följande året inrättades vetenskapsakademien i Stockholm och LINNÉ, hvilken genom lottning blef dess förste præs, höll såsom sådan ett tal om naturkunnigheten och fysiken, betraktade såsom grundvalarne för den allmänna ekonomien. Talet, som både till innehåll och form är ett mästerstycke, framhåller kraftigt naturvetenskapernas betydelse för ett lands allmänna välstånd, och såsom prof på LINNÉ'S intagande och snillrika framställningssätt kunna vi ej neka oss nöjet att återgifva följande hans yttrande om växtriket:

»Tages icke», säger han, »utur detta riket de ting, hwars bruk jag ej wet, Gudarne lärt människorna i sin nåd eller wrede, såsom win, thé, caffè, tobak. Snart sagt, har Skaparen utur detta riket gifwit oss vår mästa, bästa och sunnaste mat och dryck, kläder och hus och nödtröft. Utur detta welat fägna alla våra sinnen, lukt, syn och smak. Han har hela werlden klädt med en Blomtapet, och därpå satt människan at spassera, lefwa och sig förnöja; här finner man al lukt, färg och smak på tusende sätt förblandade och förmängde. Här ser man den undersamma *Mirabilis*, den sensible *Mimosa*, den sofwande *Hymenæa*, den liggande tamarinden, den förunderliga *Nepenthes*, den watufulla *Tillandsia*, den daggfulla *Drosera*, den feta *Pinguicula*, den nattkära *Nyctanthes*, den nattprålande *Cereus*, den afton- och morgonblommande *Cestrum*, den honungsdrypande *Melianthus*, den försmädeliga *Vulvaria*, den as-stinkande *Dracontium*, den upplifwande *Anastatica*, den uppsimmande *Vallisneria*, den sprättande *Impatiens*, den smällande *Hura*, den ringande *Hernandia*, den klagande *Delphinium*, den smutsande *Elaterium*, den nedkrypande *Arachis*, den underjordiska *Lathyrus*, den stödfulla *Rhizophora*, den silfwer och förgylta *Protea*, den gulpunctade *Amaryllis*, den prålande *Leonurus*, den swatsande *Gloriosa*, den Igelkotlika *Melocactus*, den flugbärande *Orchis*, den flugfångande *Asclepias*.»

Den rika skatt af vetande, LINNÉ förvärfvat både inom- och utomlands, fick han till ovärderlig lycka för fäderneslandet också tillfälle att använda, då han år 1741 blef professor i naturvetenskap vid Upsala akademi. Hans arbeten i Holland hade ej undgått akademiska konsistoriets uppmärksamhet, och då omröstning föregående året verkställdes om den efter OLOF RUDBECK lediga professuren, som LINNÉ sökt, framhöllo flera af professorerne, hurusom han med heder förestått Botaniska Trädgården i Leyden och att han i följd därpå också vore rätta mannen att upphjälpa den förfallna akademi-trädgården i Upsala. Den gamle hedersmannen OLOF CELSIUS, som en gång räddade LINNÉ åt vetenskapen, rekommenderar äfven vid detta tillfälle sin forne skyddsling i de varmaste ordalag.

Kort efter sin utnämning till professor företog LINNÉ på ständernas befallning en resa till Öland och Gottland för att undersöka deras naturalster, och denna färd gaf honom bland annat tillfälle att till akademi-trädgården i Upsala hemföra åtskilliga lefvande växter ss. *Gypsophila fastigiata* och *Artemisia rupestris*, och därjämte fäster han uppmärksamheten på den vackra *Anemone sylvestris*, som väl förtjänade att odlas som prydnadsväxt.

På Öland voro trädgårdar den tiden sällsynta, troligen därför att på ön funnos så många hjortar, hvilka man ej kunde utestänga, och anledningen till, att hortikulturen

äfvén låg nere på Gottland, kom enligt LINNÉs förmenande af brist på ståndspersoner och företagsamhet. De sällsyntare växter, som på Gottland funnos vilda, bevisade bäst klimatets mildhet, och ön lämpade sig därför alldeles förträffligt för odling af trädgårds- växter. Häckar skulle här kunna med lätthet anläggas i stället för de dyra gärdesgård- arne, emedan hagtorn, törnrosbuskar och hassel – alt därtill tjänliga växter – därstädes trufdes väl. Bland växter, för hvilkas odling Gottland vore särdeles lämpligt, framhåller LINNÉ oljeväxter och humle. Trädgårdar voro, som sagdt är, då för tiden sällsynta där- städes, men han omnämner dock anläggningarna i Wisby och vid Roma.

Följande året grep sig LINNÉ an med upprättandet af den förfallna akademiträdgården i Upsala, men som hans åtgöranden därvid redan förut skildrats, torde det vara öfverflödigt att här å nyo upprepa dem. Vare det dock sagdt, att han vid detta företag, utvecklade lika stor insigt som botanist och som praktisk yrkesman.

Till åtlydnad af det uppdrag LINNÉ erhållit af rikets ständer år 1741 att för ekonomiskt ändamål genomresa åtskilliga af Sveriges landskap, företog han 1746 en ny resa, som anträdde i medlet af juni månad och hade Vestergötland till mål. Som i hans reseplan äfvén ingick att taga kännedom om landets odlade växter, erhåller man af hans reseberättelse en noggrann redogörelse för den tidens hortikultur i de landskap han genomreste, och han synes hafva egnat en synnerlig uppmärksamhet åt detta ämne.

Observationerna öfver landets alster inom alla tre naturens riken togo sin början, omedelbart som de resande kommo utom Fjärdingstullen i Upsala. I Enköping fann man sålunda stora plantager af köksväxter ss. kål, morötter och bönor, och den lilla stadens invånare jämföras i odlingsflit med holländare. När LINNÉ kom in i Vestmanland, såg han med stort nöje, att man därstädes hade mera löfträd planterade omkring gårdarne än i Upland, och väl vore det, menar han, om allmogen kom sig före med att vid sina bo- städer sätta högstammiga träd samt anlägga gärdesgårdar af korgpil, »ty en gård utan trä är som et skalligt hufvud utan peruque». –Af provinsens trädgårdar, som LINNÉ blef i tillfälle att se, nämnes en särdeles täck anläggning hos prosten JOHAN BREDENBERG i Björskog. Denne man, som egde en ovanlig kärlek för naturen, hade i sin trädgård anlagt ett litet orangeri med åtskilliga sällsyntare växter, hvarjämte han underhöll en stor sam- ling kanariefåglar, spanska dufvor och påfåglar.

En vecka efter uppbrottet från Upsala kommo de resande in i Vestergötland, och kosan stälde till Kinnekulle. Vägen gick fram i den härligaste natur, och då det ståtliga Kinnekulle med de intagande herregodsen Hellekis, Råbäck och Hönssätter, nu klädda i högsommarens grönskande skrud, utbredde sig för LINNÉ tjusta blick, saknar han nästan ord att uttrycka sin hänförelse. Alt stod i sin yppigaste fägring, klara bäckar strömmade nedåt branterna genom täta löfdungar och hela berget liknade mera en trädgård än en vild park. Härtill bidrog också dels att flera ädlare trädslag ss. fågelbärsträdet (*Prunus Avium*) här växte vildt och buro frukt, utan att behöfva någon skötsel, och dels att äfvén vanligare växter härstädes, gynnade af en förträfflig jordmån, erhållit en ovanlig grad af frodighet. Med förtjusning omtalar LINNÉ sålunda en äng, som var bevuxen med dungar af manshöga hasselbuskar, öfver hvilka ståtliga ekar lyfte sina lummiga kronor och i hvilkas skydd anträffades en stor mängd vackra örter. Bland odlade växter, som funnos i nejdens trädgårdar, nämnas valnötsträd, men vid Hellekis hade de under vintern 1740 frusit bort, och de nyplanterade voro ännu blott buskar. I förbifärden besöktes äfvén Höjentorp, som nu för anställandet af åtskilliga ekonomiska rön disponerades af kommerserådet JONAS ALSTRÖM, men där var trädgården igenvuxen, och tobak var den enda växt som odlades. Under resans lopp erhöll LINNÉ tillfälle att på flera andra ställen

se planteringar af denna växt, ss. vid Alingsås, i Vänersborg och omkring Hunneberg. I den senare trakten odlades den samma så allmänt och med sådan vinst, att mången bonde med 1/8 hemman kunde därpå göra en årlig vinst af 100–300 daler silfvermynt.

I Alingsås funnos denna tid stora plantager af sådana växter, som behöfdes för det genom JONAS ALSTRÖMS outtröttliga omsorger inrättade manufakturverket, ss. krapp (*Rubia tinctorum*), wau (*Reseda Luteola*) och weide (*Isatis tinctoria*), hvilka växte i bestämda genom häckar från hvar andra skilda kvarter. Man hade äfven därstädes gjort försök att odla raps, fastän med föga framgång, men så mycket bättre hade planteringen lyckats af potatis, hvilken växt redan vunnit insteg hos en del af arbetsfolket.

Från Vestergötland stälde färden till Göteborg, hvilken stad LINNÉ finner vara den täckaste i hela riket med dess regelbundna gator och kanaler samt löfträd planterade å ömse sidor. NISSENS trädgård, som låg utom staden, ådrog sig därstädes hans synnerliga uppmärksamhet. I Kongelf funnos åtskilliga trädgårdar och kryddtäppor norr om staden, och i Uddevalla besågs bland andra en anläggning tillhörig rådmannen JÖNS KOCK med en trädskola af ej mindre än 500 fruktträd. I slutet af juli månad anträdde hemresan, men som den samma måste ske med stor skyndsamhet, hann LINNÉ ej se sig så om, som han önskat. Den enda trädgård af någon betydenhet, som sedermera omnämnes, är vid Fullerön i Vestmanland, hvars rikedom på ädlare växter i förening med den smakfullaste anordning i hög grad uppväckte de resandes beundran.

År 1747 utkom den nämnda Vestgötaresan af trycket, och som detta arbete, hvars nytta var obestridlig, måtte hafva slagit an på allmänheten, så ingaf öfverintendenten CARL HÅRLEMAN samma år till ständerna en inlaga, att dessa undersökningar af landets naturalster måtte fortsättas samt att LINNÉ vore rätta mannen därtill. Förslaget rönte bifall hos vederbörande, och genom Upsala akademis kansler, som då var kronprinsen ADOLF FREDRIK, erhöLL LINNÉ befallning att resa till Skåne, för att granska och uppteckna dess alster ur alla tre naturens riken, som i ekonomiskt afseende voro af betydelse.

Resan anträdde i slutet af april månad år 1749, och i medlet af maj befann sig LINNÉ i Skåne. Såsom förut varit fallet, egnade han äfven nu den största uppmärksamhet åt landets odlade växter, hvadan man af hans reseberättelse kan bilda sig en föreställning om provinsens trädgårdsskötsel för 132 år sedan.

Den första trädgårdsanläggning af någon betydenhet, som LINNÉ anträffade vid inträdet i Skåne, var Sinclairsholm, då tillhörigt major KARL SKYTTE, och hvarest funnos en mängd ädlare fruktträd ss. Borsdorffs- och drufäplen, bergamotter, bonchrétiens samt krikon och Lambertsnötter (*Corylus tubulosa*). Trädgården öfverflödade för öfrigt på *Staphylæa*, *Lavandula*, *Juniperus Sabina* och *Ruta*. Bland de förnämsta trädgårdar, som han såg under resan, må nämnas Krageholm, Toppeladugård, Wrams- och Kulla-Gunnarstorp, Skillinge, Heckeberga, Vidtsköfle och Maltesholm.

Det ståliga Krageholm, som denna tid egdes af enkegrefvinnan CHRISTINA PIPER, pryddes af trädgårdar af motsvarande beskaffenhet. Blomsterträdgården var af betydligt omfång och omgafs af en dubbel annbokshäck med en där emellan löpande allé af hästkastanjer. Själf säger LINNÉ, att denna trädgård var en af de präktigaste i hela provinsen med sina spalierer, labyrinth och pyramider af idgran samt sina vattenkonster. Omkring det hela befann sig en vattengraf i stället för inhägnad. Fruktträdgården, som åt slätten till skyddades för blåsten genom en hög almhäck, innehöll en stor och skuggrik lindallé samt en mängd äple- och päronträd och renetter af åtskilliga slag.

Vid Wrams-Gunnarstorp fästes LINNÉS synnerliga uppmärksamhet på en berså och en buxbomshäck, båda ovanligt vackra. Den förra bildades af annbok af 100 alnars

längd och sju alnars höjd, som upptill slöt sig till sammans i ett hvalf. Buxbomshäcken, som var den vackraste LINNÉ någonsin sett, uppnådde en höjd af tre alnar och var så tät, att därpå ej fanns den minsta öppning. Till dessa anläggningar hörde också en praktfull vattenkonst, 23 stycken fiskdammar och en ansenlig djurgård med åtskilliga hjortar.

Anläggningarna vid Kulla-Gunnarstorp beskrifver LINNÉ på följande sätt:
»Mangården war bygd på alla sidor med grundmurade stenhus, hwilka på alla sidor instängdes med en fyrkantig grundmurad graf. Trädgården emellan grafwen och huset gick rundt omkring gården. Mandlar, aprikoser, spanska cellernötter, spanska körsebär, apclar och päronträd upleddes vid murarne och nästan alldeles täckte wäggarne, hwari-bland päronträden gåfwo mera frukt än apclarne, och läto på detta sättet bättre leda sig; men de store cellernötterna klefwo up til takfoten til 12 alnars höjd, at jag näppeligen i Skåne set något hus prächtigare utanpå klädt. I andra trädgården woro halfwa aléer af hästcastanier och walnötter, men walnötteträden in på sjelfwa gården woro de aldrast högste. Man såg här lusthus genom espalie täckte med pumpor som buro sin stora frukt bättre än på något annat ställe. Äcta kastanjer, som äro nog sällsynta i Skåne, wäxte nog i denna trädgård. Unga albuskar woro nedlagde med qvistarne, at allenast deras spetsar koxade öfwer jorden, då de togo rot, och på det sättet blefwo förökta af en rot til många. Här war ock en hel almhäck planterad, såsom den der bäst trifwes och emotstår blåsten. Emellan hafwet och gården war en stor lund af hög bok och ek, som afhölt den starka stormen.»

En omständighet, som uppväckte LINNÉS förwåning, war den lätthet, hwarmed man i Skåne kunde uppdraga vinrankor på kalljord. Dylika såg han vid Sinclairsholm, Kristianstad, Vidtsköfle, Råbbelöf, Toppeladugård och på flera andra ställen, där de växte utmed wäggarna, stundom ända upp till andra våningen, och alstrade mogna drufwor. På ett ställe fann han vinrankor, som förwildats, men ändock årligen frambragte frukt, begripligtvis af ganska sur smak. Ett annat bevis på det skånska klimatets mildhet fann han också däri, att persikor, aprikoser, mandelträd, mullbär och andra ömtåligare växter också kunde wäxa på kalljord och uthärdade vintern. Med synbar glädje omtalar han äfwen, hurusom kaprifolium och murgröna klädde wäggarna af bonings- och lusthus, huru ligusterhäckarne nådde ända till fyra alnars höjd, samt huru jordärtskockorna med lätthet emotstodo vinterkylan i Skåne.

Valnötsträd förekommo i de flesta af slättlandets trädgårdar, mest dock i Lund, Malmö, Ystad och omkring Trälleborg, men det dröjde nästan väl länge, innan de blewo högstammiga och dess utom woro de utsatta för att frysa bort under kalla vintrar, hwilka, enligt hvad LINNÉ tyckte sig finna, inträffade hwar tjugonde år. Dessa träd egde för LINNÉ ett särskilde intresse för tillfället, emedan han fått i uppdrag att undersöka, om man från Skåne kunde däraf erhålla virke till gevärsstockar för krigshärens behof. I Ystad hade han tillfälle att närmare granska ett valnötsträd af 32 års ålder, hwilket war 14 alnar högt samt mätte sex qvarter i omkrets vid roten, och i Cimbrishamn fanns ett exemplar af tre alnars omkrets och ett annat, hwilket nådde en höjd af inemot 30 alnar.

Af ädlare fruktträd anträffade LINNÉ persikor och aprikoser vid Vidtsköfle, Marsvinsholm, Toppeladugård, Belteberga, Söfdeborg med flera andra ställen på kalljord utmed soliga wäggar åt söder, och på en dylik lokal vid Heckeberga hade aprikosträden nått en alldeles ovanlig storlek. Ett bland bevisen för dessa växters härdighet war äfwen, att aprikoser och persikor i Malmö stått sig bättre under den ovanligt kalla vintern 1741 än till exempel mullbärsträd, hwilka alla frusit bort.

Mandelträd odlades också här och där på kalljord utmed väggar och visade sig också ganska härdiga, såsom man funnit under den nämnda svåra vintern. Understundom uppnådde de en ansenlig storlek, och så till exempel sågos dylika i Malmö af ända till tio alnars höjd, hvilka buro ymnig frukt, men hvilken dock alltid hade en bitter smak.

Mera sällsynt förekommo äkta kastanjeträd ss. vid Marsvinsholm, där de vid LINNÉS besök den 27 juni stodo i full blom, samt vid Kulla-Gunnarstorp. Allmännare voro däremot mullbärsträd, både svarta och hvita, och i Ystad mättes ett dylikt, som var omkring 14 alnar högt och så tjockt, att en karl knappt kunde famna omkring stammen. Att i trädgårdarna ej sällan anträffades ädlare fruktträd ss. renetter, astrakaner, borsdorffer, calviller, bergamotter, bonchrétiens och andra, nämnes på flera ställen.

Bland för den tiden ovanligare köksväxter fann LINNÉ potatis odlad vid Tunbyholm, Krapperup, Rösjöholm samt Wrams-Gunnarstorp. Öfveralt syntes den trifvas, men allmänt beklagade man sig däröfver, att tjänstfolket ej ville förtära denna föda. På ett eller annat ställe i Skåne använde man bladen däraf till kål, och vid Wrams-Gunnarstorp hade man hittat på att baka bröd af den ur stjälkknölarne vunna stärkelsen.

Tobak odlades flerstädes ss. i nordöstra delen af landet, vid Ystad, Lund och Landskrona. Fenkol fanns nästan förvildad i Skanör, där den samma väl uthärdade

klimatet, i likhet med hvad förhållandet äfven var vid Jordberga. Det blida klimatet och landets ovanliga växtalster gifver LINNÉ flerstädes anledning att påpeka åtskilliga växter, som mycket väl kunde odlas i Skåne, i stället för att hemtas utifrån. För alt hade han öppet öga: han lägger befolkningen på hjärtat att plantera häckar af pil, slån och taggiga buskar; han ifrar för införandet af åtskilliga ekonomiväxter ss. krapp på sandfälten omkring Skanör och Falsterbo, och han fäster trädgårdsodlarnes uppmärksamhet på, hvilka nyttiga bundsförvandter de i själfva verket egde i stararne, då det gälde att bekämpa åtskilliga för hortikulturen skadliga insekter.

Genom hela detta arbete går en varm flägt af författarens naturfriska sinne. Flerstädes uttalar han sin hjärtliga förtjusning öfver det härliga Skåne, som var så rikt utrustadt både med skönhet och snart sagdt alla möjliga naturalster; där »lärkorna hänga tilrande öfver alla sädesfälten tjockt som stjernor med en dagelig musique»; där näktergalarne lifvade den ljumma sommarnatten med sina klara toner och där Flora så väl i sin naturliga fågring som vid konstens hand öfver alt trädde honom till mötes med sådant intagande behag. Slätten med sina ööfverskådliga, bördiga tegar; sandfälten, som prä-lade med den grannaste växtlighet af *Helichrysum*, *Echium* och *Dianthus arenarius*, samt de stolta herregårdarne, hvilka framträdde ur en ram af den frodigaste grönska – alt gjorde på honom det mest hänförande intryck. Med rätta sammanfattar han också sitt totalomdöme om detta präktiga landskap i de orden: »alltså är oförnekligen intet land i Sverige at förlikna emot Skåne, och intet i Europa, som det med rätta kan föresättas, då alla dess förmoner blifwa wägde emot hvarandra.»

Flera af LINNÉS arbeten, som utkommo i form af akademiska disputationer, behandla ämnen hörande till hortikulturen, hvars upphjälpande i vårt land låg honom synnerligen om hjärtat. För att sålunda anföra några däraf, så beskrifver han i »*Hortus Upsaliensis*» (1745) Botaniska Trädgården i Upsala till dess historia och dåvarande beskaffenhet; »*Calendarium Floræ*» (1756) framställer växternas utveckling efter tidsföljden; »*Frutetum*» och »*Arboretum suecicum*» (1758, 1759) handla om de svenska buskar och träd, som förtjänade att införas i trädgården, och hvilka af dem egde användning som lefvande gärdesgårdar, och slutligen utkom år 1764 »*Hortus culinaris*», som hufvudsakligen är en framställning af köks- och blomsterträdgården. På flera andra sätt

ådagalade han sitt nit för den inhemska hortikulturen, och då han 1750 i midten af juni skulle nedlägga sitt rektorat, tog han till ämne för det tal, som ålåg honom såsom afgående rektor, en framställning af behofvet att kunna odla köksväxter.

År 1757 utkom den nyss nämnda disputationen »*Calendarium Floræ*» eller blomsteralmanackan i svensk öfversättning, och som den är ett bland de sinnrikaste och genom sitt framställningssätt mest intagande af LINNÉ'S arbeten, torde den samma hafva varit särdeles välkommen för den stora allmänheten. Afhandlingen går hufvudsakligen i praktisk riktning, och ändamålet därmed är, att efter växternas fortgående utveckling under vår- och sommarmånaderna kunna bestämma den rationella tiden för landtmannens viktigare arbeten ss. sådd, slätter och skörd, och därjämte skulle den samma tjäna som ett rättesnöre för trädgårdsodlaren. För att uppsatsen skulle blifva fullt praktisk, fordrades dock, att man uppgjorde dylika kalendarier flerstädes i landet.

Hvad nu särskildt hortikulturen angick, så innehöll denna almanacka uppgift på tiden, när trädgårdsmästaren bör aftäcka sina örter, anställa frösådd, ut- och inplantera orangeriväxter samt ordna trädgårdens alster i sådan jämn utvecklingsföljd, att han alltid har blommande växter att därmed förnöja åskådaren. Alt ifrån hasselns blomning (den 12 april) och till den sist blommande *Colchicum* i slutet af oktober finnas sålunda i mängd praktiska föreskrifter och råd, grundade på observationer i naturen, för så väl åkermannen som trädgårdsodlaren, och det under den mest naturfriska och intalande form. »Den liufwaste årstid är nu», heter det under den 7 juni, »då äplegårdarne stå snöhwhite med tulpaner, narcisser, pioner, då skogarne upplysas af granens nya skott, under det att enen ryker» – en öfversättning som likväl endast svagt återgifver det latinska originalets vackra ord¹.

I »*Hortus culinaris*» upptagas sädesslag, köksväxter, fruktträd och prydnadsväxter. Köksväxterna äro i det närmaste de samma, som ännu allmänt odlas, med undantag af *Campanula Rapunculus*, *Rumex Patientia*, *Cochlearia officinalis*, *Satureja hortensis*, *Ervum Lens*, *Lathyrus tuberosus*, *Myrrhis odorata* och några andra. Såsom nyheter i en svensk trädgård då för tiden torde man väl få anse tobak, potatis och amerikanska hallonbusken (*Rubus occidentalis*). Prydnadsväxterna äro också de samma, som ännu förekomma i våra trädgårdar, ss. *Adonis autumnalis*, *Lathyrus odoratus*, *Tulipa gesneriana*, *Narcissus poëticus*, *Muscari botryoides*, *Crocus sativus*, *Pæonia officinalis*, *Aquilegia vulgaris*, *Hesperis matronalis*, *Primula Auricula*, *Polemonium coeruleum*, *Viola odorata*. Flera af dem förtjänade odlas för sina dubbla blommor, ss. *Dianthus Caryophyllus*, *Calendula officinalis*, *Tagetes patula*, *Helianthus annuus*, *Bellis perennis*, *Papaver somniferum*, *Viburnum Opulus*, *Rosa* m. fl.

Bland de omständigheter, som den tiden hämmade inverkade på den svenska hortikulturens blomstring, må räknas svårigheten att erhålla frön och lefvande växter från utlandet. Man måste tänka sig förhållandet för 120–130 år sedan, då ännu ej järnvägar och ångbåtar funnos, för att kunna inse, huru ytterst svårt det skulle vara att skaffa grobara frön från längre bort belägna orter. Ville man erhålla lefvande växter af ädlare beskaffenhet, måste man oftast, requirera dem ända från Holland eller England med risk att få dem förstörda under vägen, och var det fråga om att erhålla frön från något ännu aflägsnare land t. ex. Nordamerika, så var det naturligtvis ännu värre. Man gjorde många

¹. »Pulcherrima Aestas est, dum niveis quasi induta linteis nuptias celebrat Pomona lucentibus per pulvillos Tulipis, Narcissis, Pæoniis; illuminantibus sylvas Abietis novellis turionibus, depositis gemmis, fumante junipero.»

försök att bevara dylika frön under en kanske årslång sjöresa, man öfverdrog dem med gummi, vax eller lera och förvarade dem i sandlådor på den svalaste platsen i skeppet, man försökte att skydda dem i köldblandningar och på flera andra sätt, men oaktadt all omsorg voro de ofta nog vid framkomsten mögliga eller förlegade.

Det gör ett särdeles behagligt intryck att erfara, med hvilken utmärkt välvilja LINNÉ för det mesta understöddes i sina bemödanden för hortikulturen genom presenter af frön från snart sagdt alla delar af den kända och bildade världen. Hans beundrare och vänner bland samtidens naturforskare och många andra för saken intresserade, bland hvilka också förekommo furstliga personer och fruntimmer, riktigt täflade om att genom gåfvor af frön, lökar och lefvande växter visa sin aktning för blomsterkonungen i Upsala. Bland naturforskare, som i detta afseende hedrade sig, må nämnas A. HALLER i Göttingen, B. DE JUSSIEU i Paris, FR. DE SAUVAGES i Montpellier, J. GRONOVIVUS och A. VAN ROYEN i Leyden, J. och N. BURMANN i Amsterdam, N. JACQVIN i Wien, J. DILLENIVUS i Oxford, J. GMELIN i Petersburg, många andra att förtiga, hvarjämte han genom sina lärjungar emottog frön från både in- och utlandet. Af P. KALM erhöill han sålunda vid dennes hemkomst från Nordamerika en betydlig samling frön, från hvilka utan tvifvel åtskilliga af våra nuvarande prydnadsväxter härstamma.

Äfven högt uppsatte personer ihågkommo LINNÉ med gåfvor af frön, och så till exempel erhöill han år 1771 en samling dylika från LUDVIG XV, hvilken uppmärksamhet så glädde honom, att han i consistorium omtalade, att han till Botaniska Trädgården emottagit dylika, »som Hans aldra christeligaste Majestät med egen hand samlat.» Enligt en bland LINNÉS manuskript i London förvarad förteckning däröfver utgöra de omkring 124 arter, bland hvilka kunna anföras *Amarantus spinosus*, *Cenchrus echinatus*, *Cleome pentaphylla*, *Coronilla valentina*, *Globularia nudicaulis*, *Lobelia cliffortiana*, *Ortegia hispanica* och *Salvia coccinea*. Tvänne år efteråt erhöill han en dylik present af sibiriska frön från kejsarinnan KATARINA DEN ANDRA i Ryssland, och dessa uppspirade sedermera vid LINNÉS landtgård Hammarby samt visade sig kunna utan svårighet uthärda Sveriges klimat.

I sin vetenskap var LINNÉ en praktisk man, som alltid med fäderneslandets väl för ögonen sökte att åt sina rön och upptäckter gifva en så allmännyttig tillämpning som möjligt. Detta gäller i hög grad vår hortikultur, hvaraf han under hela sitt lif förblef den varmaste vän. Upsala Botaniska Trädgård var då ett riktigt experimentalfält, där en mängd af utlandets, särdeles Sibliens och Nordamerikas anmärkningsvärdare växter odlades för att utröna, om de kunde uthärda vårt klimat, och där LINNÉS lärjungar samt andra för saken intresserade personer kunde få taga närmare kännedom om dessa växtalster och sedermera befodra deras spridning öfver hela landet. Med detta mål för ögonen var han alldeles outtröttlig; i sina arbeten beskrifver han sålunda, hvilka medicinalväxter borde kultiveras inom landet, han uppräknar de växtalster, som under missväxtår kunde tjäna som föda, han uppräknar odlingsbara färgväxter och han sökte till och med vänja tebusken vid vårt klimat. För befordrandet af trädplantering väckte han förslag om att ungdomen vid akademierna borde få undervisning häri, och regeringen understödde dessa hans bemödanden genom att lofva däri hemmastadda personer anställning vid kungsträdgårdarne och lustslotten. Till LINNÉS oförgätliga förtjänster om vår trädgårdsskötsel hör också, att han är den förste, som i Sverige infört många af våra nuvarande trädgårdars prydnader ss. – för att blott anföras ett exempel – den vackra *Dielytra spectabilis*, hvaraf han erhöill frön från Kamschatka.

Af breffven till förtrognare vänner, särskildt arkiater A. BÄCK får man en djupare inblick i den varma tillgifvenhet, hvarmed LINNÉ var fäst vid naturen. Själfl lefde han bokstafligen med växtverlden, och då vårsolen väckte den samma ur sin vintersömn, var det alldeles som om han däraf hade fått nytt lif. »Jag har intet tid nu att tänka på sjukdomar», skrifver han den 1 maj 1750 till BÄCK, »Flora kommer strykande med hela sin skiöna armé, jag måste mönstra henne och ändock skiöta akademiska sakerne.» Det är hans lust och fröjd att meddela, när någon af honom förut osedd ört första gången blommat i trädgården; i sin ifver stiger han stundom upp midt i natten för att öfvervaka sina älsklingars utveckling, och i de lifligaste ordalag uppmanar han sina vänner att under sommaren komma till Upsala och taga trädgårdens skatter i betraktande. »Min kiäraste Broder», skrifver han i juli 1753 till BÄCK, »nämnd aldrig Drottningholm, medan ferierne påstå och trädgården står i sin bästa blomma. Om prof. KALM är kommen, så kör honom hufvudstupa hit att se trädgården i sin fågring.» Kort efteråt skrifver han å nyo till BÄCK: »När M. Br. varit på Drottningholm, så res hit och se trädgården; jag tycker att han meriterar att se på några dagar. När min Bror sett stora werlden och kongar, så res till en liten printz i floræ rike, och se till, om icke där är mera för ögonen, fast mindre för munnen. Lätt oss gå i vår nattrock och stänga till porten».

Det var för LINNÉ en stor glädje att genom gåfvor af frön, lökar, sticklingar och dylikt väcka andra till samma intresse för trädgårdsskötsel, som lifvade honom själf, och hade han blott tillgång därpå, så stod hans gifmilda hand alltid öppen för hvarje hortikulturens vän. Härigenom blef han också i tillfälle att på ett fint sätt ådagalägga sin tacksamhet mot sådana af sina välgörare som t. ex. riksrådet C. G. TESSIN. LINNÉ hade nämligen vid ett tillfälle i början af år 1755 fått höra, att dennes fru, grefvinnan ULRIKA TESSIN, önskade för orangeriet på Åkerö bekomma succulenta växter ss. *Cactus*, *Aloë*, *Mesembryanthemum* o. dyl., och han lofvar att dela med sig af hvad han här af egde i Botaniska Trädgårdens varmhus. I maj månad sänder han dess utom till P. OSBECK, som för tillfället var huspredikant på Åkerö, för grefvinnans räkning, frön af åtskilliga växter, bland hvilka äfven befann sig *Mimosa sensitiva*, och yttrar i ett postskriptum: »Gud förlåte Eder, om I låter någon annor menniska få ett enda frö af *Mimosa*, än endast Grevinnan». Följande året upprepades dessa presenter med *Mirabilis longiflora* och *Dodecatheon*, hvaraf en synnerligen praktfull art till LINNÉS stora förtjusning blommat i Upsala fem år förut.

Den store forskarens insigter och praktiska erfarenhet på detta område togos också flitigt i anspråk, och som ett exempel därpå kunna vi ej neka oss nöjet att anföra följande förut otryckta bref från 1768 till ett fruntimmer inom högadelns societet. Det är visserligen skada att man ej vet, hvilken hans förnäma korrespondent var, emedan brefvet, som troligen legat i kuvert, saknar utanskrift, men i alla fall förtjänar det samma väl att framdragas ur sin mångåriga förgätenhet dels för att visa, huru LINNÉ tänkte sig en dylik trädgårdsanläggning, som den, hvarom man begärt hans råd, och dels som ett prof på, huru qvickt och lekande han ännu på sin ålderdom kunde uttrycka sig, då det gälde någon af hans favoritvetenskaper. Brefvet har följande lydelse:

»Högvälborna Fru Friherrinna!

Jag drömde, att sedan jag sprungit omkring hela min tid öfwer fäderneslandet att få mig en maka, med hwilken jag kunne propagera min affection, men alt förgiäfwes, och sedan döden fått i mine grå hår och hölt på att draga mig åt grafwen, kom ett skiönt förnämt fruentimmer af högsta choret ock tog mig om hiessen, lyftade mig högt upp, att jag war rädd falla hårt åter till jorden, ropade hålt; du har länge lupit galen förgiäfwes,

du skall adressera dig till vårt kiön; wij äro de endaste som kunna giöra dig nöje. Fåfängt anmäler du dig hos mankiönet; Parlaments Fruen Monsson i London är så långt borta, att hon kan aldrig räcka dig handen, ehuru hon ser på dig med blida ögon. Jag tyckte denna strök mig på ryggen som jag warit en katt och sade: jag wet wähl att du kallas allmänt i riket mulwad, men jag skall kalla dig Lo, som de kalla dig utom lands med öknamn. Änteligen tycktes hon satte mig på sitt bord, och att jag war rädd bryta sohlfiädren äller spegelen sönder, och jag vaknade i alteration, då postbäraren lämnade mig ett bref ifrån Högwälborna Fru Baronessan.

Fruentimber, som åtagit sig att gagna det allmänna med annat än deras hufwudwärk, hwartill de blifwit skapte, äro rara som paradisfåglar. Men då de änteligen fått lof att tänka på annat, hafwa de alltid gåt längre än mankiönet, ty deras nerver slakna intet af wissa tillfällen ock förändras icke som rösten hos mankiönet, utan det de willia, willia de häftigt; och deras hog slåknar icke som manfolkens.

Högwälborna Fru Friherrinnan är den enda jag wet, som i min tid inom fäderneslandet kommit på den tankan, att gagna sitt land med plantagier; många Herrar hafwa begynt, men straxt ändrat sinnelaget. Det är och besynnerligt att Eders Nåde fallit just på samma smak som Engelske och Franske i nyare tider att plantera utländske träd inom lands.

Hade jag fått den lyckan att blifwit bekant i yngre åldren, medan krafter och qwickhet ännu brunno i mig, torde jag kunnat wisat någon behagelig tjenst, men nu, jag är gammal, är intet mera öfrigt än en fägnasam åtanka.

Hwad som är öfrigt af min ringa förmåga upoffrar jag gierna och sparar intet att communicera det jag äger. Hos mig skall stå till tjenst frön, steck (♁: sticklingar) äller planter af

Abel, Popel, Tackamakaka, Lingonträd, Rönn, Oxel, Ärtträd, Ärtbuske, *Korgpihl*, *Rödwiar*, *Amerikansk Hägg*, *Tartarisk Benwed*, *Lycium*, *Rubus occidentalis*, *Euonymus*, *Tuppsporre*, *Säfwenbom*.

Uti trädgårdarne får man allmänt *Hästcastanier*, *Fågelbär*, *Oxel*, Snöbollor.

Från Holland äller Frankrike kunna förskrifwas:

Pseudoplatanus, *Chame Carpinus*, *Bök*, *Fagus*, *Cercis*, *Judeträd*, *Pseudoacasia*, *Salix babylonica*, *Acer campestre*, *Tamarix germanica*, *Lonicera caerulea*, *Amelanchier*, *Taxus*, *Cupressus folio deciduo*, samt frön af *Cedrus Libani*, *Pinnaster* äll. Ryska Cedren, som denna dock lättast fås från Ryssland, *Larix*.

Alt för wähl har fru Friherrinnan planterat sina frön; jag önskade at frön ej woro förlegne, ty fåfängt kläckas gamble och skiämde ägg. De americanske gro sällan, om man ej får dem helt friske, som sällan sker.

Tulipe äller Tulpanträdet och Magnolia äro de präcktigaste; wäxa nu i Engeland, men med möda.

Wid planteringen utwällies plats, som ligger slutande åt sohlen och med skog är skyddad på norra sidan för häftiga nordanwädret om wintren.

Omkring plantagien till närmare skydd borde planteras alla slags willa träd såsom alm, ask, lön lind, biörk, ahl, ek, asp, finnbär, wigel.

Till häckar låter intet af våra träd bättre foga (sig) än wigel (*Rhamnus*).

Wid våra plantagier är mycket, som ej kan skrifteligen expliceras; skulle jag få någon gång den nåden att närwarande förklara min mening, torde jag mera kunna giöra Fru Friherrinnan till nöjes. Huru långt ligger gården i från Stockholm? ligger här nära någon siö?

Nu först tacktes Fr. Friherrinnan förskrifwa:

1. Cupressus, acasiaträd. Fröen wäxa intet.
 2. Platanus orientalisträd. Wäxer ej af frön.
 3. Larix, hälst frön.
 4. Cedrus de Libano (frön fås i Chelse i London.)
 5. Cercis äller Arbor Judæ.
 6. Sibiriska cedren. Jag kan dock ej säga wist, om n:o 1, 2, 5 tola våra wintrar.
- förblifwer med oupphörligt estime Högwälborna Fru Friherrinnans
ödmiukaste tienare
Carl Linné.»

Huru mycket man än kan hafva att anmärka mot det skede af vårt lands historia, som kallas Frihetstiden, så måste man dock medgifwa, att denna period utmärkte sig för en stor lifaktighet på det ekonomiska området. Dit hör också, att vår inhemska hortikultur från den tiden räknar sin egentliga utveckling, och när sådana män som t. ex. LINNÉ med sina lärjungar samt JONAS ALSTRÖM gingo i spetsen för dessa patriotiska sträfvanden, så greps nästan hela nationen af lust att följa deras exempel. Det blef riktigt en sak på modet att studera botanik och idka trädgårdsskötsel.

Flera af högadelns förnämsta män ss. riksråden CARL GUSTAF TESSIN och GUSTAF BONDE, vice presidenten STEN CARL BJELKE, den kraftfulle och patriotiska magnaten HANS RAMEL i Skåne samt många andra äro i detta afseende väl förtjänta af ett framstående rum i efterverldens tacksamma hågkomst. Sedan TESSIN lemnat den politiska banan, slog han sig i ro på det täcka Åkerö, där han tillbragte de sista åren af sin lefnad med studier och betraktelser af naturen, till hvilket senare han troligen uppmanats af LINNÉ, med hvilken han underhöll en liflig brefvexling. Trädgårdarne vid Åkerö blefvo nu föremål för hans omsorger, och så till exempel införskref han 1759 från Holland ej mindre än 200 fruktträd på en gång, fastän de flesta förstördes under transporten till Sverige. År 1765 funnos i norra trädgården därstädes 147 goda fruktträd, och trenne år efteråt uppräknas bland köksträdgårdens afkastning 16 skockar hvitkål, 9 tnr kålrötter, 3 fjärdingar gurkor, öfver *tre tunnor potatis* samt mindre qvantiteter basilika, timjan, pepparrot och »jordmös» (*Lathyrus tuberosus*), om livars odling han af LINNÉ erhållit underrättelse. För öfrigt funnos i trädgårdarne krus- och vinbärsbuskar och orangeri med en myckenhet vanliga drifhusväxter ss. fikon-, mullbärs- pomerans-, citron- och apelsinträd. Själff var TESSIN

synbarligen mycket road af trädgårdsskötsel, och i sin dagbok har han fört en mängd anteckningar öfver dithörande ämnen, ss. t. ex. huru man skall plantera granhäckar och fördrifva skadedjur. Han upptecknar, när den första melonen mognat; att han fått ett bon-chrétienspäron, som vägde öfver 20 lod; att sällsyntare växter ss. *Opuntia Ficus indica* blommat; han omtalar sina försök att odla svampar m. m. Hans brefvexling med LINNÉ vittnar om hans intresse för hortikulturen, och den förträffliga fruktsort, som bär namnet Åkerö-äplen, torde möjligen förskrifwa sig från hans tid.

Riksrådet GUSTAF BONDE, hvilken, såsom redan i det föregående är nämndt, egde det vackra Hesselby i närheten af Stockholm jämte flera andra stora egendomar, var en af botanik och hortikultur särdeles intresserad man, som roade sig med diverse observationer i naturen. Vid nedläggandet af sitt præsidium i Vetenskaps-akademien år 1756 höll han ett tal om »asketrädets nytta», och däri framhöll han, att asken nästan tjänar som en termometer för trädgårdsodlaren, ty när detta träd slagit ut sina blad, kan man

vara säker för nattfrost, och på hösten utgjorde dess tidiga löffällning ett tecken till att ömtåligare växter borde inflyttas i varmhusen. – Lika intresserad för trädgårdsskötsel och landthushållning var presidenten STEN CARL BJELKE, och hans egendomar Löfsta, Väsby och Stenby voro på sin tid riktiga mönster för rationel skötsel. Genom sina relationer i Ryssland blef han i stånd att därifrån införa åtskilliga i Sverige förut osedda växter. Friherre HANS RAMEL, denna förebild för en storsint, energisk och fosterlandsälskande magnat, gjorde mycket för hortikulturens befrämjande på sina många gods ss. Löberöd, Maltesholm, Öfvedskloster m. fl., som han prydde med de ståtligaste trädgårdar, anlagda af svenskar, hvilka på hans bekostnad fått i Holland lära konsten i grund. Som exempel på deras skicklighet må anföras, att trädgårdsmästaren på Maltesholm fått pisangen att blomma själfva nyårsdagen 1780, och på hösten samma år utvecklades mogna frukter af denna växt.

Det var ej blott hos de adlige godsegarne inom landet, som dessa sträfvanden gjorde sig gällande, utan de framträdde också lika starkt hos en mängd personer af en anspråkslösare lefnadsställning, som genom lära eller exempel understödde den vaknade hågen för en inhemsk

hortikultur. Med undantag af alla dem, som voro LINNÉS omedelbara lärjungar och därför verkade i mästarens ande, må vi endast nämna prester, läkare, apotekare, universitets- och skollärare samt för öfrigt civila embetsmän, officerare och andra personer, altså folk ur snart sagdt alla samhällsklasser. Hög och låg lifvades af samma sträfvande, och samtida skrifter bära ett vackert vittnesbörd om deras fosterländska nit.

Mot midten och slutet af 1700-talet var hortikultur en sysselsättning, hvaråt många af landets prester egnade sin lediga tid, och på detta sätt blefvo de en föresyn för sina församlingsbor. Utrymmet medgifver ej att här upptaga alla desse män, som sysselsatt sig med dylika ädla sträfvanden, men bland de mera framstående må dock nämnas blomsterkonungens egen fader NILS LINNÆUS i Stenbrohult, CLAS BJERKANDER i Grefbäck, PER OSBECK i Haslöf, PER HOLMBERGER i Norra Wi, JOHAN BREDENBERG i Björskog, FREDRIK BOGISLAUS VON SCHWERIN

i Sala, M. HJORTZBERG i Kjula., G. BRUNIUS i Tanum, PER HÖGSTRÖM i Skellefte och JONAS HOLLSTEN i Lule utom många, många andra, som på en mera obemärkt plats i samhället haft ett innerligt nöje i åskadandet af naturens fågning och därför prydte sina anspråkslösa boställslägenheter med de täckaste trädgårdsanläggningar.

Redan som ung student i Lund hade NILS LINNÆUS fattat sådan smak för botaniken, att han – en sällsynt sak den tiden – skaffat sig ett litet herbarium, och straxt efter sitt giftermål anlade han vid kapellansbostället Råshult en trädgård, mera för prydnadens än nyttans skull, och där han planterade alla kulturväxter han från andra håll kunde skaffa. I denna omgifning, där både fader och moder älskade Floras alster, såg CAROLUS LINNÆUS dagen år 1707 »just i wackraste våren, då gjöken utropat sommaren emellan menses frondescentiæ och florescentiæ». Följande året, då fadren befordrades till kyrkoherde i Stenbrohult, anlade han också därstädes en trädgård, uppfylld af utvalda träd och blomster till ett antal af öfver 400 arter, så att den samma utan fråga var den yppersta i hela länet, och där uppväxte den unge sonen ibland blomstren, »till hwilka han med själfwa modersmjölken fattade så stort nöje, att det sedermera af ingen nöd kunne utplånas». Redan som litet barn visade han sådan kärlek för växtverlden, att modren plögade stilla hans oro genom att sticka en blomma i hans händer, då han straxt tystnade, och när han blef något äldre, fick han lof att göra sig en liten anläggning, där han på en särskild plats hade ett stånd af alt det, som fanns i den större trädgården.

Denna klassiska trädgård stod i sitt flor nära på lika länge som anläggaren lefde, och Stenbrohult besöktes af sonen, så ofta som hans resor i södra Sverige därtill lemnade tillfälle. Kort före kyrkoherden NILS LINNÆI död (1748) härjades den vackra anläggningen af en eldsvåda, och då sonen på resan till Skåne följande året besökte Stenbrohult, skrifver han därom: »Här fant jag foglarna utödde, boet upbränt och ungarna förskingrade, at jag näppeligen igenkände det rum, der jag sjelf blifwit utkläkt. Jag tyckte mig se campum, ubi olim Troja, på det stället, der min salig Fader, kyrkoherden NILS LINNÆUS, anlagt den trädgården, som fordom blänkte af de raraste örter i Sverige, hwilken en häftig wådeld aldeles förstört, förr än tiden honom bårtryckte, förledit år d. 12 Maji.» På hemvägen från Skåne, då LINNÉ för sista gången besökte sitt gamla fädernehem, skrifver han den 6 augusti med synbar rörelse i dagboken: »Blomstren, mina ungdoms leksyskon wid Stenbrohult, jämte Möklens stränder bad jag nu fara wäl.»

CLAS BJERKANDER, lärjunge till LINNÉ och i alla afseenden en ärans man, var någon tid komminister i Götene i närheten af Kinnekulle, hvars härliga natur på det lifligaste anslog hans öppna sinne, och slöt sina dagar som kyrkoherde i Grefbäck 1795. Af honom eger man många observationer, som vittna om hans innerliga kärlek för naturen med dess vexlande lifsyttningar, och flera af dem tillhöra hortikulturens område. Dit höra till exempel blomsteralmanachor under åtskilliga år för Vestergötland, thermometrum och hygrometrum Floræ, iakttagelser öfver trädens temperatur, observationer öfver växternas utveckling på våren och fruktsättning på hösten m. m.

En af Sveriges naturforskare och blomstervänner särdeles omtyckt sysselsättning under LINNÉS tid var att anställa iakttagelser öfver den följd efter olika tider af året eller dygnet, hvori växterna utvecklade sina blommor, eller den temperatur, som därför var behöflig. Ett par exempel torde vara tillräckliga för att gifva en föreställning därom.

Enligt den blomsteralmanacha, som BJERKANDER år 1779 upprättat för Vestergötland, blommade sålunda t. ex. *Galanthus nivalis* och *Bellis perennis* d. 25/2, *Leucojum vernum* d. 27/2, *Crocus sativus* d. 24/3, och samma dag såddes frön i drifbänk, *Fritillaria Meleagris* d. 3/4, *Narcissus Pseudonarcissus* d. 5/4, *Tulipa sylvestris* och *Narcissus poeticus* d. 14/5, *Hesperis matronalis*, *Aquilegia vulgaris* och *Caragana arborescens* d. 27/5, *Lilium bulbiferum* d. 20/6, *Asclepias syriaca* d. 10/7, *Colchicum auctumnale* d. 18/8. Om man jämförde detta kalendarium med föregående år, särdeles 1771, så visade sig en så betydande skilnad i afseende på blommornas utveckling, att t. ex. *Galanthus nivalis* blommade 62 dagar, *Crocus sativus* 38 och *Narcissus Pseudonarcissus* 35 dagar tidigare än vanligt.

Till BJERKANDERS många intressanta iakttagelser i naturen hör äfven ett så kalladt »*Thermometrum Floræ*» eller uppgifter (från år 1777) om den värmegrad, åtskilliga växter behöfde för att slå ut blad och blommor. Vid en temperatur af +3° blommade *Daphne Mezereum* och *Crocus sativus* och vid +5° *Galanthus nivalis* samt *Leucojum vernum*. *Narcissus Pseudonarcissus* behöfde för sin blommning 11° värme; vid +13° fingo syrenen, krusbärsbusken och fogelbärsträdet blad. När värmen steg till 22°, blommade tulpan, syren, hvita liljan och sandnejlikan, och bladen utvecklades på lind, ek, ask och äpleträd.

Enligt ett annat af prosten PETRUS HOLMBERGER år 1779 uppgjordt »*Calendarium Floræ*» från trakten omkring Vestervik blommade t. ex. *Prunus avium* d. 6/4, *Narcissus Pseudonarcissus* och *Syringa vulgaris* d. 15/4, *Campanula latifolia* d. 29/6, *Vitis vinifera* d. 1/7 o. s. v.

»Probstens BREDEBERG i Björskog», skrifver LINNÉ i sin Vestgötaresa »war den Curieusaste ibland alla Pastores, som wi råkade på vägen, ty han hade satt sin ro wid lediga timmar, och då han war fri från siälawården, uti det, som Skaparen gjort til människans nöje. Han hade anlagt en liten trädgård och et litet orangerie, uti hwilka han förskaffat sig en stor hop rara och utländska växter, såsom Myrten, Citroner, Fikon, Stockroser, Gerania africana, *Gnaphalium americanum*, *Bellis* etc. I husen woro hela väggarne betäckte med nät af ståltrå, innom hwilka en myckenhet Canarie Foglar sjungde, parades, bygde, kläckte, matade och upfödde sina ungar, under hwilken tid den kläckande honan föddes af sin man, och de utkläckte ungar af sin moder, til åskådarens nöje och tidsfördrif. Han hade glimmande Påfoglar och Dufwor af åtskillige arter, ibland hwilka de spanska dufworna woro de merkwärdigaste. Bien arbetade utan för fönstren och lagade sig nu til swärmning.» – Denne JOHAN BREDEBERG var mycket hemmastadd med naturens alster, hwilkas studium var hans största nöje, och år 1753 sökte han det mera gifvande Fernebo pastorat, emedan lönen i Björskog ej förslog att bygga ett orangeri – förmodligen ett större än det LINNÉ såg – samt att hålla en kunnig trädgårdsmästare. Denna ansökan till ett indrägtigare pastorat motiverades dessutom af hans vackra önskan att kunna vidare öka sina samlingar och sedan skänka dem till gymnasium i Vesterås. Han nådde emellertid icke förslaget, och efter hans bortgång skall enkan, som ej förstod mannens vetenskapliga nit, hafva skingrat de vackra samlingarna.

Frukträdsodlingen kan under 1700-talet uppvisa namn på åtskilliga framstående idkare, ss. professorerne P. J. BERGIUS, E. G. LIDBECK, OLOF SWARTZ, JOHAN LOSTBOM och A. BERCH, öfverintendenten C. J. CRONSTEDT, kommendören J. A. HELDENHJELM, kapten MÅRTEN TRIEWALD, krigskommissarien M. STRÅLENHJELM, bankokommissarien BENGT BERGIUS, kyrkoherden M. HJORTZBERG, akademi-trädgårdsmästaren LARS BROBERG, hofintendenten PEHR THAM till Dagsnäs, J. FR. ANGERSTEIN, J. FISCHERSTRÖM m. fl. Åtskilliga af dem hafva också utgifvit skrifter till ledning för frukträdsodlingen rätta bedrifvande, ss. med. professorn P. J. BERGIUS i Stockholm, hwilken år 1780 författade en uppsats om fruktträdgårdar och deras befrämjande inom riket. Han förtjänar äfven att ihågkommas därför, att han troligen var den förste i Sverige, som odlade matrabarber, hvarom han också utgaf en beskrivning. I förening med sin broder BENGT BERGIUS, hwilken hyste lika innerlig lust för naturvetenskaperna och deras praktiska tillämpning, testamenterade han deras gemensamma gård i Karlbergs alléen till en blifvande trädgårdsskola under Vetenskapsakademiens öfverinseende. Hos efterverlden hafva de båda fosterlandsälskande bröderna därigenom förskaffat sig ett högt aktadt minne.

Odlingen af köksväxter nådde under denna tid en förut osedd höjd af utveckling genom osparda bemödanden af sådana män som LINNÉ, E. G. LIDBECK, MÅRTEN TRIEWALD, JONAS ALSTRÖM, ANDERS NORDENCRANTZ, P. J. BERGIUS m. fl., och den förnämsta af de växter, som under denna tid blefvo bekanta i vårt land, var utan all fråga potatisen.

Det är redan nämndt i det föregående, att potatisväxten strax efter midten af 1600-talet odlades i Upsala och vid Jakobsdal, men synes dock ej hafva erhållit någon synnerlig spridning den tiden, Likväl torde den samma ej hafva varit alldeles obekant på andra håll, eftersom den upptages i ett svenskt arbete mot slutet af nämnda århundrade. År 1690 utgaf nämligen öfverstelöjtnant ÅKE RÅLAMB ett särdeles förtjänstfullt arbete med titel »*Adelig öfning*», hwilket skulle utgöra en encyklopedi af de kunskaper en adelsman behöfde ega. I fjortonde delen däraf, som har till öfverskrift »Horticultura eller Trädgårds rätta bruuk här uthi Swärike», behandlas trädgårdsskötseln och där beskrifves

potatisodling på följande sätt: »Tartufeler, *Solanum tuberosum*, lägges i jorden om våhren uthi något sandblandat jord, man bekommer af dem wackra blommor, de tages opp om hösten, ty de tåla intet winter, sättias i källaren och om våhren planteras de uth; äre de diupt lagde i jorden, så kunna de tåla winteren uthe; Man bryter stielckerna på dem om sommaren några gånger, så öka de sina äplen.»

Största förtjänsten af potatisväxtens införande i Sverige tillkommer dock den praktiske JONAS ALSTRÖM, hvilken i början af 1720-talet gjorde odlingsförsök därmed vid Alingsås. Han stannade ej vid detta, utan offentliggjorde år 1727 en liten uppsats därom till allmänhetens tjänst. Som det ej saknar sitt intresse att lära känna, huru man den tiden odlade potatis, då den nästan ansågs som en trädgårdsväxt, vilja vi här anföra ett kort utdrag ur den nämnda uppsatsen.

Som potatis, hvaråt förf. föreslår det svenska namnet jordpäron, förut varit alldeles obekant i Sverige – ALSTRÖM kände således ej till RUDBECKS försök därmed – så ville han nu meddela några uppgifter därom dels från Irland, och dels efter egen treårig erfarenhet i Sverige, för att man skulle mera allmänt beflita sig om odlingen af denna växt, som mera lönade mödan än någon annan. Potatis skulle planteras i fet och djup jord på sängar af 4–5 fots bredd, och om så behöfdes, kunde man förut skära sönder stjälkknölarne. Kupning nämnes icke, och torde sålunda denna operation då varit okänd. I september kunde man börja taga upp till köksbehof, och detta skedde bäst med en grep af trä. Så snart det liknade sig till frost, borde man taga upp hela skörden, rensa stjälkknölarne och lägga dem på ett bord att torka. Öfver vintern kunde den bäst förvaras i en frostfri källare i torr halm eller sand. Beträffande användningen, så kunde potatis förvandlas till mjöl, stekas i aska samt ätas till kött, fläsk eller fisk: »In Summa, denna rotens godhet och bruk uti ett hushåld är så mångfaldig, att den ei nog kan berömas.»

Följande år omnämnes potatisväxten i en trädgårdsbok, men oaktadt alla ansträngningar gick det ej fort att få den nyttiga växten spridd. Vi, som nu med tacksamhet njuta frukterna af ALSTRÖMERS och andre fosterlandsälskande personers mödor i detta afseende, hafva svårt att föreställa oss, hvilket motstånd i form af okunnighet, tröghet och fördomar de hade att bekämpa. Man trodde, att förtärandet av potatis skulle medföra sjukdomar, så att åtminstone tjänstfolket flerstädes alldeles vägrade att äta den samma, och äfven bildade personer hade svårt att öfvervinna sin motvilja därför, i synnerhet sedan man fick veta, att potatisen tillhörde ett slägte, som var känt för sina giftiga egenskaper.

Fosterlandsvännerna tröttnade dock icke i sina vackra sträfvanden; mångenstädes understöddes deras bemödanden af upplysta prester och andra bildade personer, och så småningom började en literatur till allmänhetens tjänst uppstå öfver detta ämne. År 1747 skref PATRIK ALSTRÖMER i Vetenskapsakademiens handlingar en för allmänheten afsedd uppsats; 1749 odlades växten i Jämtland; samma år fann LINNÉ den samma här och där i Skåne; på 1750-talet planteras den samma med framgång i Ramsbergs bärgslag; 1764 omtalas lyckliga försök därmed i södra Dalarna; 1785 och föregående år odlas den samma af kyrkoherden P. O. SUNDIUS i Helsingland o. s. v. Något hvar af landets bildade personer började odla den märkvärdiga växten, hvars uthärdande af landets klimat väckte allmän förvåning, och i samtida arbeten på det ekonomiska området träffas en myckenhet uppsatser i denna viktiga fråga. Efter Pommerska kriget, då våra soldater, som i Tyskland fått göra närmare bekantskap med potatisen, hemkommo medförande stjälkknölar däraf till plantering, spred sig växten åt alla håll. Därtill bidrog också, att en af öfverbefälhafvarne i kriget, den utmärkte J. A.

LANTINGSHAUSEN, efter hemkomsten skref en uppsats därom. Alt detta räckte naturligtvis ej till att öfvertyga alla tviflare, och mot slutet af 1700-talet sökte ett par ekonomiske författare att väcka en reaktion emot potatisväxten och i stället införa »Ardackern» eller jordnötter (*Lathyrus tuberosus*). Man ansåg sig kunna framhålla denna växt, som egentligen infördes i handeln från Holland och som under äldre tider odlats i stort af TRIEWALD och andra, emedan rötterna hade en finare smak och växten vore lätt att sköta samt ej behöfde planteras hvarje år.

Under de skeden af Frihetstiden, då hattpartiet satt vid statsrodret, gjorde sig en liflig verksamhet gällande inom vårt land på det industriella området, alldenstund ett uppdrifvet fabriksväsen, ökad penningtillgång och oberoende af utlandets produkter af det herskande partiet ansågs för höjden af ett lands välstånd. Nu skulle man med ens framtrolla en lysande fabriksindustri samt anskaffa råämnen, och dessa skulle man framalstra inom landet. Man tänkte sig sålunda möjligheten af att bereda inhemskt siden, hvartill naturligtvis fordrades silkesmaskar med dithörande betydliga mullbärsplantager; man anlade stora klädesfabriker och behöfde då inom landet frambringa ull, färgväxter och stråkardor (*Dipsacus fullonum*), och man förespeglade sig äfven den lockande utsigten, att kunna alldeles befria den svenska handelsvägen från en mängd utländska öfverflödsväror eller droger genom förbud mot deras införsel och ersättning i inhemska alster. Följderna af dessa, visserligen ej alltid så välbetänkta, men likväl fosterländska sträfvanden hos det rådande partiet framträdde i form af en den lifligaste och verkligen riktigt storartad verksamhet på det ekonomiska området, och många försök, där kostnad ej spardes, anställdes med att acklimatisera för ändamålet behöfliga djur och växter. I spetsen för dessa sträfvanden, hvad det praktiska angår, gingo J. ALSTRÖMER, LINNÉ och professor E. G. LIDBECK i Lund. De båda förstnämde äro, hvad hortikulturen beträffar, redan omtalade, men LIDBECKS förtjänster ega också rätt till ett framstående rum i efterverldens hågkomst.

E. G. LIDBECK var lärjunge af den store mästaren i Upsala och hade genom ovanliga kunskaper i förening med ett varmt intresse tidigt gjort sig bemärkt af vederbörande. Redan som adjunkt vid Universitetet i Lund fick han i uppdrag att ej blott förestå Botaniska Trädgården därstädes, utan att äfven i hela Skåne verka för odlingen af sådana växter, som hade användning i allmänna hushållningen, medicinen eller som kunde brukas för färgeriernas behof. LIDBECK, som synes hafva varit en särdeles praktisk trädgårdsmästare, lyckades äfven på ett så tillfredsställande sätt lösa sin uppgift, att han i sitt inträdestal i Vetenskapsakademien 1755, som handlade om skånska plantagerna, kunde lemna en ganska vacker redogörelse för hvad som redan uträttats på detta område. I planteringarna vid Lund funnos nämligen för tillfället omkring 20,000 telningar af hvita mullbärsträd, och dess utom voro flera tunnland planterade med krapp, weide, safflor, wau, stråkardor, saffran samt raps, hvilken senare då var en nyhet för Skåne. Härtill kommo åtskilliga medicinalväxter ss. *Glycyrrhiza*, *Iris florentina*, *Helleborus albus* och *H. Niger*, *Nigella* m. fl. Tobaksodlingen hade tagit sådan fart, att man endast i Lund erhöi omkring 160,000 skålpund blad årligen. I sitt tal fäster författaren äfven uppmärksamheten därpå, att mycket penningar skulle kunna inbesparas för åtskilliga fruktsorter ss. äpplen och andra, hvilka infördes från utlandet, men som väl kunde odlas i Skåne. För öfrigt framhåller han behofvet af skogsplantering på de stora slätterna till bränsle, »ej at förtiga, det dylika pryda landet och hindra storm och

rägnväder at fördärfva de bräckeliga lerhusen» – alt till ett bevis på, huru mycket den utmärkte mannen var före sin tid och huru vidsträckt han fattade sin uppgift.

År 1756 trycktes på ständernas befallning en 4 år förut utfärdad »instruction för Historiæ Naturalis Professoren samt Plantage Directeuren vid Kongl. Maj:t:z Academie i Lund», hvare beskaffenheten och omfånget af hans befattning närmare bestämmes. Enligt denna skulle han befordra naturalhistoriens och i synnerhet botanikens studium vid akademien, efter bästa förstånd sköta Botaniska Trädgården därstädes samt hafva uppsigt öfver plantagerna vid Lund och de andra skånska städerna. På alt sätt borde han bemöda sig om att utbreda smaken för dylika anläggningar, meddela underrättelser om deras skötsel och så mycket möjligt vore söka acklimatisera nyttiga utländska växter i Skåne. För de till plantagerna anslagna medlen, 500 daler silfvermynt, borde han inköpa och utdela frö samt dess utom tillhandahålla 2–4 års gamla mullbärstelningar och rötter af krapp åt dem, som önskade erhålla sådana. Så snart han eller någon annan erhållit dylika färg-, medicinal- eller hushållsväxter i någon myckenhet, borde han tillkännagifva detta för commercecollegium, manufakturkontoret samt collegium medicum, som sedermera i sin ordning skulle mot lämplig betalning hålla fabriksidkare, färgare och apotekare dessa växtalster till handa. För öfrigt borde han äfven uppmuntra befolkningen till skogsplantering och utsående af lämpliga frön till flygsandens hämmande, hvartill penningar kunde tagas af de till plantagerna anslagna medlen. Hvarje riksdag skulle han slutligen inlemnna berättelse öfver plantageverkets tillstånd samt föreslå sådana åtgärder, hvarigenom denna inrättning kunde till fäderneslandets nytta och vinst än mera uppdrivas och förbättras.

Åtskilliga i Vetenskapsakademiens handlingar införda uppsatser om odling af dessa växter bära vittne om LIDBECKS nit och skicklighet. År 1755 rönt hans bemödanden ett vackert erkännande genom en guldmedalj, hvilken han erhöi af akademien för en beskrifning öfver odling af krapp, som han särskildt studerat vid ett besök i Holland trenne år förut. Han var akademiens præses mot slutet af 1765, och vid nedläggande af detta præsidium lemnade han i ett förträffligt tal en öfversigt af planteringar i allmänhet och de resultat, hvartill man därutinnan kommit i Skåne. För att blott anföra ett par exempel härpå, så hade tobaksodlingen vid tillfället stigit så högt, att flera städer ss. Malmö och Lund däraf hade en årlig inkomst af femtio- till sjutiotusen daler silfvermynt, och för tillgodogörandet af rapsen funnos trenne oljeslagerier. Med framgång hade man också lyckats att uppdriva medicinalväxter, och flera apotekare i Stockholm samt annorstädes hemtade från plantagerna i Malmö en del af sina droger.

Såsom akademisk lärare verkade också LIDBECK mycket godt för botanikens studium och dess praktiska tillämpning i ekonomiskt afseende. Flera under hans præsidium utgifna disputationer vittna tillräckligt om hans varma intresse därför, och så till exempel disputerade EBBE BRING 1757 om skogshushållningen i Skåne, i hvilket arbete förf. får tillfälle att omtala trädplanteringarna dels af barr- och dels af löfträd vid Vidtsköfle, Torsebro, Gyllerup, Bälteberga, Simrishamn, Kämpinge, Dybäck, Lund och flerstädes. Bland andra disputerar OLOF BRING (1760) om flygsanden i Skåne och dess bindande med lämpliga växter; ANDREAS SKRAGGE (s. å.) om nyttan af plantager inom fäderneslandet samt T. BJÖRNLUND (1775) om medicinalväxters insamling och plantering. I det senare arbetet omtalar förf., att LIDBECK i Lunds Botaniska Trädgård gjort försök att odla åtskilliga fleråriga medicinalväxter, ss. *Asarum*, *Physalis*, *Atropa*, *Helleborus*, *Veratrum*, *Arum*, *Glycyrrhiza* m. fl., och att flera af dem frodades till den grad, att de hotade att rent af blifva ogräs. Med denna lilla medicinalträdgård vann man trenne

syftemål: att de studerande därstädes fingo se åtskilliga officinella växter; att anläggningen tjänade som mönster för andra samt att man därifrån kunde erhålla frön och rötter.

Bland LIDBECKS disputationer må också nämnas den, som år 1777 ventilerades af J. H. ENGELHART och hade till ämne det hvita mullbärsträdet, dess odling och användning. I arbetet skildras i korthet trädets historia i Sverige, där man i Malmö sedan gammalt haft några exemplar, som uthärdat den svåra vintern 1739–1740, under det att de flesta svarta mullbärsträd i Skåne gått ut. År 1753 sådde LIDBECK frön af hvita mullbärsträdet i »Paradislyckan» i Lund, och som dessa gingo till, blef han snart i stånd att kunna utdela plantor enligt det uppdrag han af ständerna erhöll. Sedermera vaknade hos många en stor lust att plantera dylika träd, så att de odlades af drottning LOVISA ULRIKA på Drottningholm, af prosten HÖGSTRÖM i Skellefte, af JONAS ALSTRÖM i Alingsås, d:r WAHLBOM i Kalmar och på flera andra ställen, hvarjämte manufakturkontoret genom belöningar sökte uppmuntra allmänheten därtill.

Enligt uppgift af professor A. J. RETZIUS hade LIDBECK åren 1755–1774 i Lund uppdragit och sedermera gratis utdelat nära *trettontusen* plantor af hvita mullbärsträdet, sibiriska ärrträdet samt valnöt, ask, alm, oxel, pil m. fl., och årligen hade han flera tusen plantor i förråd för detta ändamål.

Så länge krafterna stodo honom bi, fortfor LIDBECK att verka för sitt älsklingssyfte, och bland hans många förtjänster därutinnan hör äfven, att han bidrog till att göra potatis allmännare bekant. Skånska hortikulturen står därför till denne nitiske och fosterländske vetenskapsman i en oförgätlig tacksamhetskund.

Efter LIDBECKS och andras exempel började man på många ställen i landet göra försök med dylika växter. Särskildt var tobak föremål för vederbörandes omhuldande, och för att komma ifrån den betydande importen däraf, som redan år 1666 uppgått till öfver 150,000 skålpund, sökte man genom belöningar förmå folket att mera allmänt bemöda sig om dess odling. Mot slutet af 1700-talet funnos också tobaksplantager vid en stor mängd af rikets städer.

År 1741 offentliggjorde LINNÉ en uppsats om de medicinalväxter, som kunde odlas i Sverige, och vid flera tillfällen verkade han för detta ändamål dels själf i Botaniska Trädgården i Upsala, och dels genom sina lärjungar. Sålunda hade han bland annat lyckats uppdrifva rabarber, som trifdes väl, hvilken framgång högligen glädde hans fosterländska sinne, och i en år 1753 utgifven disputation fäster han uppmärksamhet på de officinella växter, som utan svårighet skulle kunna framalstras t. ex. i Skåne.

Redan före LINNÉS tid hade en och annan af landets apotekare börjat odla medicinalväxter, och genom den store mästarens exempel togo dessa sträfvanden mera fart, så att en ej obetydlig del af dylika droger frambragtes inom landet. Ej sällan blef också »apotekskryddegården» en plantskola för åtskilliga ädlare trädslag och prydnadsväxter, och inom vår hortikultur intaga därför apotekarne en framstående plats. Af de apotekare, hvilka arbetat för detta patriotiska ändamål och sålunda gjort sig väl förtjänte af efterverldens tacksamhet, må här endast nämnas H. LORENTZON, C. SCHULTZEN och J. GEORGII i Stockholm, G. WICHLAND i Alingsås, FR. BRASCH i Karlskrona, C. L. LOKK i Upsala, M. RYDELL i Eksjö, N. BERCKENMEIJER i Helsingborg, H. GRAPENGIESSER i Jönköping samt framför alla andra D. BERZELIUS, också i Jönköping, M. KJELLSTRÖM i Malmö och J. FERBER i Karlskrona. Den förste af dem, som var både älskare och kännare af trädgårdsskötsel, hade med mycken möda och kostnad brutit upp ett ofruktbart

sandfält i närheten af staden, hvarest, utom alt annat, odlades rabarber och andra medicinalväxter i sådan stor skala, att han årligen sålde däraf till både in- och utländska apotekare för flere hundra riksdaler. Man kan bilda sig en föreställning därom af den omständigheten, att han åren 1794–1799 skördat öfver 2,800 skålpund medicinalväxter, förutom weide och andra. Denna trädgårdsanläggning, som år 1800 upptog en vidd af omkring 2 ½ tunnland samt omgafs af prydliga alléer, väckte till den grad vederbörandes uppmärksamhet, att BERZELIUS erhöll en årlig penningbelöning af staten, så länge han fortfor med denna nyttiga verksamhet.

I ännu större omfång synes P. M. KJELLSTRÖM i Malmö hafva bedrifvit dylika odlingsföretag. Under åren 1754–1776 hade han sålunda, för att anföra några få exempel, i sin apoteksträdgård uppdragit 99 skpd fläderbär, 5,485 skpd fläderblommor, 1,700 skpd lavendelblommor, 1,075 skpd althæa-rot, 1,321 skpd rötter af *Inula Helenium*, samt 2,082 skpd korianderfrön. Utom de egentliga medicinalväxterna, som voro ganska många, odlades i denna trädgård äfven sparris, cikoria-, mandelträd, anis, tusenskön, hvita liljor, valnötter, pioner, törnrosor, krapp, hallon, luktviolier m. fl.

J. FERBER i Karlskrona anlade på lägenheten Agerum utom staden, en stor trädgård, öfver hvars växter år 1739 utgafs en förteckning under namn af *Hortus Agerumensis*, hvilken är af LINNÉS egen hand, men med företal af provincialläkaren J. ROTHMAN i Växjö.

Dessa anläggningar vid Agerum togo sin början redan 1711 och omfattade en areal af ej mindre än åtta tunnland. I denna trädgård hade egaren infört ej blott de vanligaste orangeri- och prydnadsväxter, utan äfven, och i främsta rummet, sådana både från Sverige och utlandet, som egde medicinsk användning samt därstädes kunde odlas, och han hade i detta afseende hvarken spart kostnad eller möda. Ej håller försummade han att odla köksväxter och fruktträd ss. potatis, koriander, anis, fenkol, jordärtskockor, sparris, äpplen, päron, qvitten, mandlar, mullbärsträd o. dyl., och då KARL DEN TOLFTE efter återkomsten från Turkiet uppehöll sig i Lund, kunde FERBER uppvakta honom med mogna meloner från sin trädgård redan i början af Juni månad. Vid ett annat tillfälle egde den nitiske och skicklige hortikultören på en gång ej mindre än några och trettio dvergformer i krukor af äple-, päron- och körsbärsträd, som buro frukt i Januari. Fördelen och nyttan med denna trädgårdsanläggning bestod ej blott däri, att egaren därifrån kunde hemta en stor del af apotekets och kökets behof, utan äfven andra personer i och utom staden lifvades att följa det patriotiska föredömet. Före denna anläggning stod hortikulturen på så låg ståndpunkt i Karlskrona, att där ej fans någon trädgård, från hvilken man kunde erhålla så vanliga köksväxter som kål och rötter, utan nästan alt dylikt köpte man på tyska skutor från Wismar, Stralsund och Rostock. Nu däremot, sedan trenne af FERBERs trädgårdsmästare satt sig ned i och vid Karlskrona, så hade odlingen af köksväxter så tilltagit, att staden kunde hemta sitt behof däraf från egna trädgårdar utan att vidare behöfva anlita utlandet.

År 1739, då den nämnda förteckningen öfver Agerums trädgård utkom af trycket, odlades därstädes öfver 400 växtformer af medicinsk, ekonomisk och kulinarisk användning, förutom en mängd prydnadsväxter samt åtskilliga rariteter ss. kaffe, bomull och indigo. Ett litet urval däraf torde vara tillräckligt för att gifva läsaren en föreställning om trädgårdens rikedom, och vi vilja därför anföra följande, ordnade efter Linnés sexualsystem: *Canna indica*, *Zingiber officinale*, *Jasminum odoratissimum*, *Gratiola officinalis*, *Rosmarinus officinalis*, *Ilex Aquifolium*, *Datura Stramonium*, *Nicotiana Tabacum*, *Mandragora autumnalis*, *Lycopersicum esculentum*, *Physalis*

Alkekengi, Convolvulus Scammonia, Primula auricula, Vitis vinifera, Nerium Oleander, Angelica Archangelica, Imperatoria Ostruthium, Sambucus Ebulus, Fritillaria Meleagris, Narcissus poëticus, Muscari botryoides, Yucca gloriosa, Colchicum autumnale, Daphne Mezereum, Polygonum Bistorta, Laurus nobilis, Rheum Rhaponticum, Dictamnus albus, Asarum europæum, Opuntia Tuna, Punica Granatum, Persica vulgaris, Prunus armeniaca, Amygdalus communis, Papaver somniferum, Delphinium Staphisagria, Aconitum Napellus, Nigella damascena, Helleborus niger, Teucrium Scordium, Lavandula spica, Thymus vulgaris, Melissa officinalis, Digitalis purpurea, Cochlearia officinalis, Lunaria rediviva, Cheiranthus Cheiri, Hesperis matronalis, Cytisus Laburnum, Ulex europæus, Colutea frutescens, Hedysarum coronarium, Lathyrus odoratus, Tetragonolobus siliquosus, Trigonella Foenum græcum, Glycyrrhiza glabra, Citrus medica, C. Aurantium, Viola odorata, Silybum marianum, Cichorium Intybus, Carthamus tinctorius, Artemisia Dracunculus, Tagetes erecta, Bellis perennis, Rudbeckia laciniata, Calendula officinalis, Passiflora cærulea, Aristolochia rotunda, A. Clematitis, Acorus Calamus, Morus alba, M. nigra, Poterium Sanguisorba, Castanea vulgaris, Ricinus communis, Cucumis Melo, Pistacia trifolia, Smilax aspera, Juniperus Sabina, Taxus baccata, Veratrum album, Parietaria officinalis, Ficus Carica.

I sammanhang härmed torde också böra nämnas den trädgård, som genom arkiater A. BÄCKS försorg anlades i Stockholm vid lasarettet på Kungsholmen våren 1753. Denna trädgård, som kommit till stånd genom lasarettsdirektionens påbud därom och hvilken af LINNÉ riktats med en stor mängd växter från Upsala, stod under dess trenne första år under ledning af vice aktuarien E. TUVÉN, hvilken inlagt en synnerlig förtjänst vid dess anläggning och som också blef dess prefekt år 1760.

Denna trädgård var fördelad i tvänne qvarter, det ena för fleråriga, det andra för ettåriga växter, samt omgafs af ett staket, utefter hvilket man planterat åtskilliga buskar ss. liguster, syrén, kaprifolium, berberis, törnrosor, Spiræa och sibiriska ärtbuskar. I dessa qvarter odlades flera hundra arter både in- och utländska växter, som egde användning i medicin och ekonomi, ss. *Atropa Belladonna, Physalis Alkekengi, Vinca, Rheum Rhaponticum, Asarum europæum, Helleborus niger, Mentha, Actæa, Petasites, Aristolochia, Cnicus benedictus*, wau, weide, krapp m. fl., men potatis saknar man ännu därstädes. Med nöje fann man, att många växter, som eljes införskrefvos för apotekens behof från utlandet, mycket väl kunde växa i Sverige och uthärda dess vintrar. Också lofvade man sig mycken nytta af denna anläggning för blifvande apotekare och läkare samt för dem, som ville förkofra sig i kännedomen om växter, som egde användning i ekonomin, och slutligen torde en del af dess alster i färskt tillstånd behövas för sjukhusets patienter. För att trädgårdens växter skulle blifva allmännare bekanta, erhöll PETER BERGIUS då medicine licentiat och sedermera professor vid Karolinska Institutet, i uppdrag att på hösten 1754 föreläsa däröfver hvarje onsdags och lördags eftermiddag samt därunder omtala deras nytta i medicin och ekonomi. Dessa utan tvifvel ganska nyttiga föreläsningar fortsattes sedermera af den nämde TUVÉN, och dess utom stod trädgården öppen för hvem som hälst, som hyste intresse för saken. Det förtjänar också att nämnas, att flera af Stockholms apotekare frivilligt lemnade penningbidrag till denna för deras vetenskap så nyttiga och behöfliga anläggning, hvilken efter TUVÉNS tid med mycket nit sköttes af demonstratorn PETER STRANDMAN.

Bland dem af Sveriges landskap, där hortikulturen under äldre tider drefs i större omfattning och med mera framgång, må också nämnas Östergötland. Dess bördiga jord

var synnerligen egnad för trädgårdsanläggningar, som ej häller saknades vid provinsens många statliga herregårdar. Den ovanligt kalla vintern 1708–1709 hade visserligen förorsakat betydlig skada på trädgårdarne därstädes, och dess utom hade de svåra krigsåren gjort, att de flerstädes fått förfalla, men efter hand började man å nyo rikta sin uppmärksamhet på hortikulturen, som redan vid midten af 1700-talet syntes gå en löftesrik framtid till mötes. Större trädgårdar, att döma efter samtidens uppfattning, omtalas vid t. ex. Löfstad, Stjernorp, Grensholm, Landsjö, Sturefors, Säby, Hjelmsäter, Gräfstein, Hylinge, Dahla, Ekhult och många andra af landskapets större egendomar. Flerstädes sågos präktiga orangerier med dyrbara växter, och bland de förmögnare godsegarne rådde i detta afseende en riktig täflan. Tobaksplantager funnos i Norrköping, troligen äfven på andra ställen, och potatis började så småningom erhålla en plats bland köksträdgårdarnes växter. Som ett glädjande tidens tecken anföres af en samtida författare, att äfven allmogen började följa de store godsegarne exempel, och i städerna fanns redan strax efter midten af 1700-talet tämligen god tillförsel af trädgårdsalster. Orsaken till denna lyckliga förändring inom hortikulturen låg troligen i tidens smak för naturalhistorien.

Den gamla klosterträdgården i Vadstena, som under forna dagar var känd för sina många dyrbara växtalster och där, enligt berättelsen, bergamotter först odlats i Sverige, omtalas under 1700-talet såsom ganska förfallen. Från äldre tider qvarstodo dock några få ovanligare växter ss. *Allium ursinum*, *Lilium Martagon*, *Leucojum vernum*, *Corydalis bulbosa*, *Viola odorata* m. fl.

Det förtjänar äfven nämnas, att sträfvandet för Östergötlands hortikultur gaf sig luft i ett samtida poem, som hade till författare dåvarande medicine och ekonomie studeranden E. O. RYDBECK, sedermera stadsläkare i Vadstena. Skaldestycket, som har till titel »tal om planterings nytta och nödvändighet i synnerhet på slättbygden i Östergöthland», upplästes af författaren inför Östgöta nation i Upsala den 31 Mars 1762 och intager så väl till form som innehåll ett framstående rum bland samtidens poetiska alster. Hortikulturens ändamål, rätta bedrifvande och förmåner skildras här under en särdeles täck och anslående form, och som prof på författarens lediga framställningssätt må här anföras följande verser om skogens drott, den ståtliga eken.

»Jag vil nu gå ifrån min välberedda Häck
 Och sjunga om det trä, som aldrig nog blir prisat,
 Som uti Hedenhös Rimtussaätten spisat
 Och hvilkens hårda stamm af tiden sjelf gör gäck.
 Et trä, som ler åt storm och nordanvädrets brak,
 Hvars ålderstegna topp de höga skyar nalkas,
 Som gör det mörka lugn, hvarunder herden svalkas,
 Och döljer lundars drott inunder gröna tak:
 Som i den djerfva köl den stolta böljan skär,
 Som från vår kalla strand de svarta Asar gäster,
 Som sig med tunga järn på Capska banken fäster.»

Växtverldens tjusande inverkan på den tänkande betraktaren skildras med följande vackra ord:

»De trötta sinnen här sin hvila finna bäst,

Där buskar, löf och trån de jämna fälten sira,
Där blommor i sin prakt få sina giften fira
Och bien dansa lätt på deras bröllopsfäst.»

Utrymmet medgifver icke att i detalj genomgå alla Sveriges provinser, där hortikulturen med anledning af gynsammare klimatiska förhållanden idkades i något större omfång, och detta torde äfven för den föresatta uppgiften vara af mindre betydelse, emedan trädgårdsskötseln inom södra delen af vårt land bedrefs på ungefär samma sätt öfver allt samt också företedde nästan samma växter.

De provinser däremot, om hvilkas hortikultur vi erhållit antingen helt knapphändiga eller också alls inga uppgifter – att bättre och fullständigare sådana ju kunna finnas, vilja vi naturligtvis ej bestrida – äro Värmland samt de nordligare landskapen. Hvad den först nämnda provinsen angår, så torde trädgårdsskötseln därstädes hafva legat nästan alldeles nere under äldre tider, och det uppgifves, att år 1637 fanns ej inom hela landskapet mer än *en* trädgård, som kunde göra skäl för namnet. I senare hälften af 1700-talet var förhållandet, såsom man också kunde vänta sig, vida bättre, så att trädgårdsanläggningar då funnos ej blott vid herresäten och prestgårdar, utan äfven bönderna, särdeles i Fryksdalen, hade börjat plantera äple- och päronträd vid sina gårdar. I ej ringa grad hade därtill den omständigheten bidragit, att professor LOSTBOM i Upsala skickat ned till Värmland åtskilliga rara träd och andra växter, som trufdes bra. Bland länets trädgårdar omtalas hos samtida författare i främsta rummet den, som fanns vid Noresund i Jössehärad. Vid denna egendom, naturskönt belägen på en i sjön Hugn utskjutande udde, anlades i början af 1760-talet af dess då varande egare, assessor ERIK NORÉN, som var en för hortikultur särdeles intresserad man, en större trädgård med öfver 100 in- och utländska fruktträd, ss. calviller, renetter, astrakaner, pipping, bonschrétiens, ungerska sviskon m. fl. I en liten skildring af denna anläggning uppgifver egaren själf år 1777, att han bland andra ömtåligare växter lyckats på Noresund, uppdrifva sju mandel- och åtta valnötsträd på kalljord och att de med betäckning af granris stodo sig bra under vinterkylan.

Under senare hälften af 1700-talet äro Dalarne, Gestrikland och Helsingland de nordligaste landskap, där trädgårdsskötsel, att döma af samtida, men tyvärr ganska knapphändiga uppgifter, något allännare idkades, naturligtvis i förhållande till deras ogynsammare naturförhållanden.

Enligt de uppgifter, som stått till vårt förfogande om Dalarne vid och efter midten af 1700-talet, egde en ej obetydlig trädgårdsskötsel rum i Falun, hvarest man under äldre tider förestält sig, att fruktträd alls icke skulle kunna trifvas och där det sålunda ej lönade mödan att anlägga trädgårdar. Detta vederlades dock till någon del däraf, att man på ställen med skyddadt läge t. ex. Lallarvet lyckats uppdrifva fruktträd och anlägga en stor trädskola, hvarifrån årligen afyttrades till kringliggande landsbygd. I en annan af stadens trädgårdar hade man uppdragit sibiriska ärtträd, moreller och krikon, som trufdes väl, och en art *Lycium* hade på två somrar nått en höjd af fem alnar. Åtskilliga prydnadsväxter ss. *Mirabilis*, *Euphorbia Lathyris*, *Mesembryanthemum cristallinum* m. fl. hade också visat sig kunna uthärda roströk och vinterkyla.

I södra Dalarne utmärkte sig Hedemora socken för en jämförelsevis uppdrifven fruktträdsodling, så att därstädes fanns frukt till afsalu och en del af allmogen förstod sig äfven på att ympa. Vesterdalarna stod mycket tillbaka i hortikulturen och den förnämsta trädgården därstädes fanns vid Ulriksberg i Säfsnäs socken med många fruktträd.

Kölden gjorde dock emellanåt stor skada på vissa trädgårdsväxter, och turkiska bönor kunde man icke få att mogna. I den mån man nalkades provinsens nordligaste delar, antog trädgårdsskötseln en allt mera anspråkslös form, men i själva Särna fanns dock vid kyrkoherdebostället en liten trädgård, där man försökt uppdrifva fruktträd, fastän det ej lyckats.

Från midten af 1700-talet omtalas i Gäfleborgs län åtskilliga trädgårdsanläggningar dels vid städerna, och dels vid bruk och herregårdar på landsbygden, hvarjämte allmogen på ett och annat ställe ss. i Ockelbo socken börjat plantera äple- och päronträd samt vin- och krusbärsbuskar. Provinsens största trädgård synes hafva varit vid Gysinge, hvarest fanns stort orangeri och en mängd fruktträd, och dess utom nämnas Tolffors med öfver 200 fruktträd, Forsbacka och flera andra ställen. Tobaksodling hade man flerstädes försökt, om också med mindre framgång, men potatis erhöll däremot för hvarje år allt mera spridning.

År 1749, då studeranden J. O. HAGSTRÖM, sedermera provinsialläkare i Östergötland, med understöd af allmänna medel och i ekonomiskt syfte gjorde en resa genom Jämtland, anträffades i denna provins här och där smärre kryddgårdar, som pryddes af *Calendula*, *Tagetes*, *Bellis*, *Nigella*, *Lychnis chalconica*, *Helianthus annuus* m. fl., och på Frösön visade sig sibiriska ärtträdet kunna uthärda vinterkölden. I sin reseberättelse framkastar förf. en vink därom, att man i Jämtland, som hade sådan rikedom på vackra inhemska växter, borde i stället för ömtåliga utländska prydnadsväxter odla vilda sådana ss. *Polemonium coeruleum*, *Orobus vernus*, *Sceptrum Carolinum* och *Cypripedium Calceolus*, – ett förslag som väl förtjänade att upptagas i våra dagar. Hvad landskapets köksväxter angick, var potatis redan den tiden tämligen spridd i Jämtland, och när den samma blifvit allmännare odlad, skulle man, efter författarens förmenande, ej vidare hafva att frukta några nödår.

Enligt en redogörelse inför rikens ständer år 1769 af den utmärkte landshöfdingen P. A. ÖRNSKÖLD funnos visserligen trädgårdar här och där inom Vesternorrlands län, men fruktträden voro ej af bästa beskaffenhet. Det oblida klimatet lade också hinder i vägen för hortikulturens utveckling. Ännu ogynsammare gestaltade sig förhållandet i detta afseende inom Sveriges nordligaste provinser, Vester- och Norrbottens län, men äfven därstädes försökte några för saken nitälskande personer att i yttersta Norden och nära polcirkeln afvinna Pomona en, om också knapp, skörd. Bland dessa hafva prostarne PER HÖGSTRÖM i Skellefte och JONAS HOLLSTEN i Lule inlagt berömvärda förtjänster i detta afseende.

Den förre, som blef kyrkoherde i Skellefte år 1751, började med att vid sitt boställe, plantera äple-, päron-, körsbärs- och mullbärsträd samt oxel, hassel m. fl., och nu såg man för första gången äpleträdet odladt ej mindre än 40 mil ofvan dess förut kända nordligaste latitud. Päron- och körsbärsträd gåfvo i början godt hopp, men den bistra vinterkylan gjorde alla omsorger fåfänga. Något bättre fördrog äpleträdet nejdens klimat och år 1771 fick HÖGSTRÖM det första äplet i sin trädgård. Följande åren blef skörden något större både af sommar- och vinterfrukt, och flera andra personer i trakten förmåddes af det vackra exemplet att gripa sig an med trädgårdsanläggningar.

De svåra vintrarne gjorde dock esomoftast skada på den lofvande trädgården och särskildt var detta förhållandet 1763. Många äple-, körsbärs- och plommonträd gingo alldeles ut; mullbärsträd, som redan uthärdat ända till nio vintrar, delade samma öde och oxelträden bortfröso äfven, men några af dem utslogo rotskott längre fram på sommaren. Kölden var så stark, att till och med enbuskar bortfröso, och ännu långt fram på

sommaren var jorden stelnad omkring trädrötterna. Det enda träd, som ej led någon skada af denna förfärliga vinter, var sibiriska ärträdet.

Lika intresserad för växtkännedom och trädgårdsskötsel var JONAS HOLLSTEN, och då han under ett tidigare skede af sitt lif var kyrkoherde i Jockmock och Qvickjock, gjorde han vetenskapen stora tjänster genom att sända LINNÉ alster af Lapplands flora. Vid flera tillfällen uttalade också LINNÉ sin innerliga glädje öfver dessa välkomna gåfvor och år 1764 skrifver han till gifvaren bland annat: »Min Gud, hur ofta tänker icke jag på Edra vackra örter, Saxifrager, Andromedæ, Diapensia, Dryas, små Salices, som jag önskade än en gång se här i lifvet.» År 1773, då HOLLSTEN erhöll befordran till Lule pastorat, skref LINNÉ och lyckönskade honom därtill samt yttrade i slutet af brevet: »När Titulus kommer i sitt förlofvade land Luleå, så lägg där an en Trägård. Jag skall bjuda till att fylla honom med rara växter, nämligen sibiriska, som tåla starkare köld än våra fjällväxter, och hvaraf jag äger ett par hundrade i Trägården.» Uppmaningen följdes också af den nitiske HOLLSTEN, som vid sitt boställe anlade en stor kryddgård, där han bland andra växter äfven odlade rosenroten (*Rhodiola rosea*), hvilken därstädes triftes utmärkt väl.

Mot slutet af 1700-talet arbetade tvänne af Upsala universitets lärare för hortikulturens vidare befrämjande, och dessa voro professorerna J. LOSTBOM och C. P. THUNBERG. Den förre, som år 1759 utnämns till Professor Borgströmianus, erhöll snart tjänstledighet att under trenne år anställa resor inom och utom lands för att förkofra sina insigter. Därefter arrenderade han kungsträdgården i Upsala, hvarest han anställde åtskilliga odlingsförsök och hvarifrån han, så långt tillgångarne medgafvo, utdelade frön och lefvande växter till för ändamålet intresserade personer, särdeles inom sin hembygd Värmland. Upsala stad har honom att tacka för en af sina vackraste prydnader, nämligen Odinslund, ty i September 1777 antogs i konsistorium på hans förslag, att man på den öppna platsen emellan ärkebiskops- och Julinschöldska husen samt Helga Trefaldighetskyrkan skulle plantera en allé af svenska träd. Själ af tog han sig denna plantering, hvilken troligen samma höst verkställes, ty följande år väckte rektor, som då var prof. FLODERUS, ett förslag att ett rödmåladt staket skulle uppsättas omkring »alléen vid Bondekyrkan» samt att den samma borde ökas med flera träd, hvilket också af konsistorium antogs.

LOSTBOM sökte äfven genom skrifter befordra hortikulturen och författade 1777 en förträfflig uppsats om införsel af trädgårdsalster från utlandet samt om trädgårdsskötsel i allmänhet, hvari han framlägger medlen till dess vidare upphjälpande. Detta skulle bäst ske, om man mera bemödade sig om att uppdraga inhemska fruktträd och frön i stället för att köpa från utlandet, samt att man beredde tillfälle till god undervisning för blifvande trädgårdsmästare. Dylika kommo nu ut i praktiken utan tillräcklig underbyggnad, hvarför de snart fördärfvade de bästa trädgårdar, så att man måste inskränka sig till odlingen af de allra vanligaste växter ss. kål, rötter, hampa och tobak. Man borde förskaffa trädgårdskonsten aktning, och »härtill skulle det bidraga, om den inrättning widtogs, at en del af rikets ungdom, som annars ofta nog arbeta, invita Minerva, med filosofiska och theologiska studier, gåfwos tillfälle och anledning at uti skolor och gymnasier lära grundvetenskaperna til trädgårdskonsten, botanik och fysik, hos de lectorer, som sådana föreläsningar förestå.» Om dylika sedermera efter inhämtad kunskap genom in- och utländska resor vidare förkofrade den samma och erhöle platser som trädgårdsmästare vid kronans slott och hos enskilda personer, samt om man på samma gång »utrotade lärlingar och gesäller samt mästaeskrå wid denna wettenskap»,

så torde landet om några få år ega förfarne män i denna näringsgren och följaktligen kunna frigöra sig från beroendet af utlandet i detta afseende.

I slutet af 1700- och början af 1800-talet verkade den vidtbereste professor C. P. THUNBERG i Upsala för den inhemska hortikulturens höjande, och det i vida större omfång än man gärna föreställer sig. Med största delen af samtidens botanister stod han i brefvexling och blef på detta sätt i stånd att erhålla frön och andra växtalster från nästan hela världen. För att blott nämna några få af dessa, så fick han frön från Nordamerika genom svenske presten N. COLLIN; från Brasilien genom kommerserådet N. CASSTRÖM och svenske konsuln L. WESTIN, som på egen bekostnad skickade en tysk naturforskare att göra samlingar i det inre af landet, att sedan öfversändas till Sverige; från S:t Barthelemy genom guvernementssekreteraren C. U. HAUSWOLFF; från Indien genom ROXBURGH; och från olika delar af Europa ankommo rika sändningar genom VIVIANI, TENORE, SANVITALE, THOUIN, BROUSSONET, MARTIUS, BURMANN, MURRAY, P. AFZELIUS, REDOWSKY, LEDEBOUR m. fl. Härigenom kunde han ej blott uppdrifva de växter, som behöfdes i den botaniska trädgården, utan äfven stå intresserade personer till tjänst med gåfvor af frön. Hans gifmildhet togs också i anspråk både inom och utom landet, men han tröttnade likväl icke att dela med sig. Inom Sverige utdelade han frön dels åt allmänna institutioner t. ex. Botaniska Trädgården i Lund, Landtbruksakademien i Stockholm, åtskilliga gymnasiiträdgårdar, slottsträdgårdarne vid Rosendal och Strömsholm, hushållningssällskapet i Jönköpings län, och dels åt snart sagdt hela landets mera framstående trädgårdsodlare ss. professor OLOF SWARTZ i Stockholm, kanslirådet CLAS ALSTRÖMER på Gåsevadholm, baron E. G. OXENSTJERNA på Eka, doktorerne ER. ACHARIUS i Vadstena, L. MONTIN i Halmstad, B. M. HALL i Vesterås, C. M. BLOM i Hedemora, apotekarne J. A. BILLQVIST i Strömstad och C. F. PLAGEMAN i Södertelje samt ett betydligt antal personer af nästan alla samhällsklasser, hvilka, stundom väl närgånget, framställde sina önsknigar att erhålla frön. Bland de prydnadsväxter, THUNBERG bidrog till att införa i landet, var *Dahlia variabilis*, som redan år 1812 odlades i Vesterås och tvänne år senare i Hedemora. Från utlandet ingingo också – att döma af THUNBERGS efterlemnade rika brefvexling – täta requisitioner på frön, särdeles af högnordiska växter, men stundom äfven af tropiska former, ss. från professor PAVON i Madrid, hvilken vid tvänne olika tillfällen anhåller om dylika af *Desmodium gyrans*.

Under hela sin tid som lärare vid Upsala akademi bemödade sig THUNBERG att på försök odla en mängd utländska träd och buskar och hvaraf han, då de visat sig kunna uthärda Sveriges klimat, med gifmild hand delade med sig åt intresserade personer öfver hela riket. Enligt hans egen uppgift hade han till 1816 utdelat till landsorten telningar af följande sibiriska och nordamerikanska arter, nämligen: *Prunus virginiana*, *P. pensylvanica*, *P. pumila*, *Amygdalus nana*, *Pyrus salicifolia*, *P. baccata*, *P. Amelanchier*, *Acer saccharinum*, *Pinus Larix*, *P. Strobilus*, *P. picea*, *Ulmus pumila*, *U. effusa*, *Populus balsamifera*, *P. heterophylla*, *Robinia Caragana*, *R. frutescens*, *Clethra alnifolia*, *Liriodendron Tulipiferum*, *Aesculus Hippocastanum*, *Cornus alba*, *C. sanguinea*, *Viburnum Lantana*, *V. Lentago*, *Spiræa hypericifolia*, *S. chamædrifolia*, *S. laevigata*, *Kalmia angustifolia*, *Rosa alba*, *Syringa vulgaris*. Åtskilliga af dem kunde visserligen endast med svårighet uthärda klimatet i Upsala, men stodo sig bra, när de blifvit planterade i sydligare delar af landet, ss. det vackra tulpanträdet, hvaraf stora exemplar, som redan blommat, funnos vid Göteborg och flerstädes. Bland svenska prydnadsväxter hade han också utdelat exemplar af *Betula pinnata*, *Sorbus hybrida*,

Crataegus monogyna, *Fagus sylvatica*, *Carpinus Betulus*, *Acer campestre*, *Sambucus Ebulus*, *Ligustrum vulgare*, *Potentilla fruticosa*. Utom dessa hade han äfven odlat flera andra vackra prydnadsträd och buskar ss. åtskilliga barrträd, ekar och askar från Nordamerika jämte valnöträd, *Acer tataricum*, *Morus alba*, *Taxus baccata* m. fl., men dels var tillgången ännu för liten för att han skulle kunna dela med sig, och dels hade odlingsförsöken på kalljord misslyckats, fastän han ej tviflade på att de med framgång skulle kunna bedrifvas i de sydligare landskapen. Dessa hans mångåriga bemödanden att rikta våra trädgårdar med vackra prydnadsväxter från utlandet ådrogo sig en sådan väl förtjänt uppmärksamhet af vederbörande, att Landtbruksakademien därför tilldelade honom en belöning.

En annan sida af THUNBERGS verksamhet som hortikultör, som nu torde vara alldeles okänd, var att han försökte odla de arter af rhabarberslägtet, hvaraf man då trodde att själfva drogen erhöles. Dyliga odlingsförsök hade visserligen skett redan före THUNBERGS tid, men som dessa växter uppdragna i trädgårdsjord ej erhöles nog kraftiga egenskaper för att kunna användas i medicinen, så beslöt man nu att odla dem under sådana förhållanden, som så mycket som möjligt öfverensstämde med deras egentliga hemlands natur. För detta ändamål vidtalades en person i Lillherrdals socken i Härjedalen att odla rhabarber, hvilket också skedde ej utan framgång, så att odlaren, som nästan årligen afgaf berättelse därom, t. ex. 1815 kunde meddela, att *Rheum undulatum* gått bra till och fått tjock rot, hvars verkningar han ansåg sig kunna vitsorda. *Rheum palmatum* lyckades han emellanåt att få upp af frön, men som denna växt ofta frös bort, anhöll han att få odla *Rh. compactum*, som efter hans förmodan bättre skulle kunna uthärda Härjedalens klimat. Dessa odlingsföretag väckte på sin tid sådan uppmärksamhet, att ryska regeringen hos THUNBERG anhöll om närmare underrättelser därom, och den nitiske odlaren, hvars namn var ANDERS BÅNG, erhöles vid flera tillfällen penningbelöningar af vetenskapsakademien för sin möda.

Af en stor betydelse för den svenska hortikulturen blef äfven den i början af 1800-talet instiftade Landtbruksakademien. Enligt sina stadgar skulle nämligen denna institution äfven verka för befordrandet af trädplantering, en uppgift som den samma ännu bättre kunde fylla, sedan den erhöles jord till ett experimentalfält, där odlingsförsök kunde anställas och hvarifrån sedermera lefvande växter till allmänheten utdelades. En ny och löftesrik period i den inhemska trädgårdsskötselns utveckling tog nu sin begynnelse, och i spetsen för de fosterländska sträfvandena på detta område gick den år 1832 inrättade svenska trädgårdsföreningen.